

KUTATÁSI
JELENTÉSEK

91

Pongrácz Tiborné
(szerk.)

A CSALÁDI ÉRTÉKEK
ÉS A DEMOGRÁFIAI
MAGATARTÁS VÁLTOZÁSAI

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

91.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Igazgató:

Spéder Zsolt

© *Pongrácz Tiborné (szerk.)*

Technikai szerkesztő:

Várnainé Anek Ágnes

KSH Népeségtudományi Kutató Intézet
Budapest
Buday László u. 1–3.
1024

nki@demografia.hu
www.demografia.hu

ISSN 0236-736-X
ISBN 978-963-9597-20-4

A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai

Szerkesztette:

Pongrácz Tiborné

Budapest, 2011/1

A kutatást az OTKA támogatta. Nyilvántartási szám: 75 909

Témavezető:

Pongrácz Tiborné

Részvevő kutatók:

*Blaskó Zsuzsa, Kapitány Balázs,
Murinkó Livia, S. Molnár Edit, Spéder Zsolt*

Tartalom

Bevezetés	7
A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok (Pongrácz Tiborné)	17
<i>Változások a házassági magatartásban</i>	17
Élettársi kapcsolatok	20
Látogató párkapcsolatok	22
Szinglik.....	23
Párkapcsolatok felbomlása, válás.....	23
A válás okai	26
<i>Gyermekvállalás, termékenység</i>	27
<i>A kereső tevékenység és a gyermekvállalás kapcsolata</i>	32
Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése (S. Molnár Edit)	37
<i>A házasság „tekintélye”</i>	41
<i>Tanács fiataloknak – milyen életformát válasszanak?</i>	47
<i>A házasságkötés (összeköltözés) és az első gyermekvállalás ideális életkora</i>	55
<i>Hiedelmek a házasságkötés késleltetésének (vagy mellőzésének) okairól</i>	62
<i>A tradícióktól elszakadó szemléletmód társadalmi közege 2009-ben</i>	64
<i>Összefoglalás</i>	66
<i>Melléklet</i>	67
A közvélemény gyermekszám-preferenciáinak alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben (S. Molnár Edit)	69
<i>Gyermekszám-preferenciák a családok számára – a családokban ideálisnak vélt gyermeklétszám</i>	71
<i>Az életcélok és a gyermekszám-preferenciák kapcsolata</i>	81
<i>A tradícióktól elszakadó szemléletmód társadalmi közege 2009-ben</i>	89
<i>Összefoglalás és következtetés</i>	91
<i>Melléklet</i>	92
A nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összhangjáról alkotott vélemények változása 2000–2009 között (Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit)	95
<i>Bevezető</i>	95
<i>A kutatás előzményei – rövid „történelmi visszpillantással”</i>	98
<i>18–50 év közötti férfiak és nők attitűdjének változása 2000–2009 között</i>	100
<i>A szerep-attitűdök irányának és konzisztenciájának változása 2000–2009 között</i>	107
<i>Összefoglalás</i>	111

Három évig a gyermek mellett – de nem mindenáron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról (Blaskó Zsuzsa).....	113
<i>Korábbi kutatások eredményei</i>	<i>113</i>
<i>A vizsgálat és hipotézisek.....</i>	<i>117</i>
<i>Eredmények</i>	<i>118</i>
<i>Következtetések.....</i>	<i>126</i>
Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon (Spéder Zsolt).....	129
<i>Bevezető.....</i>	<i>129</i>
<i>A témáról szóló irodalom áttekintése.....</i>	<i>130</i>
<i>A családon belüli férfiszerepeket, az apaszerepet meghatározó tényezők.....</i>	<i>130</i>
<i>Szereptípusok egy modern társadalomban</i>	<i>134</i>
<i>Eredmények</i>	<i>135</i>
<i>A férfiak családi szerepére vonatkozó elvárások</i>	<i>135</i>
<i>Férfiak és a gyermekvállalás</i>	<i>139</i>
<i>Az apai szerepek tartalmáról</i>	<i>141</i>
<i>Összefoglalás</i>	<i>144</i>
<i>Melléklet</i>	<i>146</i>
A pronatalista népesedéspolitikák támogatottsága, a családtámogatások ismertsége (Kapitány Balázs).....	149
<i>A lakosság viszonya a pronatalista népesedéspolitikához.....</i>	<i>149</i>
<i>A jelenlegi családpolitikai rendszer értékelése.....</i>	<i>154</i>
<i>Az egyes családtámogatások ismertsége.....</i>	<i>156</i>
Irodalom.....	159

Bevezetés

Kiadványunk „*A családi értékek és a demográfiai magatartás változásainak kölcsönhatása*” címen elnyert OTKA-pályázat keretében 2008–2011 között készült kutatásaink eredményeit mutatja be.

A demográfiai kutatásokon belül ma önálló területet képez a demográfiai magatartások módosulására befolyást gyakorló objektív és szubjektív tényezők egymásra hatásának tanulmányozása, amelynek három speciális „célterületét” elkülönítve is érdemes megnevezni:

- az egyéni, privát döntések (egyéni családtervek, intenciók, gyermekvállalásra, párkapcsolatra, munkavállalásra, karrierre vonatkozó motívumok) területét;
- a közmegítélés értékvilágát, a társadalom által helyeselt, támogatott normák területét, valamint
- az intézményes (strukturális) hatások területét (bele értve mindenekelőtt a családpolitika szerepét, de a szélesebb, strukturális hatásokat is, mint amilyen az oktatási-, az egészségügyi rendszer, a munkaerőpiac stb.).

E három speciális „célterület” természetesen csak az empirikus kutatási módszerek absztrakt követelményei miatt választható szét; közöttük a valóságban bonyolult, szövevényes összefüggés van. Jelen kutatásunk sem tekintette feladatának ezen összefüggések feltárását, sőt elmondhatjuk, hogy mai tudásunk mellett még a közöttük lévő ok-okozati viszonyokat sem tudjuk teljesen egyértelműen meghatározni.

A három speciális célterület közül ezúttal a másodikra, a közmegítélés értékvilágára koncentráltunk. Választásunkat az motiválta, hogy korábbi hazai kutatási tapasztalataink és nemzetközi kutatási együttműködéseinkből levonható megállapításaink szerint a magyar lakosság értékrendje és tényleges demográfiai magatartása között jelentős eltérés van. Míg a lakosság az értékek, vélemények szintjén határozottan tradicionális értékrendet képvisel, a család-, házasság- és gyermek-központúság a statisztikailag mérhető demográfiai magatartásban nem, vagy csak alig-alig jelenik meg. Nem ritkaság, hogy ezt a – Magyarországon határozottan egyedinek nevezhető – ellentmondást gyakran még társadalmi kérdésekkel, családpolitikával foglalkozó szakemberek is leegyszerűsítve kezelik, arra számítva, hogy bőkezűbb, nagyvonalúbb családpolitikai kedvezmények mellett az érintett generáció könnyűszerrel „visszaállna” egy régebbi időkre emlékeztető, hagyománykövető párválasztási, gyermekvállalási gyakorlatra. Ez a megközelítés azonban nem, vagy csak kevéssé számol a társadalom egészében érvényesülő érték-orientációk, a magatartási normák hatásaival és változásaival.

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetben készült korábbi adatfelvételeinkből, valamint „*A családi értékek és a demográfiai magatartások változása*” című, az OTKA által

támogatott 2009. évi kérdőíves vizsgálat* eredményeiből előállított idősorok módot adtak a magatartás időbeli változásának követésére. Megfigyelhettük, hogy a közmegejtélés által kialakított értékek, attitűdök, normák némi késlekedéssel, *hosszabb távon* követik a tényleges, statisztikailag mérhető demográfiai trendeket.

Kutatásunk során három területre összpontosítottunk:

- a párkapcsolat létesítését/megszűntetését érintő magatartási normák változásainak vizsgálatára,
- a gyermekszám-preferenciák alakulására, valamint
- a nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összhangjáról alkotott vélemények változásaira.

Figyelmünk kiterjedt annak vizsgálatára is, hogy miként ítéli meg a közvélemény az ország népesedési helyzetét, milyen lehetőségeket látnak az emberek a népességfogyás csökkentésére, illetve miként vélekednek a családpolitikai támogatásokról.

A kutatás főbb eredményei

Kutatásunk első fázisában azoknak a demográfiai trendeknek az alakulását vettük számba, amelyek vonatkozásában felfogásunk szerint leginkább számolhattunk a közmegejtélés értékviágának váltoásaival. „*A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok*” című tanulmány (Pongrácz Tiborné) nemcsak a párkapcsolatokkal, a gyermekvállalással, valamint a gyermekes anyák munkavállalásával kapcsolatos trendek 1–2 évtizedes változásának adatsorait mutatja be, hanem kiemeli és értelmezi azokat a csomópontokat, amelyekre részletes elemzéseink kiterjesztését a legfontosabbnak ítéltük.

„*A párkapcsolatok létesítését/megszűntetését érintő magatartási normák változásainak megfigyelése*” című tanulmány (S. Molnár Edit) mindenekelött a *házasság*, mint intézmény, mint életforma társadalmi elfogadottságát állította a vizsgálat középpontjába. A házasságkötések számának Európa-szerte tapasztalt csökkenése korántsem jelenti ma még, hogy vége a házasság „aranykorának”. „*A házasság idejétmúlt életforma*” – megfogalmazású állítás elutasítása ma is jellemzője az európai gondolkodásnak: a Public Policy Acceptance (PPA) 2000. évi felmérése szerint 12 európai országban átlagosan 75% tiltakozott ez ellen. Magyarországon az így vélekedők aránya ezt meghaladta: a teljes lakosság 90%-a (az 50 év alattiaknak is 87%-a) vetette el. Ám az 1980-as, 1990-es években már több vonatkozásban változott a párkapcsolat létesítésében, családalapításban érintett korosztály gondolkodásmódja.

Az empirikus adatok szintjén több olyan jellegzetességet tudtunk megfigyelni, amelyben a tényleges demográfiai változásokkal együtt a közmegejtélésben is változott a *házassági kötelék* tradicionális szigorának az elfogadottsága. A közmegejtélés alakulását csak az elmúlt 2 (esetenként 3) évtized időszakára vonatkozóan tudjuk adatokkal is alátámasztani, de más –

* A kérdőíves vizsgálat 1500 18 és 50 év közötti férfiak és nők országos reprezentatív mintáján történik.

történelmi, néprajzi, irodalmi – forrásokból, számos nemzetközi példából tudjuk, hogy a párkapcsolat kereteit szabályozó társadalmi konszenzus módosulásai jóval korábban megkezdődhettek – együtt a strukturális demográfiai változásokkal. Megfigyelésünk szerint a közmegejtés kis késlekedéssel alkalmazkodik, „tolerálhatónak tartja” a változásokat, és ez megerősítést jelent, ösztönzően hat az egyéni szándékokra, tervekre, döntésekre nézve is, mivel a benne érintetteknek egyre kevésbé kell számolniuk a szűkebb-tágabb környezet rosszallásával, esetleges szankciójával. Az általunk megfigyelt jellegzetességek számát valószínűleg bővíteni lehetne. Adottság az, hogy a 20–25 évvel korábban készült lakossági adatfelvételeink éppenséggel ezek vizsgálatát állították előtérbe, így a 2009. évi vizsgálat is főképp ezekre a témákra koncentrált. Bennük korántsem a házasság mint intézmény, mint életforma elutasítása fejeződik ki, hanem a korábbi – történelmi időkre emlékeztető – a környezet által szigorúan megkövetelt magatartási normák, írott és íratlan erkölcsi törvények, szabályok lazításának igénye, a modernebb, individuális érték-orientációkkal gazdagodó életformához igazodás pártfogolása. A közmegejtés ilyen irányban történő módosulásai figyelhetők meg az alábbiakban:

- Kisebbségi nézetté vált „*a házasság egy életre szóló kapcsolat*” követelménye, és természetessé, általánosan támogatottá a megromlott házasságok felbontásának gyakorlata.
- Fokozatosan szilárdult meg, és mára egyértelműen konszenzus alakult ki a *házasságkötés előtti együttélés* pártfogolásában. Az előzetes együttélés nélküli házasságkötés lassan szinte teljesen eltűnik a fiatal generáció normavilágából.
- Az elmúlt század utolsó évtizedében még erős többségi álláspont volt az a követelmény, hogy terhesség esetén *a gyermek státusának „legalizálását*” csakis a szülők törvényes kapcsolata biztosíthatja. A közmegejtés idővel jóval engedékenyebbé vált: ma az 50 év alatti férfiak és nők közel fele úgy foglal állást, hogy „nem különösebben”, vagy „egyáltalán nem” fontos a szülés időpontjáig hivatalosan is megerősíteni, törvényessé tenni a szülők kapcsolatát. Egyáltalán, a gyermek helyzetének, státusának megítélésében nagyon jelentős, mondhatni, kardinális változások történtek/történnének. Közel két évtized alatt megfordult a vélemények iránya, mivel megduplázódott annak a felfogásnak az elterjedtsége, hogy „*a gyermekeknek ma már mindegy, szüleik házasok, vagy élettársak*”. Ma az 50 év alattiak háromnegyede azonosul ezzel. Bár szinte teljes körű az a meggyőződés, hogy „*egy gyermeknek mindkét szülőjére szüksége van*”, elsöprő többség támogatja azt is, hogy „*egy nőnek joga van egyedül is gyermeket vállalni*”. Ez arra vall, hogy a közgondolkodás a gyermek helyzetének mérlegelésében olykor inkonzisztens. Mögötte annak hatása sejthető, hogy a társadalomban teljesen eltűnt a „törvénytelen gyermek” (sőt, az „elvált szülők gyermeke”) múlt század első felében még nagyon is elevenen élő, megbélyegző stigmája. Ám ezzel együtt a különböző, változékony, egyedi élethelyzetekből adódó praktikus-pragmatikus megoldások kihívásai többnyire nem, vagy csak áttételesen igazodnak szabályokhoz, és a közmegejtés részéről nem feltétlenül kíséri azokat helyeslés vagy rosszallás.

– Az úgynevezett postponement-jelenség alakulását észrevehető társadalmi támogatás övezi: az ideális házassági és gyermekvállalási kor követi a tényleges első házasságkötési- és első gyermekvállalási kor növekedését. Az ezredforduló idején, 2000-ben a halogatás fő okait legtöbbször materiális nehézségekben látták (lakáshiány, kevés jövedelem, munkavállalási nehézségek). Közel egy évtizeddel későbbre felerősödött az ún. posztmateriális (életmódbeli, érzelmi) okok szerepe is. Ez utóbbiak között kiemelkedik az az indoklás, amely szerint a fiatalok ma már nagyobb biztonsággal számíthatnak arra: a környezet, a közvélemény nem gördít akadályt egy másfajta életforma, az együttélés választása és a „komolyabb lépés”, a törvényes kapcsolat későbbre halasztása elé.

Kutatás-sorozatunk másik, nagyobb témaköréként a *gyermekszám-preferenciák* időbeli változásának megfigyelését jelöltük meg („*A közvélemény gyermekszám-preferenciáinak alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben*” – S. Molnár Edit). Ebben az vezérelt bennünket, hogy társadalmi kérdésekkel, családpolitikával foglalkozó szakembereket is visszatérően foglalkoztat egy kérdés. Mi az oka annak, hogy míg nemzetközi vizsgálatok tanúsága szerint a magyar társadalom gyermek-centrikus beállítottság szempontjából az európai országok között vezető helyet foglal el, a termékenységi mutatók alapján Magyarország az országok rangsora szerint az utolsó harmadban helyezkedik el. Az okokat azonban még a nemzetközi összehasonlításokat elemző demográfusok sem tisztázták egyértelműen. Erre egyelőre magunk sem tudunk hézagmentes magyarázatot adni. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a markánsan megjelenő magyarországi gyermek-centrikus attitűdök intenzitása a közvélekedésben ma már mérsékeltebb, mint 2–3 évtizeddel ezelőtt.

Ezt fejezi ki többek között a lakosság vélemény-változása a családok számára „jónak”, „megfelelőnek”, „ideálisnak” tartott gyermekek számáról, más szóval, az ún. „ideális gyermekszám-átlag” utóbbi időben tapasztalt lecsökkenése. A mutató értéke valamivel mindig meghaladja a tényleges termékenységet. 1974-ben még megközelítette a családonkénti 3 gyermeket, 2009-ben azonban – követve a 35 év során folyamatosan csökkenő termékenységet – már 2 gyermek alatt maradt (1,96). Legnagyobb változás a háromgyermekes párok helyzetének megítélésében következett be: két évtizeddel korábban az 50 év alatti korosztálynak még több mint 60%-a tartotta „jónak”, vagy „nagyon jónak”, ha a családban 3 gyermek nevelkedik, ám az így gondolkodók hányada 2009-re közel 20 százalékponttal lett kevesebb.

Aggódalomra okot adó fejlemény – bár erről idősorunk nincsen, mivel a kérdést aktualitás híján korábban nem, első ízben csak 2009-ben vizsgáltuk – a tudatos gyermektelenség megítélése. A 18–50 év közötti férfiak és nők körében – 53%-kal – azok vannak többségben, akik „tudomásul vehetőnek”, „elfogadhatónak” gondolják, ha egy fiatal pár élete folyamán egyáltalán nem kíván gyermeket, és csak 41%, amely ezt helytelennek, károsnak, vagy éppen szomorúnak tartja. Az értékrend módosulása ebben a vonatkozásban, úgy tűnik, nálunk is megkezdődött.

Az ezredfordulót követő évtized során (2000 és 2009 között) – szemben az ún. materiális életcélokkal (pl. jövedelem, lakás, biztonságnyújtás a családnak) – számottevően erősö-

dött az ún. posztmaterális életcélok, értékek preferálása (pl. hobbi, egyéni célok, munkasiker, barátok). Úgy is fogalmazhatnánk: jelentősen kibővült azoknak a céloknak a palettája, amelyeket az individuális érték-orientációk erősödésének jeleként ma már a közvélekedés is természetesnek, tolerálhatónak, elfogadhatónak tart. Ezzel együtt nem kíséri rosszallás, elítélés azt sem, ha e célok elérése érdekében az abban érintett emberek korlátozzák gyermekeik számát: bármilyen típusú értékről, életcélról legyen is szó, 2009-ben ezeket átlagosan kevesebb gyermek mellett gondolták megvalósíthatónak, mint egy évtizeddel korábban. Különösen áll ez a 30 év alattiak, az érettségizettek, a nőtlen/hajadon családi állapotúak, a (még) gyermektelenek gondolkodásmódjára. Úgy tűnik tehát, mára konszenzus alakult ki abban, hogy az életcélok bővülő, az egyéni, individuális céloknak helyt adó kínálatából szinte kizárólag csak a gyermekszám mérséklése árán lehet szabadon válogatni. Ez komoly gondolati feszültséget okoz a családtervezésben – főképp családalapítás előtt, vagy annak éppen kezdeti stádiumában. A feszültséget az oldhatná, ha a családpolitika részéről határozott törekvés mutatkozna a fontosnak tartott életcélok és a gyermekvállalás, ezen belül főképp a munka és a család összehangolásának elősegítésére, amint erre ma már pozitív eredménnyel járó európai példákat is látunk.

Az összefüggést más oldalról közelítve kutatásunk harmadik fő témájaként igyekeztünk tüzetesebb vizsgálat tárgyává tenni *a nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összehangjáról* alkotott szemléletmód változásait. Azt a célt tűztük magunk elé, hogy megvizsgáljuk: milyen ma a 18–50 év közötti népesség „fogadókészsége” az olyan családpolitika iránt, amely a nők kereső tevékenysége és a gyermekvállalás, a családi élet közötti összhang elősegítésére törekszik. Az eredményt *„A nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összehangjáról alkotott vélemények változása 2000–2009 között”* című tanulmány (Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit) foglalja össze.

Az ezredforduló előtti időszakot felidézve, témánkhoz kapcsolódó kutatásaink szerint a magyar közgondolkodásban nemcsak a gyermek, a család értékét illetően, hanem a nemi szerepmegosztás kérdésében is régtől fogva alapvetően tradicionális szemléletmód volt az általános. A termékenység alakulásáról szóló statisztikai adatok több évtizedre visszamenően tükrözik, hogy e tradicionális értékek ellen ható hivatalos lépések, intézkedések mindig is kedvezőtlenül hatottak a gyermekvállalásra. (Ilyen helyzetet éltek át a családok a múlt század '50-es éveiben a kisgyermekes nők munkába kényszerítésénél, de később is, pl. a '90-es években hozott megszorító intézkedések hatására.) Más oldalról pozitív hatást értek el azok a kezdeményezések, amelyek mögött a közvélemény azt érezhette: a társadalom megbecsüli, preferálja a tradicionális családi értékeket, támogatja a gyermeknevelést. (Jó példa volt erre a gyed, majd a gyed bevezetése, vagy közvetlenül a rendszerváltozást követő néhány esztendő családpolitikája, amely egy ideig még meg tudta tartani a családi élethez nyújtott áldozatokat.)

A tradicionális beállítódás és életmód a modernizálódó életfeltételeknek megfelelően azóta természetesen sokat módosult. A rendkívül alacsony magyarországi foglalkoztatottság, a munkavállalási nehézségek, más oldalról – a megélhetési gondok mellett – a nők természe-

tes igénye arra, hogy képzettségüknek, ambícióiknak megfelelően munkát végezhesenek, ma a családi élet, a gyermekvállalás és gyermeknevelés újfajta keretfeltételeinek megteremtését teszik szükségessé. Kérdés, hogy maga a közgondolkodás is elindult-e ebbe az irányba. Ha (még mindig) erősen él a hagyományos szerepmegosztás iránti nosztalgia (pl. annak erős pártfogolása, hogy „*a férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása*”, vagy „*a család, a gyermek megsínyli, ha keresőtevékenységet folytat az anya*”), az ellene szól a mai családpolitikai törekvéseknek, sőt magát a gyermekvállalási szándékokat is megingathatja, vagy késleltetheti. Ha azonban a közgondolkodás is elindul egy, a mai, korszerűbb követelményekhez igazodás irányába, akkor a gyermekvállalás szempontjából is optimális összhang teremthető meg a társadalmi célok és az egyének terveit, szándékai között. Bár az 1980-as, 1990-es évekhez képest az érték-orientációkban is megindult egy lassú modernizálódás, Magyarország még a 2000-ben készült európai összehasonlító vizsgálatunk szerint is kitűnt a tradicionális beállítódás, a tradicionális attitűdök egyedülállóan magas arányával. Az elmúlt, közel egy évtized során azonban mégis figyelemre méltó változásokat tapasztalhattunk. A 2009-ben folytatott vizsgálat ezeket három megközelítésből igyekezett követni. Azt tudakoltuk, hogy változott-e a közgondolkodás

- az anya kereső munkájának a családi életre gyakorolt hatását illetően,
- a nők önmegvalósítása szempontjából vajon egyenértékűnek tartják-e a kereső munkát és a háziasszonyi státust, és
- egyenlőbb, egalitáriánusabb szerepmegosztást helyeselnek-e ma a partnerek (férj és feleség) között, mint korábban.

Elemzésünk eredményeként rá tudtunk mutatni arra, hogy az ezredfordulót követő évtized során modernebb, munka-orientáltabb lett az értékrend, a szinte kizárólagos család- és gyermek-központúság némileg visszaszorult. Elfogadottabbá vált, hogy az anya kereső tevékenysége nem feltétlenül negatív hatása a gyermek fejlődésére, sőt a kétkeresős családmodell a család stabilitása, biztonsága szempontjából elengedhetetlen követelmény. A partnerek közötti szerepmegosztás témakörében ugyanakkor ma még erőteljes a hagyományos szemlélet továbbélése. Jelentős változás a vélemények homogénebbé válása is. A demográfiai jellemzők (gyermekszám, iskolázottság) szerint 2000-ben tapasztalt markáns különbségek lecsökkentek, vagy teljesen eltűntek, az álláspontok egységesebbé váltak. A homogenizálódás elsősorban a család és a munka összhangját érintő témakörökben mutatkozik. Úgy tűnik, a női munkavállalás ténye, a dolgozó anya státusa széleskörűen elfogadott, pozitívan támogatott a közgondolkodásban, és ez kedvező helyzetet teremt az állam által megfogalmazott családpolitikai és foglalkoztatás-politikai célkitűzések megvalósítása számára.

A foglalkoztatás-politikai célkitűzés, mint meghatározóan fontos feladat egyik legkiemeltebb területét egy „*szűk keresztmetszet*”, a kisgyermekes anyák munkavállalási lehetőségei és a gyermekek napközbeni ellátása, felügyelete között tapasztalható feszültség jelenti. A bölcsődei/óvodai ellátás állami, önkormányzati, vagy családi napközivel történő megoldásainak finansiális, szervezési és egyéb gyakorlati feladatai mellett a siker az érintettek „hozzáál-

lásának” is függvénye. Kérdés, vajon a vizsgált korosztály (közte az érintettek, a kisgyermekesek csoportja) hogyan viszonyul ma a közgondolkodás évtizedek óta szinte normaként élő, kizárólagosan otthoni, családi környezetben teljesítendő anya-szerep követelményének feladásához, a hagyományos anya-szerep modernizálásához. Ennek a problémának kutatásunk ugyancsak igyekezett nyomába eredni. Eredményeiről számol be a *„Három évig a gyermek mellett – de nem minden áron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról”* című tanulmány (Blaskó Zsuzsa).

Kimutattuk, hogy a kisgyermekes legalább három éves koráig tartó otthoni, anyai gondozása olyan elvárás, ami erőteljesen jelen van a magyar társadalomban, és ez az 1–2 évtizede végzett korábbi vizsgálatok eredményeihez képest nem mérséklődött. Okát részben a gyēs-gyed rendszer több évtizedes gyakorlatában találjuk, amit a család- és gyermek-centrikus közgondolkodás érzékelhetően magáévá tett. Emellett a gyermekellátó intézmények (főképp a bölcsődék) hiánya erősítette azt a szemléletmódot és gyakorlatot, hogy a szülők nem is bízzák szívesen másra hároméves kor alatti gyermekeiket.

Bebizonyosodott azonban, hogy a meglehetősen szigorúnak látszó elvárás nem társadalmilag megkövetelt (szankcionált) normaként, hanem inkább egyfajta eszményként, ideálként működik, amelyet a körülmények és lehetőségek felülírhatnak. A család anyagi helyzete, az anya egyéni munkavállalási ambíciói, a végezhető munka jellege és színhelye (részmunkaidő, otthon végezhető munka, pl. távmunka) olyan körülmények, amelyeket mérlegelve többségbe kerülnek azok, akik nem utasítják el az anyák három év előtti munkába állását.

A kutatás azt valószínűsíti, hogy a keretfeltételek (alapvetően a gyermekintézmények különböző formái és a rugalmas munkalehetőségek) az érintett szülőknek nemcsak objektív, anyagi helyzetét javítják, hanem közelítenek a nemi szerepmegosztással összefüggő mai, modernizálódó igényekhez is. Ennek hatása a közgondolkodásra nézve is kedvező lehet. A közvélemény elfogadóbbá válhat a fiatal anyák sokszínűbb szerepe iránt. Így ennek a – ma még érzékelhető – „társadalmi nyomásnak” a mérséklődése könnyebbé teheti a szülői, családi döntéseket a fiatal párok életének ebben a kiemelten fontos szakaszában.

A közgondolkodás szerint helyeselt, „jónak tartott” nemi szerepmegosztás jellegzeteségeivel foglalkozó kutatások főképpen a nők, az anyák helyzetének, szerepének értékelése szempontjából vizsgálódnak, minthogy a családi életben ma is erősen érvényesülő hagyományos normák, elvárások is meghatározó módon az anya-szerephez kötődnek. Annak beható vizsgálata, hogy *milyen családi szerepeket vár el a közvélemény a férfiaktól* – legalábbis a hazai kutatásokban – meglehetősen elhanyagolt terület. Ezért is gondoljuk újszerűnek e téma beemelését a családi értékek alakulásával foglalkozó kutatások sorába. Eredményei *Spéder Zsolt: „Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon”* című tanulmányban olvashatók. Arra számítunk, hogy a mostani, 2009-ben készült vizsgálat lesz az, amely – az előzőekben bemutatott témakörökhöz hasonlóan – egy, a férfiszerepekről formálódó vélemény-változásokat időben követő sorozat elindítóját jelentheti. Ezúttal a következő kérdéseket állítottuk középpontba:

- vajon a mai közgondolkodás inkább a jövedelemszerzést várja-e el a férfiaktól, vagy pedig inkább azt, hogy aktívan vegyenek részt a család életében;
- miként vélekednek az emberek arról, hogy a gyermek mennyire fontos a férfiak életében, végül
- milyen elvárások élnek ma az apa-szerep egyes vonásaira vonatkozóan, a funkciók, feladatok tekintetében milyen preferenciák vannak.

Az elemzések szerint a mai 18–50 év közöttiek szemléletmódjában kettős, a *hagyományos kenyérkereső* és a *gyermeknevelésben aktívan résztvevő* szerepek egyidejű betöltését hangsúlyozó elvárás-rendszer fogalmazódik meg. Érdekesség, hogy az alacsony iskolai végzettségű emberek inkább a kenyérkereső, a magasabb végzettségűek inkább a családcentrikus férfi-ideált részesítik előnyben. A „modern-tradicionális” ellentétpár metszetében vizsgálódva heterogén hozzáállás jellemző – kisebbségben maradnak azok, akik a férfi-szerepeket illetően egyértelműen, kizárólagosan modern (vagy ugyanígy tradicionális) álláspontot vallanak magukénak. Összességében azonban a mérleg mégis a hagyományos követelmények továbbélése felé billen: a kérdezett minta mintegy fele nem tartja lényegesnek, hogy az apák aktívan részt vállaljanak a gyermeknevelés feladataiban.

Az eredmények egybecsengenek a *helyeselt családi szerepmegosztásról* folytatott vizsgálatunk tapasztalatával. A partnerek közötti munkamegosztás leginkább karakterisztikus attitűdjét illetően („*kenyérkereső férj – családdal, gyermekkel foglalkozó feleség*”) a hagyományos gondolkodás nem sokat változott az ezredforduló óta, a hagyományos kenyérkereső férfi/apa képe mélyen beívódott a magyar társadalomba.

Kiadványunk utolsó tanulmánya az OTKA-pályázathoz kapcsolódó, különböző népesedési témákról folytatott közvélemény-kutatásaink főbb eredményeit foglalja össze („*A pronatalista népesedéspolitika támogatottsága, a családtámogatások ismertsége*” – *Kapitány Balázs*). Jóllehet, a kérdőíves vizsgálatok 2009-ben és 2010-ben készültek, aktualitásuk ma is érvényes. Sikerült ugyanis a közgondolkodás olyan állandó elemeit megragadni, amelyek régóta és nagy valószínűséggel még hosszú ideig foglalkoztatják a lakosságot. Ilyen témakör a népességfogyás miatti aggodalom mértéke, továbbá a Magyarországon határozottan érvényesülő pronatalista értékrend két jellegzetes típusa, az ún. „nemzeti pronatalista” és a „pragmatikus pronatalista” szemléletmód megkülönböztetése, azok társadalmi hatókörének jellemzése. A népesedéspolitika mai gyakorlata számára is irányadók lehetnek továbbá azok az adatok, amelyek a családtámogatási formák ismertségéről számolnak be. Ezek a „hagyományosnak” számító támogatások ugyanis napjainkban, vagyis a 2010-ben megalakult új kormány első évében is érvényben vannak.

A kutatás eredményei alapján egyértelműen megállapítható, hogy a tényleges népesedési magatartás és a társadalmi értékrend közötti feszültség nem oldódik fel a demográfiai magatartás - népesedési szempontból pozitív irányú – változása és a tradicionális értékrendnek megfelelő házassági, gyermekvállalási gyakorlathoz való visszatérés révén. Az tünik

valószínűnek, hogy inkább az értékek változására, a tradicionális értékrend visszaszorulására lehet számítani.

A házasságkötés versus élettársi kapcsolat terén már a múltra vonatkozóan is jól igazolható az értékrend és a demográfiai magatartás kölcsönhatása. Az élettársi együttélések terjedése megváltoztatta a korábban elítélő, elutasító társadalmi vélekedést és napjainkra ezen párkapcsolati formát választó férfiak és nők már maguk mellett érezhetik a társadalom túlnyomó többségének elfogadását, támogatását. A szűkebb és a tágabb környezet pozitív véleménye ösztönzőleg hat az élettársi együttélést különböző okok miatt átmeneti vagy végleges életformaként preferálók döntéseire és ez a tény a házasság nélküli együttélések számának további emelkedését eredményezi. Igaz, hogy az értékek szintjén a házasság még mindig a legnépszerűbb együttélési forma, de nem hagyható figyelmen kívül a házasságkötések számának csökkenésével párhuzamosan kimutatható visszaesés a házasság intézményének pozitív megítélési arányaiban sem.

Még inkább negatív, demográfiai szempontból még tragikusabb az a kép, amely a gyermekvállalási magatartás területén a jövőre nézve előrejelezhető. Az a tény, hogy ma Magyarországon a 30 éves nők csaknem fele, a 30–34 éves korcsoportba tartozók több mint egyharmada még gyermektelen, előre vetíti a véglegesen gyermek nélkül maradó párok, nők - a jelenlegi mintegy 10%-nál - számottevően magasabb arányát. Az értékek terén a kutatás során azt tapasztaltuk, hogy a többség (53%) tudomásul veszi, illetve elfogadja, ha egy pár egyáltalában nem kíván gyermeket és csak 41% tartja ezt a magatartást, döntést helytelennek, károsnak vagy szomorúnak. A társadalmi közvélemény úgy tűnik kezdi elfogadni a tudatos gyermektelenséget, amely tudatos gyermektelenség a családtervek szintjén még nem, vagy alig kitapinthatóan létezik. Nagy valószínűséggel állítható, hogy a gyermekvállalást halogató magatartásuk miatt végül gyermektelenné váló nők megemelkedő aránya és a gyermektelenséget elfogadó közvélemény jelenléte együttesen – már a közeljövőben – a tudatos gyermektelenség megjelenését fogja eredményezni. A korábbi évek alacsony születésszámainak következtében a szülőképes korban lévő nők aránya következő években folyamatosan csökken, ami változatlan reprodukciós magatartás mellett önmagában is a születések számának további visszaesését eredményezi. A korösszetétel változásából adódó kedvezőtlen hatás párosulva az eleinte nem tudatos, majd tudatossá váló gyermektelenséggel, egy olyan népességcsökkenési spirált indíthat be, amely ország demográfiai krízishelyzetéből történő kilábalását teljesen reménytelenné, kilátástalanná teszi.

A kutatási eredmények tehát arra világítanak rá, hogy legfontosabb családpolitikai feladat a növekvő gyermektelenség megállítása, a gyermeket még tervező, akaró, de végül

gyermektelenül maradó nők arányának csökkentése. Értékrendi szempontból erre még fenn áll a lehetőség, mert a közvélemény jelenleg csak általánosságban, társadalmi szinten vált toleránsabbá a gyermeket nem vállaló párokkal kapcsolatban, de ez a vélemény egyéni szinten, a gyermekszámtervek vonatkozásában még nem kimutatható. Abban az esetben azonban, ha már egyéni szinten is beépül az értékrendbe a gyermekvállalás tudatos elutasítása, a nemzetközi tapasztalatok alapján nagy biztonsággal állítható, hogy az értékváltozás visszafordítása még nagy anyagi erőfeszítések árán sem valószínűsíthető meg.

A szerkesztő

A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok

Pongrácz Tiborné

A magyar népesedési helyzetet hosszabb idő óta kedvezőtlen demográfiai mutatók, negatív tendenciák jellemzik. Az ország népességszáma harminc év óta folyamatosan csökken, ami alapvetően a születések igen alacsony, a reprodukciót évtizedek óta nem biztosító számarányára és az európai viszonylatban igen magas halálozási értékekre vezethető vissza. Kedvezőtlenek a párkapcsolati mutatók is: folyamatosan csökken a házasságkötések száma, magas a válás útján felbomlott házasságok aránya, emelkedik a tartós párkapcsolat nélkül élő férfiak és nők száma. A negatív népesedési összképből a következőkben csak „A családi értékek és a demográfiai magatartás változásainak kölcsönhatása” című kutatási projekt szempontjából releváns demográfiai trendek alakulására, nevezetesen a párkapcsolatok, a gyermekvállalás és a gyermekes anyák munkavállalása terén bekövetkezett változások bemutatására szorítkozunk.

Változások a házassági magatartásban

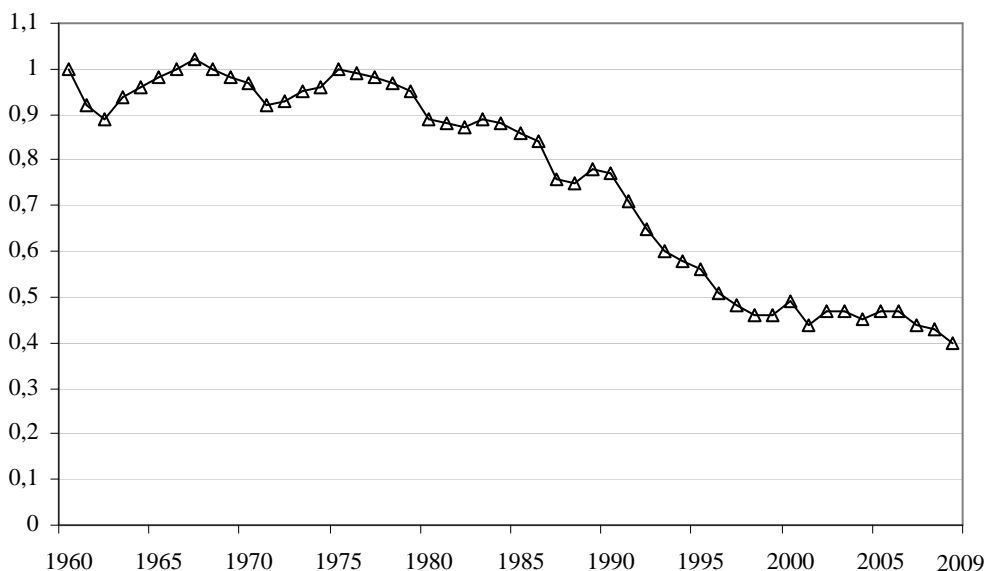
Az elmúlt évtizedekben lezajlott demográfiai változások közül hatásában egyik legjelentősebb az a folyamat, amely a párkapcsolatok pluralizálódása terén zajlott, zajlik. A változás röviden a házasságkötések számának visszaesésével és a házasság nélküli együttélések terjedésével jellemezhető.

A párkapcsolatok sokfélesége mindig jelen volt a társadalomban. A házasság mint domináns forma mellett léteztek nem törvényesített élettársi együttélések és „csonka”, egy- szülős családok is. A változás a párkapcsolatok terén nem elsősorban az új együttélési formák megjelenésében, hanem a meglévők egymáshoz viszonyított arányában mutatkozott meg. Évszázadokon keresztül a férfiak és nők együttélésének meghatározó, csaknem kizárólagos formája a házasság volt. A házasságon kívüli együttélés inkább csak elvétve, alacsony társadalmi támogatottság, elfogadottság mellett létezett. Az elmúlt évtizedek társadalmi-gazdasági változásai éppen a házasság hegemóniáját szüntették meg. Drámaian csökkent a házasságkötések száma, terjed az élettársi kapcsolat, növekszik a házasságon kívül született gyermekek száma, a fiatalok egyre későbbi életkorra halasztják a házasságkötést, és hosszabb-rövidebb ideig tartó élettársi kapcsolatok után kötik meg, vagy soha nem kötik meg (Pongrácz 2009).

A házasságkötések száma 1990 és 2011 között 47%-kal csökkent. Az elmúlt évben mindössze 35 520 pár lépett házasságra, amelyhez hasonlóan alacsony értékeket a XX. század folyamán csak az I. világháború idején tapasztalhattunk. A házassági magatartásban bekövetkezett változásokat még szemléletesebben tükrözik a teljes első női házasságkötési arány változásának adatai.

Míg az 1960-as években csaknem minden nő életében legalább egyszer házasságra lépett, 1990-ben is mintegy háromnegyedük, addig napjainkban a nőknek várhatóan csak 40%-a fog házasságot kötni, míg 60%-uk de iure hajadonként fogja leélni az életét .

1. ábra: A teljes első női házasságkötési arány alakulása 1960–2009

A házasságkötések csökkenésével párhuzamosan folyamatosan nő a házasságkötés átlagos életkora és átalakul a házasulók konstruktívája. Húsz év alatt a vőlegények és menyasszonyok csaknem hét évvel lettek öregebbek első házasságuk megkötésekor. 2009-ben a férfiak átlagosan 31 éves korban, a nők átlagosan 28,3 éves korban álltak az oltár és/vagy az anyakönyvvezető elé. Az 1970-es években a nők túlnyomó többsége (80%-a) 25 éves koráig házasságra lépett, de még az 1990-es évek első felében is 60%-os volt a 20-as évek első felében házasuló nők aránya. Napjainkban 25 éves korukig a nőknek mindössze 25%-a házasodik meg. Jelentősen visszaesett a tizenéves korban házasságot kötötték számaránya. Az 1970-es években csaknem minden második nő 20. életéve előtt férjhez ment, az 1990-es években már csak 18–20%-uk, és napjainkban mindössze 3,8% dönt ilyen korai házasságkötés mellett (Csernák 1996). A legfrissebb adatok arról tanúskodnak, hogy a házasságok leggyakrabban (43,2%) a 25–29 éves korcsoportban kerülnek megkötésre, de minden negyedik házasuló nő még később, csak 30–34 éves kora között határozza el magát a férjhez menésre. A férfiak mintegy háromnegyede 25 és 34 éves kora között nőszül, azonos gyakorisággal a 25–29, illetve 30–34 éves korcsoportokban.

Az első házasságkötés időzítését lényegesen befolyásolja a házasulandó képzettségi, iskolai végzettségi szintje.

1. táblázat: Az először házasulók megoszlása iskolai végzettség és korcsoport szerint, 2009

Legmagasabb iskolai végzettség	-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-X	Össze- sen
	éves							
<i>Férfi</i>								
Általános iskola								
0-7 osztály	15,3	40,5	13,5	14,1	4,3	8,0	4,3	100,0
8 osztály	8,4	22,3	25,9	23,9	10,7	6,2	2,6	100,0
Szaktanácsképző iskola, szakiskola	0,6	10,1	32,3	37,1	13,1	5,0	1,9	100,0
Befejezett középiskola	0,3	10,4	39,0	35,2	10,8	3,5	0,8	100,0
Befejezett felsőfokú iskola	-	2,8	39,5	42,1	11,6	3,3	0,6	100,0
Összesen	1,1	9,0	36,3	36,8	11,5	4,1	1,2	100,0
<i>N</i>	299	2 531	10 179	10 317	3 235	1 146	333	28 040
<i>Nő</i>								
Általános iskola								
0-7 osztály	51,7	13,8	14,8	6,9	5,4	3,4	3,9	100,0
8 osztály	29,7	25,8	21,3	13,4	4,9	3,3	1,5	100,0
Szaktanácsképző iskola, szakiskola	3,8	28,2	33,8	24,1	7,2	2,5	0,4	100,0
Befejezett középiskola	1,8	30,6	39,3	20,7	5,1	1,9	0,7	100,0
Befejezett felsőfokú iskola		11,0	53,0	28,6	5,4	1,6	0,4	100,0
Összesen	3,8	21,1	43,2	23,8	5,4	2,0	0,6	100,0
<i>N</i>	1 075	6 027	12 319	6 799	1 551	563	174	28 508

Forrás: KSH Demográfiai évkönyv, 2009.

A nyolc általánossal vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező férfiak körében továbbra is viszonylag gyakori a tizenéves kori házasodás, a hasonló iskolai végzettségű nők esetében pedig többségi magatartás a húszas évek elején megtartott esküvő. A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők többsége (53%) 25 és 29 éves kora között, a férfiak relatív többsége (42,1%) 30-34 éves korában köti meg első házasságát. A diplomás házasulók „korosodása” még a 2000-es évek elejéhez viszonyítva is jelentősnek mondható. A férfiak többsége (54%-a) 2001-ben 25-29 éves korában megházasodott, és a mai relatív többséggel szemben csak a kisebbség, 25% halasztotta el házasságkötés aktusát későbbi, 30-34 éves életkorra. A diplomás nők esetében a 25-29 évesek házasodási gyakorisága 2001-hez képest nem változott, de az annál fiatalabb, illetve idősebb életkorban férjhez mentek aránya 2001 és 2009 között helyet cserélt, 2001-ben közel annyian kötöttek házasságot 20-24 éves korban (26%), mint 2009-ben 30-34 évesen (29%), illetve 2001-ben 30-34 évesek házasodási gyakorisága (13%) szinte azonos a 2009-ben 20-24 évesek házasodási gyakoriságával.

Az iskolai végzettség és a házasságkötési kor közötti összefüggésből következik, hogy az egyetem, főiskolát végzettek arányának növekedése és a fiatal felnőtt népességben belüli viszonylag magas arány önmagában hozzájárul az első házasságkötés életkorának a fentiekben bemutatott emelkedéséhez.

Élettársi kapcsolatok

A házasságkötések csökkenésével párhuzamosan egyre több pár választja az együttélés kötetlenebb, lazább, tartós kötelezettség-vállalást elkerülő formáját, az élettársi kapcsolatot. Az élettársi kapcsolatok pontos számáról csak a tízévente megtartott népszámlálásokból, illetve a népszámlálások között végrehajtott mikrocenzusokból informálódhatunk. Az adatok azt mutatják, hogy 1990 és 2005 között az élettársi kapcsolatban élők száma megháromszorozódott. Míg 1990-ben a párkapcsolatok 95%-át a házasság jelentette és csak 5% volt a házasságkötés nélküli együttélés, addig 2005-re (a mikrocenzus éve) ez az arány 85–15-re módosult.

Megállapítható egyfelől, hogy a párkapcsolatban élők aránya minden korosztályban visszaesett, másfelől, hogy a tartós együttélésben élők körében csökkent a házasok és nőtt az együtt élők aránya. Különösen igaz ez a megállapítás a fiatalabb korosztályok esetében. A 20–24 évesek korcsoportjában 1990-ben a párkapcsolatban élő férfiak 11%-a, a nők 8%-a választotta az élettársi kapcsolatot, de 2005-ben ez az arány már mindkét nem esetében 60–61%-ra növekedett. Az adatok azonban a kötetlenebb kapcsolat, mint életforma-választás időlegességéről, átmeneti jellegéről tanúskodnak, mert a 35–39-ik életévre házasság nélkül együtt élők aránya 16–17%-ra csökken, vagyis a párkapcsolatban élők túlnyomó többsége erre az életkorra már házasságban él.

Az élettársi kapcsolatok fiatalodásával szoros összefüggésben megváltozott az együtt élők családi állapot szerinti összetétele is.

2. táblázat: Élettársi kapcsolatban élők megoszlása családi állapot szerint, 1990, 2005 (%)

Év	Nőtlen/hajadon	Özvegy	Elvált
		<i>Férfiak</i>	
1990	34	9	46
2005	64	6	30
		<i>Nők</i>	
1990	26	20	44
2005	60	9	30

Míg 1990-ben a férfiak és nők többsége egy vagy több rosszul sikerült házasság után mintegy a házasság alternatívjaként választották ezt az együttélési módot, addig 2005-ben az élettársi kapcsolatban élők csaknem kétharmada még házasságkötés előtt, nőtlen, hajadon családi állapotban költözött össze partnerével. A családi állapot, valamint az életkor szerinti átstrukturálódás egyértelműen a próbaházasság intézményének elterjedését, népszerűbbé válását bizonyítja.

A népszámlálásból, mikrocenzusból nyert keresztmetszeti adatok jól tükrözik ugyan a párkapcsolati magatartás-változások, a házasságkötés nélküli együttélések arányának fokozatos növekedését, de a jelenségről árnyaltabb képet nyerhetünk a reprezentatív vizsgálatok adataiból. A Népeségtudományi Kutatóintézet *Életünk fordulópontjai* című nagy mintaelemszámú (16 ezer személy) longitudinális felvétele rávilágít arra, hogy az élettársi kapcsolatot többen próbálták ki életük folyamán, mint amilyen gyakoriságot a keresztmetszeti adatok

tükröznek (Spéder 2004). E párkapcsolati formában szerzett gyakorlat feltárásához, megértéséhez visz közelebb a longitudinális felvételtől az első párkapcsolati formára nyert információk elemzése.

3. táblázat: Az első párkapcsolati formák megoszlása a párkapcsolatok létrejöttének időpontja szerint

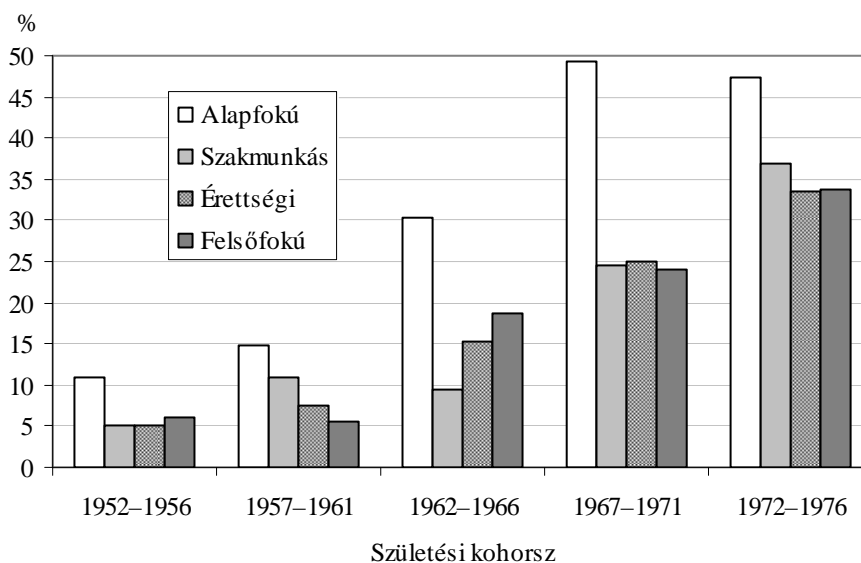
<i>Az első párkapcsolat létrejöttének időszaka</i>	<i>Házasság</i>	<i>Élettársi kapcsolat</i>	<i>Összesen (100%) N=</i>
1960–1964	96,9	3,1	873
1965–1969	94,3	5,7	1163
1970–1974	92,5	7,5	1294
1975–1979	88,9	11,1	1301
1980–1984	79,6	20,4	1166
1985–1989	66,6	33,4	1047
1990–1994	55,7	44,3	1054
1995–1999	37,5	62,5	1004
2000–2004	30,0	70,0	793

Forrás: Spéder–Kapitány (2007): *Gyermekek – vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések.* NKI Műhelytanulmányok 6.

Amíg az idősebb korcsoportokban szinte mindenki házassággal indította párkapcsolati karrierjét, addig a mai huszonévesek túlnyomó többsége házasságkötés nélkül költözik össze első partnerével. A longitudinális adatok – a keresztmetszeti adatokhoz hasonlóan – egyértelműen bizonyítják, hogy ez az életforma az esetek többségében csak átmeneti állapot, és már 30–34 éves korra a házasságban élők kerülnek túlsúlyba az élettársi kapcsolatban élőkkel szemben (Spéder 2004).

Az élettársi kapcsolatok terjedése és az iskolai végzettség közötti összefüggés vonatkozásában két elmélet ismeretes. Az egyik hipotézis szerint a házasság nélküli együttélés divatja „felülről”, a felsőfokú végzettséggel rendelkezőktől indulva terjed „lefelé”, az alacsonyabb státusú rétegek felé. A másik hipotézis azon alapszik, hogy az élettársi kapcsolatok először az alacsonyan iskolázott, hátrányos helyzetű társadalmi csoportokban jöttek létre és váltak elfogadottá, majd ezt követően terjedt „lentől felfelé”. A magyarországi folyamatokra a második típus jellemző. Nálunk az élettársi kapcsolatok egyértelműen a hátrányos helyzetűek között nyertek először értékelhető dimenziót, továbbá a folyamat egy második, ez egész társadalomra kiterjedő fázisában változatlanul az alsó társadalmi csoportok játszották a vezető szerepet (Spéder 2005).

2. ábra: A 25 éves életkor betöltéséig az első párkapcsolatot élettársi kapcsolatként választó nők aránya az összes nő között, iskolai végzettség szerint az egyes születési korszakokban

Forrás: Életünk fordulópontjai panel – Spéder Zsolt számítása.

Látogató párkapcsolatok

Az elmúlt években mind Magyarországon, mind Európában egyre nagyobb az érdeklődés az úgynevezett *látogató partnerkapcsolatok* iránt. A külvilág számára ismert kizárólagos partnerkapcsolatokról – nem alkalmi kalandokról – van szó, amelyekben a partnereknek nincsenek más tartós párkapcsolatai, ám külön háztartásban élnek. A különös élet lehet tudatos, önként vállalt; de lehet külső kényszerre visszavezethető is, például munkahelyük távolsága vagy a lakáskörülmények miatt nem tudnak összeköltözni.

Magyarországon az NKI *Életünk fordulópontjai* című demográfiai adatfelvétel 2008/09-es kérdezési hullámának adatai szerint mintegy félmillió felnőtt él ilyen párkapcsolatban, többségük (mintegy 300 000 fő) harminc év alatti. Mintegy százezer járnak harmincas éveikben, és további mintegy százezer fő negyven év feletti. A megfelelő korú népességhez viszonyítva ezek a számok alacsonyabbak az Európában általában megfigyelt értékeknél.

Az ilyen típusú partnerkapcsolatok mintegy fele igen intenzívnek mondható; a LAT-osok¹ 50 százaléka arról számolt be, hogy szinte minden nap (legalább havi húsz alkalommal) találkozik különélő partnerével. Heti néhány alkalommal (havi 8–19 találkozás havonta), a válaszadók egynegyede találkozik partnerével. Az érintettek negyede tízpercnél hosszabb ideig lakik partneréhez, és a válaszadók több mint 4/5-e (83 százaléka) egy óra alatt eljut partnere otthonába. Ezek az adatok is alátámasztják azt, hogy a távolság igen kevés esetben oka a látogató partnerkapcsolatok létrejöttének Magyarországon.

¹ LAT = angol betűszó a Living Apart Together kezdőbetűiből.

Szinglik

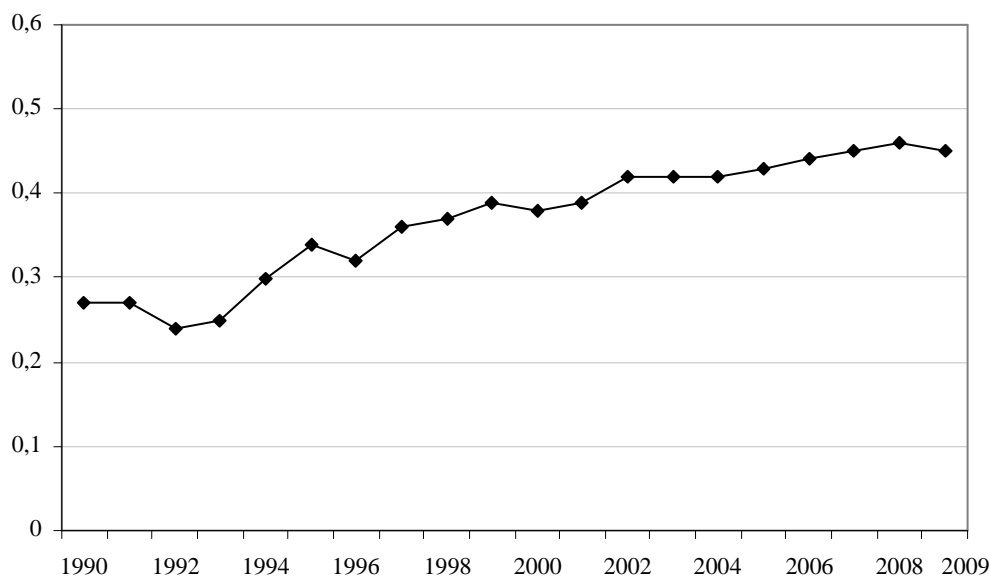
Az utóbbi időben sok szó esik az egyedülállók számának emelkedéséről, és ezt a ténytet sokan a párkapcsolatot tudatosan elutasító magatartással, az individualizáció negatív jelenségével, terjedésével azonosítják. Kétségtelen tény, hogy az egyedül élők (népszámlálási fogalommal egyszemélyes háztartások) aránya az 1990. évi 24,3%-ról 2005-re 29,1%-ra növekedett, de az emelkedés egyértelműen az idős korban (60 év felett) egyedül élők arányának növekedésére vezethető vissza. Ezzel együtt egyre több szó esik a médiában a szingli életformáról, ezért indokolt a kérdéssel röviden foglalkozni.

A szingli lét a posztmodern világ fiatal középkorúinak (harmincasok, negyvenesek) tartós párkapcsolatot mellőző, választott életformája, melyben egyidejűleg érvényesül az érintettek erőteljes munka-, fogyasztás- és szabadidő-orientáltsága. Előfeltétele az anyagi jólét, hiszen egyedül kell megteremteni és folyamatosan biztosítani a saját lakás és az önálló életvezetés pénzügyi feltételeit. Az 1990-es években az átalakulást követően növekvő egyenlőtlenségek Magyarországon is teret nyitottak azoknak a szűk, ám jómódú csoportoknak, amelyek tagjai számára reális lehetőséggé válik ez az életmód. Nem hanyagolhatók el azonban mindennek a mentális tényezői sem: szükséges, hogy az érintettek az ideiglenes partnerkapcsolatokat részesítsék előnyben, azaz a tartós párkapcsolatok kötöttségeitől mentesen akarjanak élni. A népességnek és a fiataloknak azonban igen kis aránya (5 százalék) tekinti az önálló, független életet ideálisnak. Utasi (2001) vizsgálati eredményei egyértelművé teszik, hogy tudatos választásról a tartós párkapcsolat nélkül élők mintegy egyötöde esetében beszélhetünk. A többség vagy öntudatlanul, egyéb életcéljait követve, karriertörekvésinek, munkacentrikusságának engedve sodródik bele a szingli élethelyzetbe, vagy korábbi partnerkapcsolata felbomlását követően (még) nem tudott újat kialakítani (Spéder 2005).

Párkapcsolatok felbomlása, válás

Magyarországon sajtóságos és sajnálatos módon nemzetközi összehasonlításban mindig magas volt a válások számaránya. Már az 1960-as 1970-es években is az európai ranglista elején szerepeltünk Szovjetunió és néhány skandináv ország után. Magyarországon 1970-ben minden negyedik házasság végződött válással, ma csaknem minden második. Ha csak a válások abszolút számát nézzük, sokkal pozitívabb, ám félrevezető kép alakul ki. A válások abszolút száma az utóbbi években stagnált, sőt 2009-ben 23 820 esetszámmra csökkent. A nyers mutatók, mint az ezer házasságkötésre vagy az ezer fennálló házasságra jutó válási arányszám ugyanakkor a házasságkötések számának jelentős visszaesése miatt emelkedést mutat. A reális helyzetértékeléshez sem az abszolút számok, sem a nyers, illetve a házasságkötésekre vetített mutatók nem alkalmasak. Világos képet a teljes válási arányszámok változásának vizsgálatából nyerünk, amely mutató a válások kumulált gyakoriságát méri.

3. ábra: Teljes válási arányszám, 1990–2009

1990-ben 100 megkötött házasságból valószínűsíthetően mintegy 31 végződik válással, 2009-re ez az arány 45-re emelkedett. Más szóval, ha a népesség válási magatartásában nem következik be változás és tartósan megmarad a XXI. század elejének válási gyakorlata, a megkötött házasságokból csaknem minden második a bíróság előtt válással fog végződni.

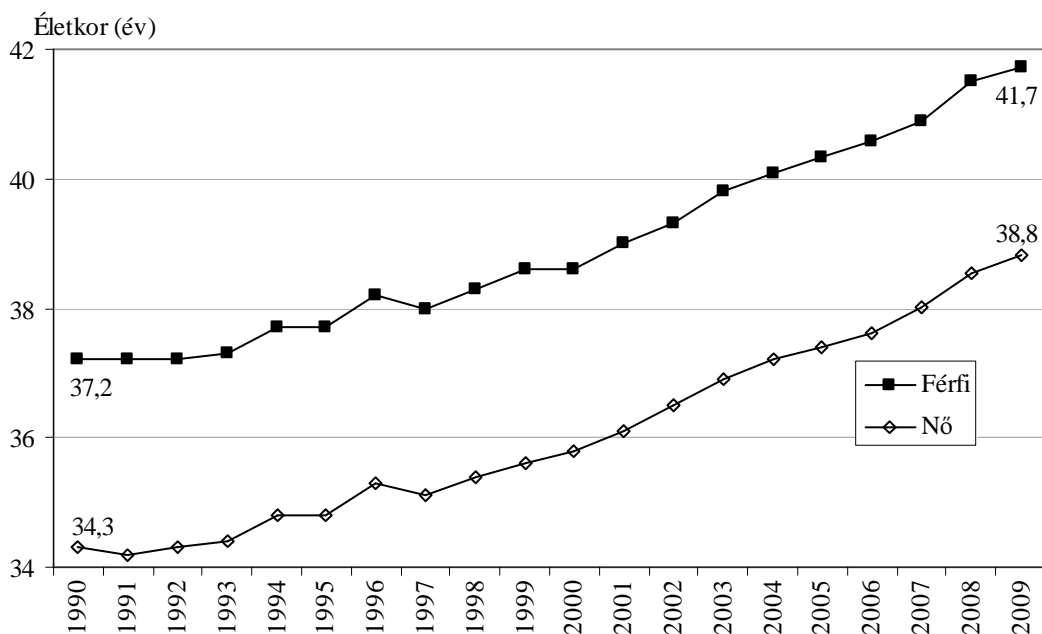
A nemzetközi adatokat elemezve megállapítható, hogy Magyarország a válások gyakoriságát tekintve az európai középmezőnyben helyezkedik el. Legmagasabb a válási hajlandóság Belgiumban és a skandináv országokban, a legalacsonyabb a dél-európai országokban és Lengyelországban. A dél-európai és a lengyel adatok jól tükrözik a katolikus vallás válási magatartást befolyásoló szerepét. Valamennyi volt szocialista országban – így Lengyelországban is – igen korán, már az 1950-es években liberalizálják a válást, mégis a többi volt szocialista országtól eltérően egyedül a lengyel házasságok bizonyulnak viszonylag stabilnak, a házasságok felbomlása nem válik tömegessé. Napjainkban is a magyar házasságok kétszer nagyobb valószínűséggel végződnek a bíróságon, mint az a lengyel párok esetében tapasztalható (Pongrácz 2006).

A skandináv országokra jellemző magas válási gyakoriság részben az ezen társadalmakban általánosan elfogadott és magas arányban előforduló élettársi kapcsolatokkal, illetve a házasságkötés előtti együttélésekkel hozható összefüggésbe. A svéd fiatalok első párkapcsolata szinte kivétel nélkül együttélés és nem házasság. A kutatási adatok azt bizonyítják, hogy a házasság előtt együtt élő párok nagyobb valószínűséggel bontják fel később megkötött házasságukat, mint azok, akik előzetes együttélés nélkül házasodnak. A Népeśégtudományi Kutatóintézetben (2002-ben) az elvált férfiak és nők körében végzett kérdőíves vizsgálat és a kontrollcsoport adatai azt bizonyították, hogy az elváltak körében a házasság előtti együttélés háromszor nagyobb gyakorisággal fordul elő, mint a teljes népesség esetében.

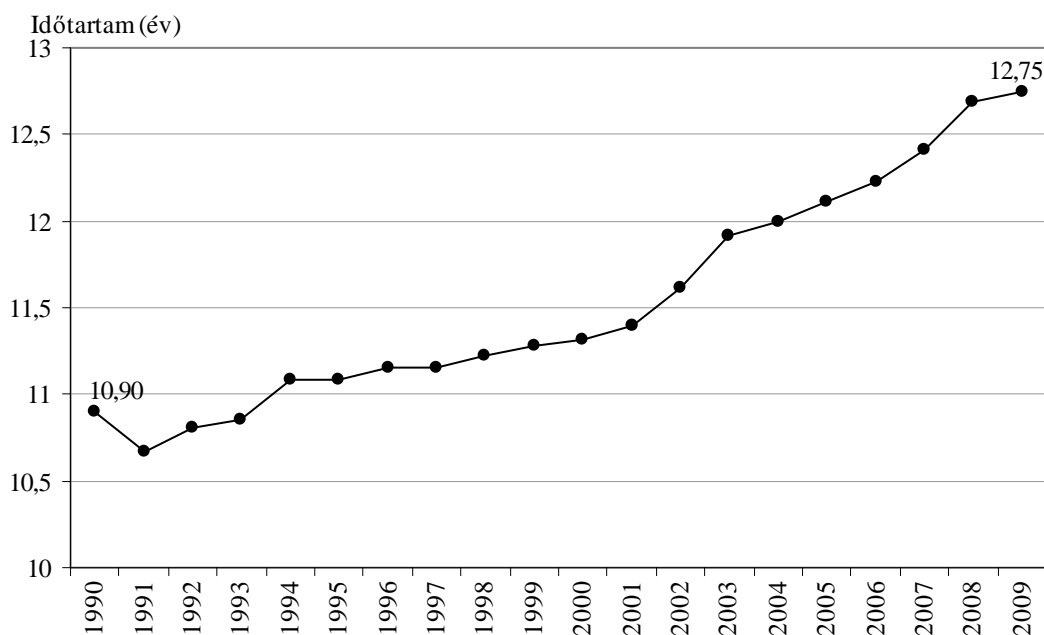
Arra vonatkozóan, hogy miért válnak gyakrabban azok a párok, akik együttélésüket élettársi kapcsolattal és nem házassággal kezdik, inkább csak feltételezésekkel, semmint empirikus adatokkal rendelkezünk. Feltételezésünk azon alapszik, hogy értékrendbeli különbségek vannak az élettársi kapcsolatot elfogadó és gyakorló, valamint az azt elutasító és az együttélést házassággal kezdő párok életszemlélete, házasságfelfogása között. Különösen az első házasság esetében igaz, hogy a házasságot választó párokban határozottabban jelen van a felelősségvállalás, az életre szóló, végleges döntés szempontja, míg az élettársi kapcsolat irányában nyitott párok éppen a véglegességet próbálják elkerülni, a kapcsolat instabilitásának, bármikori felbonthatóságának érzését erősíteni. E hipotézis realitását támasztja alá az az igazolt tény, hogy az élettársi kapcsolatok elfogadottsága és terjedése összefüggésben van a posztmodern értékek és az individualizáció térnyerésével, vagyis az élettársi kapcsolatok terjedésének és a házasságok instabilitásának közös értékrendi oka és gyökere van.

Az elmúlt két évtizedben folyamatosan emelkedett a férfiak és nők váláskori átlagos életkora, valamint a házasságok hossza, tartama is.

4. ábra: Az elvált férfiak és nők életkora váláskor, 1990–2009

5. ábra: Átlagos házasságtartam váláskor, 1990–2009

A válási életkor és a házasságtartam növekedése – a házasságkötési életkor emelkedése mellett – a viszonylag hosszabb ideje fennálló házasságok válási gyakoriságának emelkedésével hozható összefüggésbe. Míg korábban viszonylag ritka volt a 20 évig vagy annál hosszabb ideje együtt élő párok körében a válás, ma minden negyedik pár dönt ennyi év együttélés után, hogy egyedül vagy másik partnerrel folytatja az életét.

Első pillanatra pozitív változásnak tűnik, hogy 67%-ról 60%-ra csökkent a kiskorú gyermeket nevelő szülők válási gyakorisága. Sajnálatos módon azonban az ok nem a szülők javuló felelősségtudata, hanem a gyermekvállalási életkor kitolódása miatt a váláskor még gyermektelen párok megnövekedett részaránya (Földházi 2009).

A válás okai

Sok esetben másként éli meg a házasságot, a házasság válságát és felbontását a férj és a feleség, ezért az okokra vonatkozó válaszok is eltérőek lehetnek attól függően, hogy melyik fél nyilatkozik a megszűnt házasságról. A bíróság előtt megjelölt bontó okok sem visznek közelebb – inkább távolabb – a tényleges helyzet megismeréséhez. A válás folyamatának megismerése, a váláshoz vezető okok feltárása tehát igen bonyolult, inkább pszichológiai vizsgálatokkal, semmint a demográfia, szociológia eszköztárával megoldható feladat. A válás ugyanis nem egyszeri esemény, hanem hosszú folyamat, amely a szándék megjelenésétől a válás utáni életvitel kialakításáig, megszilárdulásáig tart.

Pszichológusok véleménye szerint a válás ott van minden házasságban, ha másként nem, akkor lehetőségként. Kérdés, hogy milyen körülmények, konfliktusok hatására válik ez az elméleti lehetőség reális lehetőséggé, mi vezet oda, hogy valamelyik házastárs mérlegelni kezdi a házasság felbontását mint reális alternatívát. A válás oka nem biztos, hogy azonos a váláshoz vezető okkal, okokkal, ezért lehetséges, hogy egy jelentéktelen, de nem megoldott,

nem kibeszélt konfliktus vezet a házasságok közötti viszony elmérgesedéséhez és végül a tényleges válások megjelenéséhez. Az elhidegülés, az új szerelmi kapcsolat, sőt az alkoholizmus, italozás mint válások háttérében gyakorta olyan elsődleges okok húzódnak meg, mint anyagi problémák, hosszú munkaidő miatt a család háttérbe szorulása, túlzott karrierorientáció stb., melyek nem feltétlenül tudatosulnak, mint a válási folyamatot elindító faktorok. Válásakor a házasságok végiggondolva házasságuk történetét egyfajta számvetést csinálnak azért, hogy megértsék és meg tudják magyarázni az eseményeket, a velük történeteket. Az így kialakított kép általában kerekesebb és leegyszerűsítettebb a valóságnál – kevésbé tulajdonít jelentőséget például az előbb említett elsődleges okoknak – erősen szubjektív, ezért igen eltérő lehet a férj és feleség visszaemlékezése ugyanarról a házasságról, ugyanarról a válásról.

Az elvált férfiak és nők körében 2002-ben végzett kérdőíves vizsgálatunk azt mutatta, hogy a nők sokkal érzékenyebbek az otthoni konfliktusokra, korábban és erőteljesebben érzékelik a házasság megromlását és valószínűleg ezzel magyarázható a válás kezdeményezésében tanúsított nagyobb aktivitásuk.

Az 1980-as években a legtöbb elvált nő az alkoholizmust jelölte meg fő válóokként, meglehetősen magas aránnyal kiemelkedve a többi indok közül. Az 1990-es években már az érzelmi problémák és az elhidegülés kerültek az első helyre, s ez nem változott a 2000-ben elvált nőknél sem. Ezt követte az említések gyakoriságában a volt házastárs hűtlensége, illetve új kapcsolata, majd az anyagi problémák. Az általában az alkoholizmushoz kapcsolódó fizikai erőszakot 15 százalékuk említette a válás fontos okaként.

A férfiak jóval kevesebb okot tartottak fontosnak a házasság felbomlásában, mint a nők, és az említések gyakoriságának sorrendje is eltér. A férfiak a leggyakrabban a házastárs hűtlenségét és új kapcsolatát sorolták a fontos válóokok közé, a harmadik helyezett azonban náluk is a figyelmesség és a szeretet hiánya volt. Tehát az alkoholizmus kivételével az első négy helyen ugyanazok az okok szerepelnek mindkét nemnél, vagyis a férfiak számára is fontos az érzelmi igényeik kielégítése a házasságban. Náluk azonban a negyedik leggyakoribb válóok a munkával való túlterheltség, ami a nőknél jóval kisebb arányban jelenik meg.

Gyermekvállalás, termékenység

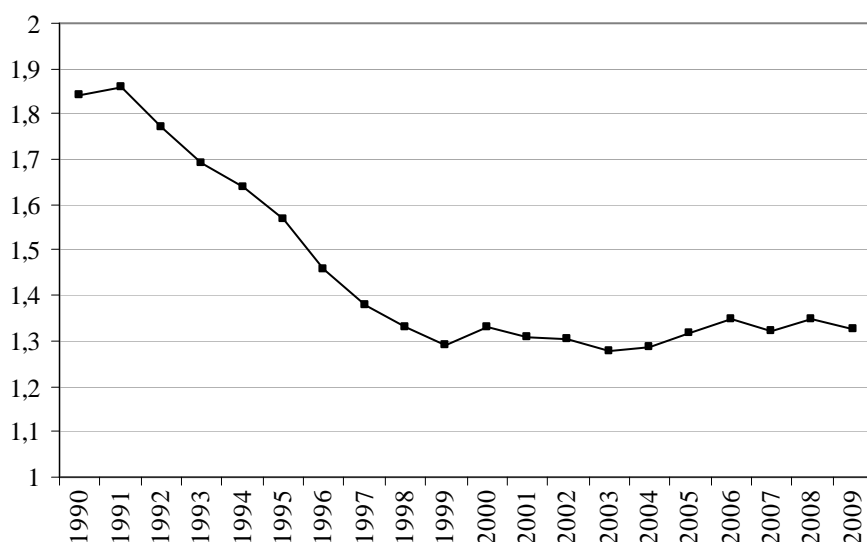
A párkapcsolatokban bekövetkezett változások kihatottak a gyermekvállalási magatartás alakulására is. A házasságkötések számának csökkenése, a házasságkötés életkorának kitolódása, a házasságkötés nélküli együttélések gyakoriságának növekedése, a tartós párkapcsolat nélkül élők arányának emelkedése együttesen és külön-külön a születések számának csökkenése irányába hatottak.

Az élveszületések száma Magyarországon 1990 és 2011 között 23%-kal csökkent és 1997-ben haladta meg utoljára a 100 ezret. Ez a csökkenés annak ellenére következett be, hogy egészen 2001-ig nőtt a termékeny korban lévő, 15 és 49 év közötti női népesség aránya.

Így az élveszületések számának csökkenése nem magyarázható kedvezőtlen korösszetételi hatásokkal, hanem egyértelműen a csökkenő termékenységet, a csökkenő gyermekvállalási kedvet mutatja.

A születések abszolút számának változása nem ad reális képet a gyermekvállalási magatartás tényleges alakulásáról. A térbeli és időbeli összehasonlításra a teljes termékenységi arányszám használatos, mely értékének meg kell, meg kellene haladnia a kettőt ahhoz, hogy a szülői generáció reprodukálódjon. A teljes termékenységi arányszám az 1990-es 1,87-es értékről napjainkra 1,3 körüli szintre csökkent. A termékenység tehát tartósan, legalább egyharmaddal alacsonyabb annál az értéknél, amely a népesség természetes, egyszerű újratermelődéséhez szükséges.

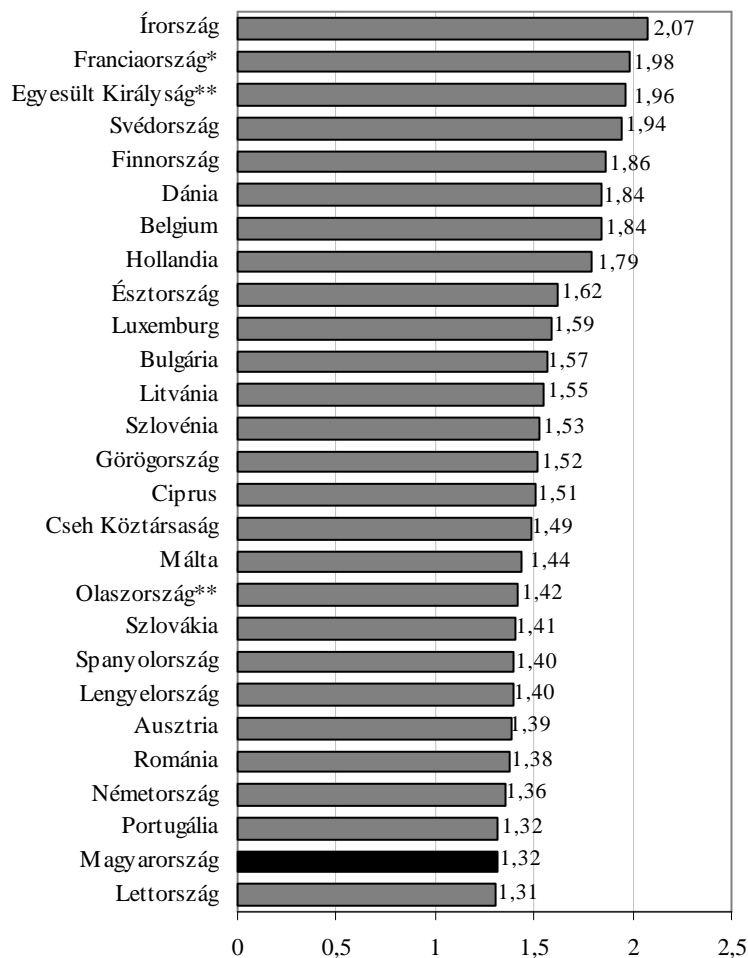
6. ábra: A teljes termékenységi arányszám alakulása Magyarországon 1990 és 2009 között

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

Magyarország Európa és a világ egyik legalacsonyabb termékenységű országa. Az EU-27 tagállamokat vizsgálva holtversenyben állunk Portugáliával és egyedül Lettországból alacsonyabb a gyermekvállalási kedv, mint nálunk.

7. ábra: A teljes termékenységi arányszám Európában 2009-ben

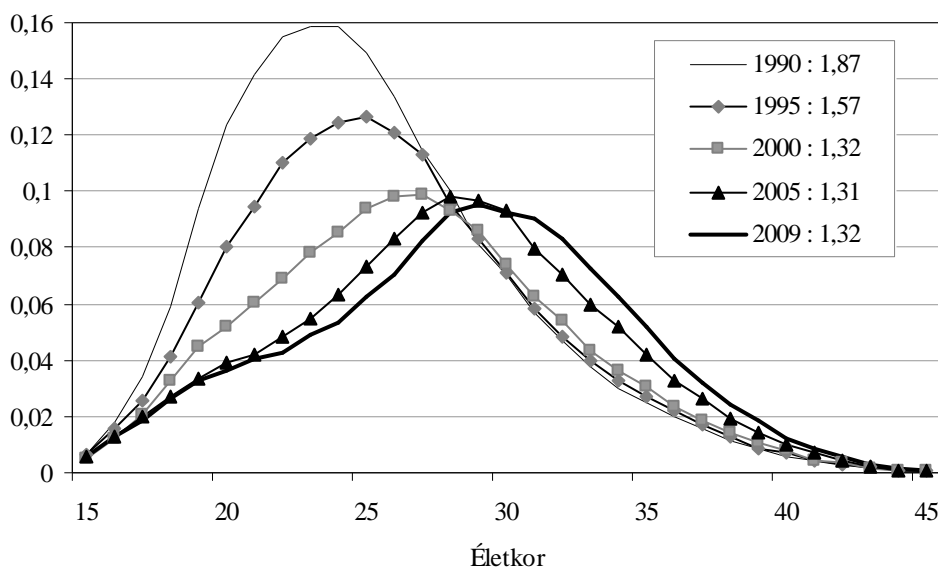
* Kontinentális országrészt.

** 2008-as adat.

Nemzetközi besorolásunk a termékenységi mutatókat tekintve az utóbbi néhány évben vált ilyen kedvezőtlené. A 2000-es évek elején, közepén Magyarország jelenlegihez hasonló termékenységgel még a középmezőnyben foglalt helyet, az új tagállamokhoz képest pedig kifejezetten kedvező helyzetben volt. Az elmúlt években azonban a volt szocialista országok többségében megindult a születések számának emelkedése, de Magyarországon ez a kedvező változás nem következett be.

Az európai viszonylatban is alacsony magyar termékenység nemcsak azzal magyarázható, hogy egyre kevesebb gyermek születik, hanem azzal is, hogy a nők későbbi életkorra halasztják a gyermekvállalást. Míg 1990-ben az első gyermeküket világra hozó nők több mint háromnegyede 25 évesnél fiatalabb volt, addig napjainkban az ilyen fiatalon anyává válók aránya alig haladja meg az egynegyedet. Egy korábban teljesen általános demográfiai magatartás – a húszas évek első felében történő gyermekvállalás – napjainkban igen ritka, elsősorban az alacsony iskolai végzettségű népességcsoportok körében fordul elő.

8. ábra: Korspecifikus termékenységi arányszámok Magyarországon 1990 és 2009 között

Forrás: KSH, népmozgalmi adatok.

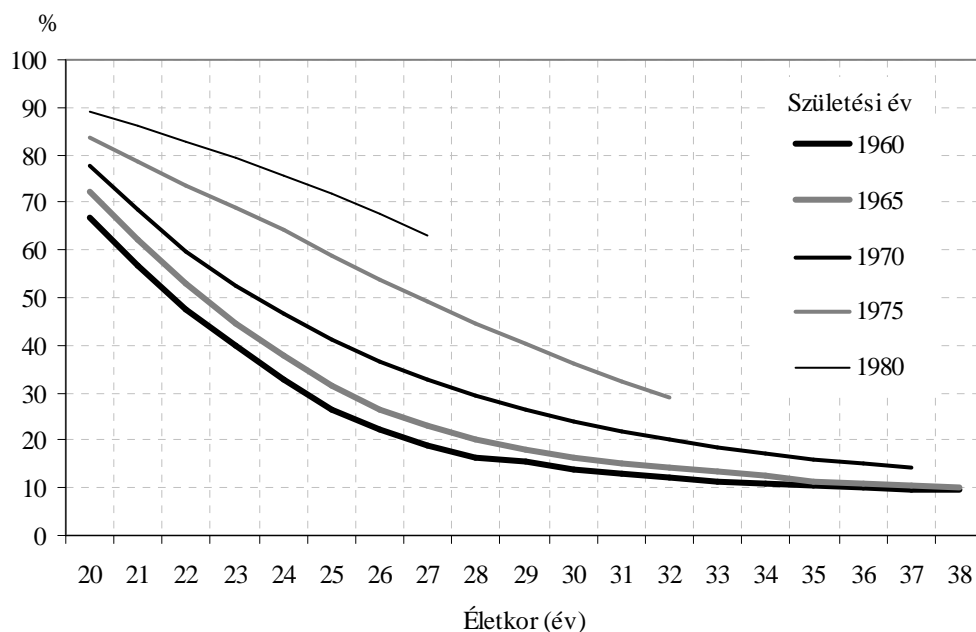
Megjegyzés: az évszámok melletti értékek az adott év teljes termékenységi arányszámát mutatják.

A grafikon jól mutatja a görbe csúcsának jobbra tolódásával a gyermekvállalás későbbi életkorra halasztását, az egyre laposabb görbék pedig a termékenység csökkenéséről tanúskodnak. Az adatok arra utalnak, hogy Magyarországon felbomlóban van a nyolcvanas években általánosnak és egyeduralkodónak tekinthető kétgyermekes családmódel. Bár a születési évjáratok befejezett termékenységéről csak a 45. életév betöltése után lehet biztosat mondani, mégis jó eséllyel állítható, hogy a mai harmincasok körében a kétgyermekesek rovására fog nőni a gyermektelen és az egygyermekes nő aránya. A három- és több gyermeket vállalók aránya várhatóan nem csökken, sőt kis mértékben még emelkedhet is. A termékenységi magatartásban tehát egyfajta polarizáció tapasztalható: emelkedik a gyermektelen nők aránya, de nő a sokgyermekes anyák, családok részaránya is.

A gyermekvállalási életkor kitolódásának egyik legveszélyesebb következménye a véglegesen gyermektelenül maradó nők, párok arányának számottevő megnövekedése lehet.

Az idősebb generációk körében a harmincas évek végén járó nők mintegy 10%-a volt gyermektelen. A fiatalabb korosztályok esetében a gyermeket még nem szültek aránya számottevően magasabb. Ha várható és feltételezhető is, hogy a postponálás miatt egy részük későbbi életkorban ugyan, de anyává válik, nagy valószínűséggel állítható, hogy a jelenleginél jóval magasabb lesz a gyermekvállalásról végül lemondani kényszerülő nők, párok aránya. Ez a gyermekszám-tervek megghiúsulása következtében kialakult gyermektelenség még nem akaratlagos, de idővel azzá válhat. A gyermektelenek arányának növekedése, a gyermektelenség gyakoribbá válása a társadalom értékrendjét átalakítva elfogadottabbá teheti ezt az életformát, és az individualista, hedonista szemlélet erősödése révén az akaratlagos gyermektelenség megjelenéséhez és terjedéséhez vezethet.

9. ábra: Az adott életkorig gyermektelen nők aránya egyes születési évjáratokban

Forrás: Termékenységi adattár 1995–2005; Kapitány Balázs – Spéder Zsolt számítása.

A gyermekvállalási magatartás területén bekövetkezett másik alapvető változás a házasságon kívüli születések gyakoriságának gyors és meredek emelkedése.

Magyarországon korábban, az 1930–70-es években házasságon kívüli születés csak elvétve fordult elő. 1960-ra a megszületett gyermekek mindössze 5%-a származott nem legalizált kapcsolatban élő szülőktől, 2009-re ez az arány már 4% volt. A változás alapvetően a párkapcsolatok átalakulásával van összefüggésben. A házasságkötések számának csökkenése, az élettársi kapcsolatok számának növekedése magyarázza a házasságon kívül született gyermekek számának emelkedését. Már az 1980-as években is jellemző volt, hogy a gyermekek mintegy 25%-a a házasságkötés előtt fogant meg, de míg akkor a szülők még fontosnak tartották a kapcsolat törvényesítését a gyermek megszületése előtt, napjainkra már nem érzik feltétlen szükségét e lépés megtételének. A házasságon kívül született gyermekek többsége, mintegy kétharmada-háromnegyede tehát együttélő szülők tartós párkapcsolatából születik, még ha ez az élettársi kapcsolatnak nevezett együttélés általában sokkal bomlékonyabb, instabilabb is, mint a házasság. A házasságon kívül világra jött gyermekek között tehát kisebbséget képviselnek azok, akik egyedülálló anya mellett, az apát nélkülözve indulnak az életbe.

A házasságon kívüli gyermekvállalás jellegzetes társadalmi eloszlást mutat. Az alacsony iskolai végzettségű, legfeljebb 8 osztályt végzett anyák több mint kétharmada, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 17%-a nem élt házasságban gyermeke megszületésekor. A házasságon kívüli gyermekvállalás, a házasság nélküli együttélésekhez hasonlóan elsősorban az alacsony státusú népcsoportokban terjedt el és vált elfogadott életformává.

A kereső tevékenység és a gyermekvállalás kapcsolata

A férfiak és a nők társadalmi szerepe, a nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárás, illetve az érintettek részéről megnyilvánuló igény a történelem során jelentős változáson ment keresztül. Ezek a változások a legmarkánsabban a munkaerőpiacon jelentkeztek, a gazdasági-lag aktív nők részarányának folyamatos emelkedésében mutatkoztak meg. A nők munkavállalása a 20. század második felében gyorsult fel, ok-okozati összefüggésben az átlagos gyermekszám csökkenésével. A kevesebb gyermek vállalása megkönnyítette a háztartáson kívüli munkavállalást, de egyben korlátozta is a termékenységet, a több gyermek vállalását. Ezzel együtt a kereső tevékenység mellett a nőknek megmaradt a reprodukciós funkciójuk, amely nemcsak a gyermek világrahozatalát, de ellátását, gondozását, nevelését is jelenti. E két feladatkör együttes ellátása természetesen magában hordja az egyéni, családi, munkahelyi konfliktusok kialakulásának lehetőségét.

Társadalmi-demográfiai okok következtében a nőkre háruló kettős teher a jövőben várhatóan nem csökkenni, hanem éppen ellenkezőleg, növekedni fog. Az előregedő európai társadalmakban az eltartó-eltartott arány egyfelől csak a nők jelenleginél is nagyobb arányú gazdasági aktivitással lesz javítható. Másfelől az időskorúak arányának relatív csökkenése, a nyugdíjrendszerek finanszírozása hosszú távon csak a születések számának emelkedése, a termékenységi mutatók javulása útján biztosítható. Más szóval a családok, a nők reprodukciós funkciójának teljesítése fontos nemzetstratégiai kérdéssé válik.

Fontos társadalmi cél, de egyéni érdek és igény is a gyermek, gyermekek vállalása és ezzel egyidejűleg a munkaerő-piaci részvétel, a kereső tevékenység folytatása is. A statisztikai adatok azonban azt mutatják, hogy a családban élő gyermekek száma és életkora lényegesen befolyásolja a nők munkavállalási lehetőségeit.

4. táblázat: A 25–49 éves nők foglalkoztatási rátája a háztartásban élő gyermekek száma és életkora szerint, 2000–2009 (%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gyermekszám										
Gyermektelen	76,0	76,3	77,1	79,9	77,9	81,3	80,0	82,6	82,1	80,3
1	68,6	69,2	68,7	68,4	67,9	67,1	67,0	66,8	67,4	66,1
2	71,5	72,2	70,0	70,2	69,7	70,4	69,4	70,3	69,5	68,3
3 vagy több	39,5	41,5	41,6	45,0	42,7	41,5	45,8	44,8	43,5	44,1
Átlag	67,5	68,1	67,2	68,2	67,1	67,5	67,4	67,8	67,6	66,7
A legfiatalabb gyermek életkora										
0–2 éves	12,3	11,0	12,8	10,2	11,2	10,4	13,1	10,2	10,8	12,2
3–5 éves	56,4	58,6	54,6	57,9	58,7	56	57,3	57,9	61,0	60,0
6–16 éves	75,5	75,7	74,7	76,7	74,7	73,8	73,2	74,6	75,3	73,9

Forrás: KSH: A társadalmi haladás mutatószámrendszere.

Világosan látszik a gyermekes és a gyermektelen nők foglalkozási rátái közötti különbség, valamint a gyermekszám növekedése és a munkavállalási esélyek csökkenése közötti összefüggés.

Az alacsony magyar aktivitási mutatók – mind a nők, mind a férfiak esetében – szorosan összefüggnek a részmunkaidős foglalkoztatók alacsony elterjedtségével. A részmunkaidőben dolgozók aránya a rendszerváltozás előtt is alacsony volt, de 1990 után tovább csökkent a részidőben foglalkoztatottak aránya és az értékek azóta sem változtak. (2007-ben a férfiak 2,7%-a, a nők 5,7%-a volt részfoglalkoztatott. Ezzel szemben az EU-s átlag 7,8%, illetve 31,4% volt.)

Az alacsony részmunkaidős foglalkoztatás miatt Magyarország jóval előbbre kerül a nők foglalkoztatási rátája alapján felállított rangsorban, ha annak értékét nem létszámarányosan, hanem teljes munkaidőre átszámított létszámban határozzuk meg (Frey 2001).

5. táblázat: *Létszámarányos és teljes munkaidőre átszámított foglalkoztatási ráták változása, 2004–2007 (%)*

	<i>Létszámarányos</i>			<i>Teljes munkaidőre átszámított</i>		
	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>	<i>Együtt</i>	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>	<i>Együtt</i>
Magyarország						
2004	63,1	50,7	56,8	63,5	49,9	56,6
2007	64,0	50,9	57,3	64,9	50,1	57,4
EU-27						
2004	70,3	55,4	62,9	68,8	47,9	58,2
2007	72,5	58,3	65,4	70,4	49,8	59,9

Forrás: EC.

A teljes munkaidőre átszámított mutatók korántsem igazolják az alacsony magyar foglalkoztatást hangoztató állításokat, éppen ellenkezőleg, a magyar nők aktivitási rátái – kismértékben ugyan – de az EU-s átlag fölött vannak.

A gyermekvállalás, a gondozásra szoruló kisgyermek jelenléte ellentétes hatást gyakorol a férfiak és a nők munkavállalására. Míg a nőket visszatartja a munkavállalástól, a férfiakat a gyermektelen társaiknál nagyobb munkavállalásra készíti.

A 6. táblázat adataiból kitűnik, hogy a kisgyermekkel nem rendelkező 25–49 éves nők átlagos foglalkoztatási rátája 2007-ben 76% volt az EU 27 tagországában, a legalább egy 12 éven aluli gyermeket nevelő anyáké pedig 62,4, azaz 13,6%-kal alacsonyabb. A kisgyermekes férfiak közül ugyanakkor 10,6%-kal többen vállaltak munkát azokhoz képest, akiknek nincs 12 éven aluli gyermeke.

Meg kell jegyezni, hogy a legalább egy 12 éven aluli kiskorú gyermekkel rendelkező 25–49 éves nők közül Málta után Magyarországon végeznek a legkevesebben fizetett munkát, (Frey 2009). A gyermekes anyák aktivitási rátáinak értékelésekor ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy nem minden országban minősülnek a gyermekgondozási szabadságon levő anyák inaktívnak (pl. Magyarországon igen, Szlovéniában nem).

6. táblázat: A kisgyermekes és a kisgyermek nélküli 25–49 éves nők és férfiak foglalkoztatási rátái az Európai Unióban, 2007

Országok	25–49 éves, 12 éven aluli gyermekkel rendelkező		Különbség a férfiak esetében	25–49 éves, 12 éven aluli gyermekkel nem rendelkező		Különbség a nők esetében
	férfiak	nők		férfiak	nők	
	(1)	(2)	(1–4)	(4)	(5)	(2–5)
Ausztria	92,9	68,5	5,3	87,7	83,6	-15,1
Belgium	92,2	69,3	10,5	81,7	75,5	-6,2
Bulgária	81,2	61,5	4,7	76,6	74,7	-13,2
Ciprus	95,7	70,8	7,8	87,8	82,1	-11,3
Cseh Köztársaság	93,9	53,4	6,8	87,1	83,2	-29,8
Egyesült Királyság	91,0	63,1	6,8	84,1	82,9	-19,8
Észtország	92,4	66,7	5,5	86,9	82,7	-16
Finnország	92,7	70,6	13,2	79,5	78,9	-8,3
Franciaország	91,1	65,9	14,4	76,6	65,9	-7,7
Görögország	96,8	57,0	14,3	82,5	64,1	-7,0
Hollandia	94,5	72,7	6,6	87,9	83,8	-11,2
Lengyelország	88,0	60,8	16,5	71,5	69,9	-9,2
Lettország	91,2	68,4	10,3	80,9	82,1	-13,7
Litvánia	89,7	77,2	10,7	78,9	81,5	-4,3
Luxemburg	95,7	65,0	5,5	90,3	80,2	-15,3
Magyarország	86,1	49,8	7,0	79,1	76,1	-26,3
Málta	94,0	32,6	5,3	88,6	68,7	-36,1
Németország	91,4	62,7	10,8	80,6	80,3	-17,6
Olaszország	93,8	54,6	13,1	80,7	66,7	-12,1
Portugália	94,2	76,4	11,5	82,7	77,3	-0,9
Románia	85,4	66,3	8,6	76,9	70,7	-4,3
Spanyolország	93,2	58,8	8,8	84,3	75,5	-16,7
Szlovákia	88,2	54,2	8,7	79,5	79,0	-24,8
Szlovénia	95,3	84,8	12,6	82,7	77,1	7,8
EU-27 átlaga	91,4	62,4	10,6	80,8	76,0	-13,6

Forrás: EC (2008a: 34)

Megjegyzés: Nem állt rendelkezésre adat Dániáról, Írországról és Svédországról.

A gyermekvállalás és a kereső tevékenység összefüggésének másik fontos vetülete a gyermekgondozási szabadságról visszatérő anyák elhelyezkedési lehetősége.

7. táblázat: A korábban alkalmazásban álló gyeden/gyesen lévők megoszlása a munkahelyükre való visszatérés lehetősége szerint, 1993–2005 (%)

	1993	1995	1999	2002	2005
A munkáltató megszűnt	8,6	9,2	10	12,3	10,4
A munkáltató létezik, de nem kívánja alkalmazni	34,3	29,8	32,4	32,5	26,2
Munkáltatója alkalmazná, de nem kíván oda visszatérni	6,7	8,7	11,2	9,9	8,1
Munkáltatója alkalmazná és vissza is akar oda térni	50,4	52,3	46,4	45,3	55,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH.

Az utóbbi időben nő a munkahelyére visszatérni szándékozó és a munkáltató által alkalmazni kívánt nők aránya, bár az 55% körüli érték még mindig nagyon alacsony. A kereső tevékenység és a gyermekvállalás, gyermekgondozás összeegyeztethetősége, ezen belül a munkahely garantálása, a gyermekes lét miatti diszkrimináció felszámolása a gyermekvállalásnak és a gazdasági aktivitás növekedésének elengedhetetlen feltétele.

Összefoglalva megállapítható, hogy a kutatásban vizsgált időszak egész tartamára a népesedési helyzet alakulását meghatározó paraméterek kedvezőtlen alakulása, folyamatos csökkenése volt jellemző. A házasságkötések számának évről-évre tapasztalható visszaesése és az élettársi kapcsolatot átmenetileg, vagy véglegesen választók számának növekedése mellett megemelkedett a tartós együttélést nem választók, látogató párkapcsolatban élők, illetve a szinglik aránya is. Termékenységi mutatóink tekintetében Európában az utolsó helyek egyikén vagyunk és semmi jele nem mutatkozik a pozitív változásnak. Komoly aggodalomra ad okot a gyermekvállalási életkor kitolódása miatt még gyermektelen nők magas aránya, ami magában rejt a gyermektelenség elfogadásának és az esetleges tudatos gyermektelenség megjelenésének veszélyét. Az alacsony termékenységi mutatók részben a munkaerő-piaci problémákkal, a család és a kereső tevékenység összeegyeztetésének nehézségeivel magyarázhatók. Az alternatív foglalkoztatási formák (részmunkaidős foglalkoztatás, távmunka) igen korlátozott elterjedtsége, a gyermeket vállaló, a gyermekgondozási szabadságról visszatérő anyákkal szembeni gyakorlati diszkrimináció, valamint a bölcsődei férőhelyek számának elégtelensége nagy szerepet játszik a gyermekvállalási tervek realizálásának halogatásában illetve meghiúsulásában.

Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése¹

S. Molnár Edit

Egy, az ezredfordulón, 2000-ben készült lakossági közvélemény-kutatás alkalmából a válaszadók szám szerint kilenc, igen kedvezőtlen demográfiai tendenciát minősíthettek. Az iskolai osztályozás analógiájára egyessel értékelték, ha közülük valamelyik folyamatot „nagyon rossznak” találták, és ötössel, ha azt „nagyon jónak” vélték. Megjegyzendő, hogy a nemzetközi kérdőíven feltett kérdés a mi ízlésünknek nem teljesen felel meg: a megfogalmazások túlzottan vonzzák az elítélő minősítéseket. (Alig volt olyan válaszadó, aki illendőnek érezte volna, hogy a lista második, harmadik tétele után egy-egy újabb negatív tendenciát „jónak” vagy „nagyon jónak” minősítsen, még ha ő maga, személy szerint kedvezőbben vélekedett is volna arról. Az osztályzat-átlagok rendre igen alacsonyak (1,31-től 2,72-ig terjednek). Mégis feltűnő, hogy a „nagyon rossznak” gondolt tendenciák rangsorában a két utolsó helyet a párkapcsolatok alakulásában tapasztalható, az elmúlt egy-két évtizedben Magyarországon is radikálisnak nevezhető két jelenség foglalja el. A házasságkötések csökkenő, valamint az együttélések növekvő száma az, amelyeket az emberek az ezredfordulón legkevésbé vélték (és feltehetően vélnek ma is) „nagyon rossz” tendenciának. Érdekesség, hogy míg a demográfus szakember a rangsor e kettőt megelőző 7 tételének mindegyike mögött a párkapcsolatokban bekövetkezett változások hatását tételezi fel, vagy mutatja ki, addig a közvélemény ilyen összefüggésre nemigen gondol. Más szóval: az emberek többsége a sok rossz között (mint amilyen az egyszülős családok, a házasságon kívüli születések növekvő száma, a családok stabilitásának gyengülése) a hagyományos párkapcsolati forma elértéktelenedését 2000-ben már gyakorlatilag a leginkább tolerálhatónak (leginkább „megszokottnak”) tekintette.

További érdekesség volt, hogy e két, legkevésbé „nagyon rossz” változás megítélésében jelentős generációs különbséget találtunk (1. táblázat). Jóllehet, maga a rangsor nem változott a 18–50 év közöttiek és az 50 évesnél idősebbek két nagy korcsoportjában, az idősebb generációban jóval többen voltak, akik elítélően fogadták a párkapcsolatok terén kialakult újabb fejleményeket. (Az idősebb generáció élettársi együttélést elutasító álláspontjára Kapitány Balázs kohorsz-elemzése is felhívta a figyelmet /Kapitány 2003/).

¹ A tanulmány első megjelenése: Demográfia 2010. LIII. 2–3. 234–276.

1. táblázat: A „nagyon rossznak” minősített demográfiai változások rangsora a közvéleményben

	18–50 évesek	50+ évesek	Együtt	Osztály- zat-átlag
1. Egyre több az egyszülős család	75,7	76,5	76,0	1,31
2. Egyre több az egyedül élők száma	72,0	71,2	71,7	1,30
3. Csökken a születések száma	67,2	71,3	68,9	1,43
4. Növekszik a válások száma	64,9	70,4	67,2	1,44
5. A gyermektelen párok száma nő	54,7	59,8	56,8	1,62
6. Egyre több az egykék száma	46,2	51,8	48,5	1,74
7. Több gyermek születik nem házasságból	41,5	52,8	46,2	1,84
8. Csökken a házasságkötések száma	26,8	41,9	33,1	2,11
9. Az együtt élő párok száma nő	11,8	27,0	18,0	2,72
<i>Esetszám</i>	<i>1776</i>	<i>1168</i>	<i>2944</i>	

Forrás: PPA magyarországi adatbázisa, NKI.

Ami a házasságkötések csökkenő és az együttélések növekvő számának megítélését illeti, azt is megfigyelhettük, hogy a két nagy korcsoport (50 év alattiak és 50 év felettiak) véleménykülönbsége leginkább a „közepes” (3-as: „se nem jó, se nem rossz”) értékelések eltérő gyakoriságában mutatkozik meg. Míg az idősebbeknél egyértelműen többségi nézet mindkét tendencia esetében a nagyon negatív minősítés, a fiatal korosztály jóval szívesebben választja a „se nem jó, se nem rossz” álláspontot (2. táblázat). E korosztály hagyományoktól elszakadó, liberálisabb hozzáállása (ez „magánügy”, „mindenki éljen úgy, ahogy akar”) más vonatkozásokban, például a gyermektelenség tudatos vállalásának általános megítélésében is tapasztalható (S. Molnár 2009).

2. táblázat: A párkapcsolatok alakulásának minősítése a két nagy korcsoportban Lakossági minta, 2000 (%)

<i>Mennyire jó, mennyire rossz az, hogy ...</i>	18–50 évesek	50+ évesek	Együtt
csökken a házasságkötések száma			
– nagyon rossz	26,8	41,9	33,1
– rossz	25,5	31,8	28,1
– se nem rossz, se nem jó	42,9	23,4	34,8
– jó	3,6	2,1	3,0
– nagyon jó	1,1	0,9	1,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
az együtt élő párok száma nő			
– nagyon rossz	11,8	27,0	18,1
– rossz	13,2	21,5	16,7
– se nem rossz, se nem jó	51,6	39,7	46,7
– jó	15,2	7,6	12,1
– nagyon jó	8,2	4,2	6,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Mint látható, az ezredfordulón a 18–50 év közötti férfiaknak és nőknek már közel egynegyede inkább pozitív, vagy kifejezetten pozitív tendenciának látta, hogy az együttélések száma növekszik. De vajon gondolatilag hogyan oldják meg azt, hogy az együttélések száma növeked-

jen, ugyanakkor a házasságkötéseké se csökkenjen? Vajon inkonzisztensek-e a vélemények ebben a tekintetben? Erre az első tartós együttlakással járó párkapcsolatok alakulásának tényleges tendenciája ad választ. A Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” című panel-vizsgálatának adatai szerint 1960 és 2004 között kohorszról kohorszra növekedett azok hányada, akik első párkapcsolatként az élettársi együttélést választották (40 év leforgása során arányuk rohamosan – a kezdeti 10%-tól 70%-ig – nőtt), ám nagy részük a későbbiekben, hosszabb-rövidebb idő elteltével házasságot kötött (Spéder–Kapitány 2007). Valójában tehát nem a vélemények inkonzisztenciájáról van szó, hanem arról, hogy a fiatal generáció az ezredfordulóra már lényegében szinte magatartási normaként fogadta el a házasságkötés előtti (olykor akár azt helyettesítő) élettársi együttélés gyakorlatát.

A 20. század második felétől fogva a nemzetközi és hazai demográfiai szakkutatások egész sora látszik bizonyítani, hogy éppenséggel a párkapcsolatok terén bekövetkezett változások azok, amelyek legnagyobb hatást gyakorolták/gyakorolják a termékenységre, a családok stabilitására, az egyszülős családok arányára, és amelyek – más oldalról – az értékek, normák módosulásait eredményezték/eredményezik. A szakkutatások mögött álló, talán leggyakrabban hivatkozott koncepció, az ún. „második demográfiai átmenet elmélete” a folyamatot alapvetően bizonyosfajta értékrendbeli módosulásokkal (az individualizációval, a posztmateriális értékek súlyának növekedésével, a hagyományos nemi szerepmegosztás megrendülésével) hozza összefüggésbe (kiemelt képviselői: Lesthaege, Van de Kaa, Thornton.). Saját, mintegy két évtized óta folytatott empirikus vizsgálataink (alapvetően lakossági megkérdezések) azt támasztják alá, hogy a párkapcsolatok tényleges alakulásában már a '80-as évektől megfigyelhető demográfiai változások (a házasságkötések csökkenő száma, a válások növekedése, az élettársi együttélések terjedése, a házasságon kívüli születések növekvő tendenciája) s ezzel együtt a lakosság toleranciájának, értékrendjének módosulása Magyarországon is megfigyelhető. A párkapcsolati formákról (házasság – élettársi kapcsolat), a házasság felbontásáról, a gyermek szempontjairól alkotott, normatíva-jellegű közmegejtélés elmúlt 1–2 évtizedben megfigyelt módosulásai arra engednek következtetni, hogy a közmegejtélés – némi késleltetéssel – követi a tényleges folyamatokat. Így például az élettársi együttélés mint első párkapcsolati forma arányának dinamikus növekedése buzdítóan hatott arra, hogy a közmegejtélés „leértékelje” az előzetes együttélés nélküli házasságkötés hagyományát. A házasságon kívüli gyermekszülések számának szaporodása mérsékelte azt a – nemrég még általánosnak mondható – követelményt, hogy az illegitim kapcsolatban fogant gyermeknek feltétlenül a szülők törvényes házasságából kell megszületnie (S. Molnár 2010). Megfigyeléseink alátámasztják felfogásunkat, amely szerint a tényleges demográfiai magatartások és a közmegejtélés mozgása között kétirányú kapcsolat lehet. A hagyományos normák módosulása hatást gyakorol az egyéni intenciókra, s ennek eredménye a tényleges tendenciák alakulásában érhető tetten.

A szakkutatásokban nem ismeretlen az a felfogás, hogy a hagyományos normák fellazulása, széttöredezése az egyéni magatartásokat szabályozó közösségek szétesésének, a társadalom atomizálódásának tudható be, s így a kisebb-nagyobb közösségi normákhoz való al-

kalmazkodás gyengül (Spéder 2005; Spéder–Kapitány 2007). Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a különböző közösségek, mikrocsoportok közötti „átjárás”, mobilitás a modernizálódás következtében jóval gyakoribb, mint korábban. Az egyének életútjuk sorsfordulói révén más és más közösségek, mikrocsoportok normáihoz igazodnak, így érthető, hogy az eredeti („korábbi”) közösségek kontroll-lehetőségei gyengülnek. Ám eközben az eredeti („korábbi”) közösségek, mikrocsoportok normái maguk is módosulnak, modernizálódnak. (Bizonyosfajta erjedés zajlik például még a hagyományokat talán legkeményebben őrző egyházi közösségeken belül is a papi nőtlenség megítélésében, vagy kutatások szerint egy adott régió gyermekvállalási szokásai, vagy a szomszédság hozzáállása jelentős hatást gyakorol az ott lakó párok gyermekvállalási magatartására /Testa–Grilli 2004; Yabiku 2006/). A magunk részéről nemigen vitatjuk, hogy az ember tevékenységeit, döntéseit, értékítéleteit a modern világban is a közvélekedés, a munkatársak, barátok véleménye, helyeslése vagy rosszallása irányítja (Andorka 1987; Riesmann 1968).

Mindazonáltal érdekesnek tartjuk és elfogadjuk Spéder Zsolt hipotézisét azzal kapcsolatban, hogy a párkapcsolatok terén bekövetkezett (és ma is folyamatban lévő) radikális változások okainak hármas egységét lehet feltételezni: az egyéni intenciók, a társadalom értékrendje, valamint az intézményes hatások szerepének együttesét (Spéder 2005). Ami az egyéni intenciók alakulását illeti, az NKI „Életünk fordulópontjai” című panel-vizsgálata révén erre vonatkozóan határozottan újszerű adatok, megfigyelések, elemzések állnak rendelkezésünkre (lásd: Spéder–Kapitány 2007). Mostani tanulmányunkban a második összetevőt, a lakosságban élő értékek, normák világát, egyes elemeinek változásait igyekszünk megfigyelni. Pontosabban azt, hogy az elmúlt 1–2 évtized óta a párkapcsolatok szerveződését irányító normák változása miként követi a tényleges folyamatokat, tendenciákat. Legfrissebb adataink egy 2009-ben lefolytatott kérdőíves vizsgálatból származnak, amely a 18–50 év közötti férfiak és nők országos reprezentatív mintáján készült. (Ezért a korábbi, a felnőtt lakosság egészére készült kérdőíves vizsgálatokkal történő összehasonlítások is értelemszerűen az 50 év alatti almintákra vonatkoznak.) Vitatható lehet a minta felső korhatárának lehatárolása, hiszen általános szemléletmódról, a közgondolkodásban érvényesülő normákról beszélve annak az 50 év feletti, idősebb generációk is részesei, alakítói. Döntésünk a 2009. évi adatfelvétel lehetőségeinek mérlegelése után született. A témára tekintettel gondoltuk elfogadhatónak, hogy ezúttal az ún. kompetens népességre koncentráljunk. A párkapcsolatok megítélését érintő általános attitűdök időbeli változásainak néhány szegmensét mutatjuk be. Először azt tekintjük át, hogy a közmegítélés szintjén, általánosságban beszélhetünk-e a házasság „tekintélyének” megrendüléséről. Ezt követően arról adunk képet, hogy az évek során miként változtak a fiatalok számára javasolható életformák. A házasságkötés és a gyermekvállalás terén tapasztalt postponement jelenségről szólva annak eredünk nyomába, hogy mit tartanak a kérdezettek a családalapításra „ideális” életkornak, illetve milyen okoknak tulajdonítják a házasságkötés későbbi életkorra halasztását.

A házasság „tekintélye”

Az európai és az egyesült államokbeli szakkutatások tanulságai szerint az 1960-as évektől fogva gyökeres változások voltak érzékelhetők a házassággal, családdal kapcsolatos értékrendben. A viselkedésminták meggyengültek, bővültek az életforma megválasztásának lehetőségei, a házasságkötés (a hivatalos aktus és maga a ceremónia) már egyre kevésbé határozta meg a „felnőtt kor” kezdetét (Thornton 1989; Thornton–Young–DeMarco 2001). Ez az értékrendbeli változás Magyarországon az 1960-as években még egyáltalán nem volt érzékelhető. Ebben az időszakban nálunk még csaknem minden nő életében legalább egyszer házasságot kötött, sőt egy évtizeddel az ezredforduló előtt is még mintegy háromnegyedük ragaszkodott a hagyományos normához. Alig tíz évvel ezt követően azonban a nők első házasságkötési arányszáma már 50 százalék alá csökkent. Nemcsak a tényleges tendencia, hanem a közgondolkodás megfigyelése is arra mutatott, hogy az ezredforduló idején már Magyarországon is érzékelhetővé vált egy határozott értékrendbeli változás. A felnőtt lakosság – különösképp az 50 éves kor alattiak – túlnyomó többsége már nem fogadta el azt a normát, amely szerint „egy nő és egy férfi számára a házasság az egyetlen elfogadható életforma” (3. táblázat).

3. táblázat: A házasság mint az „egyetlen elfogadható életforma” megítélése a lakosság két nagyobb korcsoportjában, 2000 (%)

Az állítással ...	18–50 évesek	50+ évesek	Együtt
– inkább egyetért	22,8	47,7	33,0
– inkább nem ért egyet	77,2	52,3	67,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

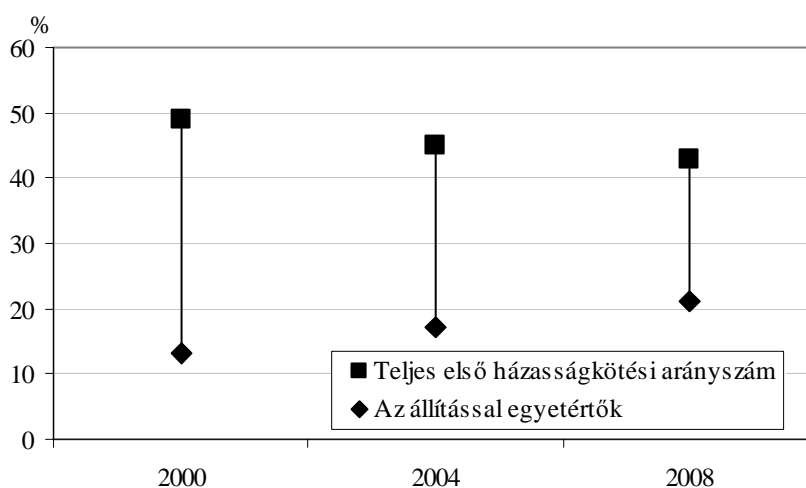
A „nagy rivális”, a házasságkötés nélküli együttélésen alapuló párkapcsolat elfogadottsága, legalizálásának igénye már a rendszerváltozást követő években is erőteljesen érvényesült a közmegítélésben, és ez az álláspont – az együttéléses életforma további terjedésével – tovább erősödött. Elmondható, hogy Magyarországon a rendszerváltozás idején is többségi vélemény volt, s azóta még inkább megszilárdult az a követelmény, amely szerint „a törvényeknek ugyanúgy védeniük kellene az élettársi kapcsolatot, mint a házasságot” (4. táblázat).

4. táblázat: „A törvényeknek ugyanúgy védeniük kellene az élettársi kapcsolatot, mint a házasságot”
18–50 év közötti férfiak és nők véleményeinek megoszlása, 1991, 2009 (%)

Az állítással...	1991	2009
– egyetért	57,1	65,1
– részben egyetért, részben nem	18,7	21,0
– nem ért egyet	24,2	13,0
– nem tudja	–	1,0
Összesen	100,0	100,0
Esetszám	1000	1516

A két életforma törvények előtti „egyenjóságú” azonban ma még kevésbé veszélyezteti a házasság prioritását. „A házasság idejétmúlt életforma” megfogalmazású állítás elvetése ma is jellemzője az európai gondolkodásnak: a PPA 2000. évi vizsgálata szerint 12 európai országban átlagosan 75% tiltakozott ellene. Magyarországon az arány ezt jóval meghaladta: a teljes lakosság közel 90%-a, de az 50 év alattiaknak is 87%-a utasította el. Úgy tűnik, a közmegejtélés látszólagos inkonzisztenciája („a házasság ugyan nem elavult, de az élettársi együttélést mégis ugyanúgy védenie kellene a törvényeknek”) mögött sokkal inkább az életforma-választás szabadságának pártfogolása áll, semmint az életformák „vetélytársakként” kezelése. Ám az a tény, hogy az „idejétmúlt”- jelző elfogadásának aránya némiképp növekedni látszik, arra utal, hogy a házasság tekintélye kissé mégiscsak csökken. Az egyértelmű „házasság-pártiság” lassan-lassan kételkedővé, hezitálóvá válik a 18–50 év közöttiek vélekedésében, követve a házassági kedv lanyhulását (1. ábra).

1. ábra: A teljes első házasságkötési arányszám, valamint „a házasság idejétmúlt intézmény”- állítás elfogadása a 18–50 év közötti férfiak és nők körében, 2000–2008

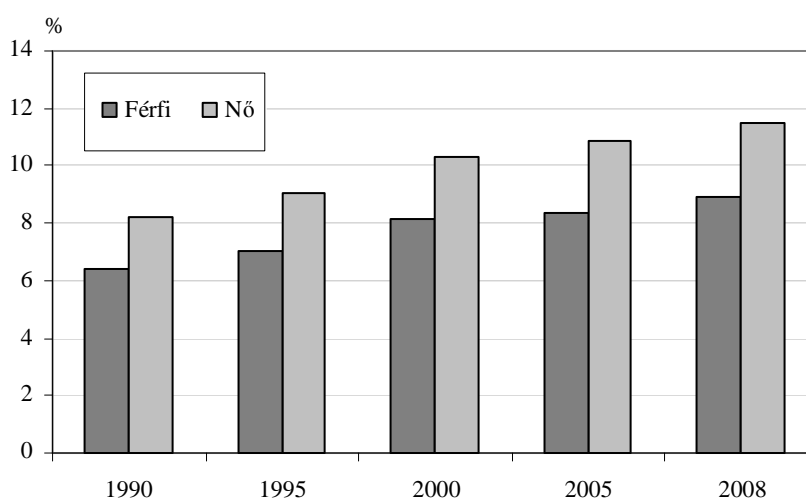
Megjegyzés: „A házasság elavult intézmény” állítással 2000-ben: „inkább egyetért”, 2004-ben és 2008-ban: „teljesen egyetért, egyetért”.

A párkapcsolat törvényesítését előíró norma oldódása az egyházi törvények által megszabott keretek fellazulásával is összefüggésben állhat. A közmegejtélés egyre nehezebben azonosul a házassági eskü mai szemmel meglehetősen anakronisztikusnak tűnő „holtomiglan-holtodiglan” követelményével. Az „Életünk fordulópontjai” című panel-vizsgálat adata szerint 2004-ben és 2008-ban az 50 év alatti férfiaknak és nőknek már csak mintegy egynegyede egyetértett abban, hogy „a házasság egy életre szóló kapcsolat, ami nem érhet véget”. A meghatározó többség teljes mértékben elveti ezt az elvet, vagy legalábbis kételkedik abban. Az „életre szóló kapcsolat” ideájának elkopása – amint arra Spéder Zsolt rámutatott – a válások 1960-as évektől kezdve emelkedő, európai összehasonlításban is kiemelkedően magas

számával, illetve arányával függ össze (Spéder 2005). A közmegítélés változásához azonban nézetünk szerint magának az egyháznak a szemléletmód-változása is hozzájárulhatott, hiszen a kisebb-nagyobb egyházi közösségek, mikrocsoportok körében is végbe megy a hagyományos normák bizonyosfajta modernizálódása.

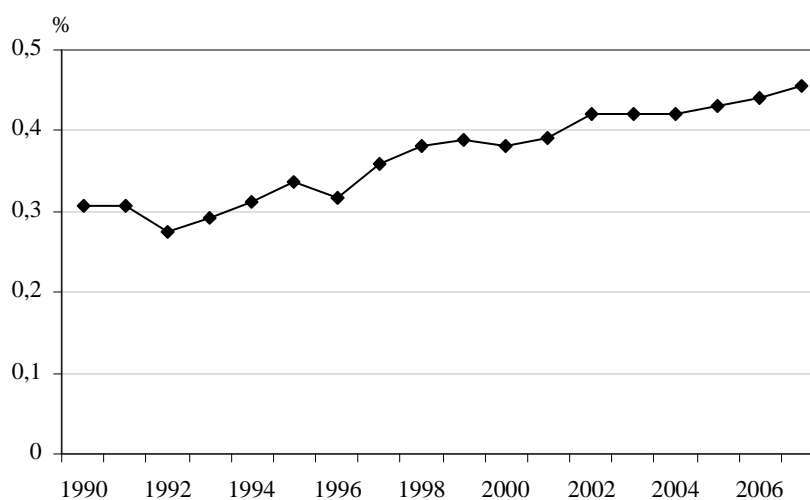
Mint az 1. táblázat mutatta, a „nagyon rossznak” minősített demográfiai tendenciák rangsorában előkelő helyezést kapott „a válások számának növekedése”. (2000-ben az 50 év alattiak 65%-a, az ennél idősebbek 71%-a szerint ez egy „nagyon rossz” változás.) Ennek ellenére 1990 és 2007 között figyelemreméltóan növekedett mind az elvált családi állapotúak aránya, mind pedig az ún. teljes válási arányszám (2. és 3. ábra).

2. ábra: Az elváltak aránya az össznépességben belül, nemek szerint, 1990–2008

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

3. ábra: Teljes válási arányszám, 1990–2007

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a házasság felbontásával kapcsolatos általános attitűdök adatyűjtéseink szerint már az 1990-es évek első felében is eléggé megengedőnek bizonyultak, ezúttal nem *követve* a tényleges tendenciát, hanem éppenséggel „előtte járva”, mintegy *teret biztosítva* a tendencia érvényesülésének. Mögötte a közmegeítélés elmúlt 20 évben csaknem változatlanul megnyilvánuló, a korábbi hagyományoknál liberálisabb két sarkalatos normájának hatása sejthető. Úgy tűnik ugyanis, hogy a magatartási normák sorába – legalábbis 20 éve már – beépült az az álláspont, hogy „*a boldogtalanná váló házasságokat nem kötelező fenntartani*”, másrészt pedig, hogy „*a közös gyermek léte nem kell, hogy akadályt jelentsen a megromlott házasság felbontásában*”. Mindkettő nagyon jelentős változás a hagyományos normákhoz képest, és egyértelműen a házasság tekintélyének gyengülését jelenti a közgondolkodásban (4. és 5. táblázat).

Válással foglalkozó szakemberek hangoztatják, hogy az együtt élő párok gyakran nincsenek birtokában olyan eszköztárnak, amellyel konfliktusaikat oldani tudnák, így a válás a konfliktusok kezelésének szinte egyedüli eszközévé válik. Más oldalról elterjedt felfogás, hogy ha már megfogalmazódott egy párban a válás gondolata, nem is érdemes azt halogatni. Ez utóbbi felfogásnak a közvélekedésben is nagy táborra van. Az 1987. évi és 2009. évi véleménymegoszlások ebben a kérdésben nemigen térnek el egymástól. A „*Ha már egyszer felmerült a válás gondolata egy házaspárban, jobb, ha nem várnak vele*” megfogalmazású állítással 1987-ben a 18 évesek és idősebbek 42%-a értett egyet, 41%-a vetette el, és 15% bizonytalan volt a radikális megoldást illetően. 2009-ben a 18–50 év közötti férfiak és nők véleményeinek struktúrája nemigen különbözött ettől. Közel 40% pártfogolta a radikális megoldást, 29% volt a részrehajló („igen is, nem is” nézetet valló), és 30 % körüli azok aránya, akik úgy látták: nem lenne szabad az első felmerülő ötletre válás mellett dönteni. Az azonban határozottan többségi vélemény, hogy ha a házaspár nem tudja megoldani a házasságban felmerülő problémákat, akkor a válás a legjobb megoldás. Ez 1994 óta gyakorlatilag nem változott.

5. táblázat: „A válás a legjobb megoldás, ha egy házaspár nem tudja megoldani a házasságban felmerülő problémákat”
18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1994, 2009 (%)

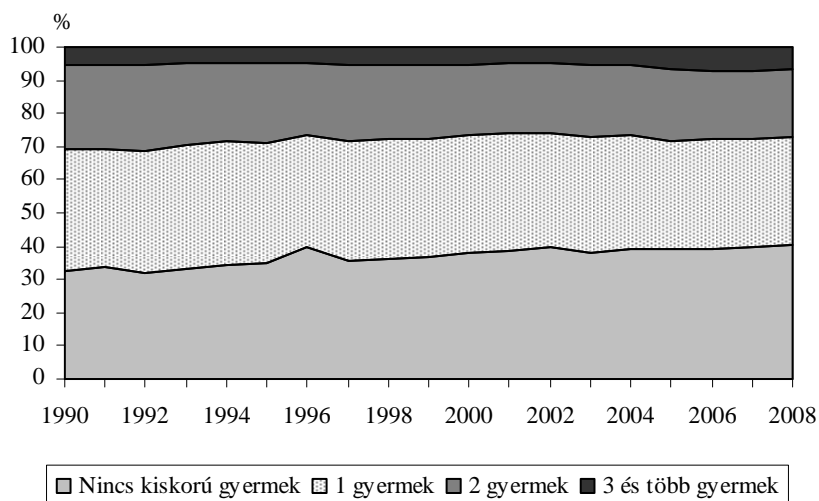
Az állítással...	1994	2009
– egyetért	53,7	53,9
– részben egyetért, részben nem	23,0	24,7
– nem ért egyet	23,3	19,8
Nem tudja	–	1,6
Összesen	100,0	100,0

A mindennapi gyakorlatban jól ismert, hogy válás esetében egyik legérzékenyebb kérdést a közös gyermek problémájának megoldása jelenti, ennek mind a törvénykezési oldalával, mind az egyszülössé váló család egzisztenciális helyzetével, mind pedig a külön élő szülő és a gyermek kapcsolatával összefüggő pszichikus nehézségekkel. Míg 1990 és 2008 között a kisgyermekkel rendelkező házasságok felbomlásának aránya valamelyest csökkent (67%-ról

60%-ra), a gyermekes házaspárok válásának jóváhagyása a közvélekedésben 1994 és 2009 között határozottan növekedett. A látszólagos ellentmondás mögött az állhat, hogy míg a gyermekes házasságok csökkenése mögött főképp demográfiai okok állnak, a közvélekedés egyre kevésbé látja akadályát annak, hogy a megromlott házasságok a közös gyermek miatt fennmaradjanak.

Mint látható, a rendszerváltozást követő időszakban csupán a három és több gyermekes válások aránya emelkedett igen kis mértékben. Jelentősebb ugyanakkor a váláskor még gyermektelen párok hányadának növekedése. Ez azonban annak tudható be, hogy mivel az első gyermekvállalás időzítése későbbi életkorra tolódik (erről a későbbiekben még szó lesz), sokan még az első gyermekszülés előtt elválnak (4. ábra). Ez a mindennapi életben az emberek számára szinte nem észrevehető demográfiai változás azonban nem befolyásolja a közvélekedést: gyakorlatilag megszűnt az a hagyományos norma, kényszer, hogy a házas feleknek a gyermek miatt „túrniük kell”, „úgy illik”, hogy amíg a gyermek fel nem nő, el nem végzi iskoláit, önállóvá nem válik, addig a szülőknek együtt kell maradniuk.

4. ábra: A válások megoszlása a közös kiskorú gyermekek száma szerint, 1990–2008

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

A válaszadóknak szóló kérdés két megközelítésben is feltehető: a gyermek érdekében maradjanak-e mindenképpen együtt a rossz viszonyba kerülő szülők, illetve – ha már boldogtalanná vált egy házasság – a gyermek ellenére is jobb-e a házasság felbontása. Az előbbi megközelítés 1994-ben és 2009-ben képezte vizsgálat tárgyát, az utóbbi pedig 2008-ban, az Életünk fordulópontjai c. panel-vizsgálat 3. kérdezési hulláma alkalmából.

Az „Egy gyermekes családban a szülőknek akkor is együtt kell maradniuk, ha nem jönnek jól ki egymással” követelménye 1994 és 2009 között határozottan enyhült (különösen a problémában erősebben érintett nőknél – többnyire ők maradnak a gyermekkel a válás után) (6. táblázat).

6. táblázat: „A gyermekes szülők akkor is maradjanak együtt, ha nem jönnek ki jól egymással”
18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1994, 2009 (%)

Az állítással...	Férfiak	Nők	Együtt
Egyetért			
– 1994	21,0	15,8	18,4
– 2009	13,1	11,4	12,2
Részben egyetért, részben nem			
– 1994	35,0	26,6	30,5
– 2009	24,7	19,3	22,0
Nem ért egyet			
– 1994	43,9	58,3	51,1
– 2009	60,8	68,6	64,8

Összhangban ezzel 2008-ban a 20–50 év közötti férfiak és nők óriási többsége, több mint 70%-a határozottan támogatta a boldogtalan házasságok felbontását, akár a meglévő közös gyermekek ellenére is. A nők a férfiaknál sokkal intenzívebben azonosulnak ezzel a nézettel (7. táblázat).

7. táblázat: „Ha egy házasság boldogtalanná válik, jobb, ha elválnak, még akkor is, ha gyermekeik vannak”
20–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2008 (%)

Az állítással...	Férfiak	Nők	Együtt
– egyetért	66,7	75,6	71,6
– részben egyetért, részben nem	21,9	16,2	18,8
– nem ért egyet	11,4	8,2	9,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

Kettősség mutatkozik abban, hogy bár a válások száma a közvélekedés szerint egyike a nagyon rossz demográfiai fejleményeknek, mára gyakorlatilag megszűnt az a követelmény, hogy a megromlott házasságot a gyermek miatt, a gyermek kedvéért mindenképpen fenn kell tartani. Elmondható, hogy a válással kapcsolatos megengedőbbé, liberálisabbá váló attitűdök sorában éppen ez – a gyermek szempontjának háttérbe szorulása a házaspárok közötti viszony mérlegelésével szemben – a legjelentősebb attitűdbeli változás. Ezt erősítheti az a ma már szinte mindennapivá vált gyakorlat, hogy a gyermekek könnyebben alkalmazkodnak a család „kibővüléséhez”, a szülők későbbi partnereihez (új házastársához vagy élettársához), új „fél-mostoha” vagy „mostoha” testvérekhez, semmint együtt maradásra kényszerülő szüleik rossz viszonyához, állandó veszekedéséhez stb.

Vajon látnak-e lehetőséget az emberek arra, hogy törvényes úton befolyásolni lehetne a nem kívánatos, „rossz” tendenciát? Vagy más oldalról: vajon a közvélemény szerint éppen-séggel az „engedékeny” törvény nyitja-e meg az utat a válások elszaporodása előtt? Az elmúlt két évtized távlatában jelentősen lecsökkent annak a nézetnek az aránya, amely a magas válás-számért a törvényeket (is) felelőssé tenné (8. táblázat).

8. táblázat: „A családok széthullásának fő oka, hogy törvényeink szerint könnyű elválni”
18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1987, 2009 (%)

Az állítással...	Férfiak	Nők	Együtt
Egyetért			
– 1987	31,8	32,8	32,3
– 2009	20,2	21,9	20,3
Részben egyetért, részben nem			
– 1987	11,4	13,8	12,6
– 2009	19,1	22,7	20,4
Nem ért egyet			
– 1987	56,8	53,4	55,1
– 2009	57,1	54,8	56,0

Ha 1987-nél régebbre megyünk vissza, a törvények engedékenységét bírálók 1987-ben kimutattott, a teljes lakosságra vetített 35%-os aránya egy 1983. évi felvételünk szerinti 46%-ról csökkent le ilyen radikálisan. Ez az 1987. évi CSJT hatása lehet, amelynek eljárási szabályai kétségkívül nehezedtek és ellenérzéseket váltottak ki (Csernák 1992). Ám a válási eljárás szigorítása a valóságban nem hozott pozitív változást a válások tényleges csökkenésében. A „nem egyetértő” többségi vélemény hányadának változatlansága alapján a közmegítélés közel 20 éve elég szilárdnak tűnik abban, hogy a válások számának növekedését törvényes úton nem lehet befolyásolni – sem fékezni, sem pedig elősegíteni. A házasság „tekintélyvesztése” alapvetően a kemény hagyományos intézményes keretek (az „ásó-kapa” szemlélet, a kapcsolat felbonthatatlansága, az egyéni szándékok, döntések törvények által történő befolyásolása) elvetésében mutatkozik meg, nem pedig a házasi életforma elvetésében. Ezt érzékeltetik azok a normák is, amelyeket fiatal párok jövőbeli életformájára vonatkozóan szab meg napjainkban a közmegítélés.

Tanács fiataloknak – milyen életformát válasszanak?

Magyarországon az 1980-as, 1990-es években már megfigyelhető volt a házasságkötési szokások megváltozása. Erre két jellegzetes tendencia utal: az élettársi kapcsolatban élők „fiatalodása” és családi állapot szerinti változása. 1990-től 2005-ig az élettársi státusban élők között a 30 évesnél fiatalabbak aránya megnégyszereződött, és ugyanezen idő alatt mintegy háromszorosára növekedett körükben a nőtlen/hajadon családi állapotúak hányada. Ezek egyértelműen arra vallanak, hogy első családalapításukat mind többen együttélés-ként valósítják meg.

Az észak- és nyugat-európai országokban már korábban megfigyelt folyamatot a nemzetközi szakkutatások a mai napig a családok szerkezetében és működésében bekövetkezett változások egyik leglényegesebb jellemzőjének tekintik (Trost 1975; Kohli 1993; Thornton 2001; Billari–Wilson, 2001; Spéder 2005). A kutatások részletekbe menően elemzik a tendenciához vezető okokat: a házasság és a gyermekvállalás későbbre halasztásának *intézményes* (oktatás, munkaerőpiac, munkaerő-kínálat, karrier-lehetőségek), valamint *személyes* (individualizálódás, szekularizáció, poszt-materiális értékek iránti vonzalom, modernizálódás a nemi szerepek

megosztásában stb.) tényezőinek szerepét és hatásait. Az eredmények arra vallanak, hogy jóllehet, maga a tendencia gyakorlatilag szinte egész Európában hasonló módon megy végbe, az intézményes és a személyes, individuális tényezők országonként, kultúránként akár jelentősen is eltérhetnek egymástól. (Pl. a munkaerőpiac bizonytalansága, a családtámogató intézkedések hiánya meghosszabbíthatja a szülőkkel való hosszabb együttélést (Baizan 2001; Matysiak–Vignoli 2009; Gonzáles–Jurado–Guerrero 2006). Más oldalról a hagyományok iránti erősebb személyes vonzalom erőssége – vagy éppen a vonakodás attól, a felekezethez tartozás szubkulturális normáihoz való viszony (Cherlin 1980; Xiaohe–Hudspeth–Bartkowski 2005) hatása másképp és másképp mutatkozik meg adott országok családalapítási gyakorlatában.) A szocializációs hatások (a szülők vallásossága, válása), vagyis egy korábbi generációk gyakorlatának szerepe ugyancsak vízváltató lehet (Bukodi 2001). Országonkénti különbségek mutatkozhatnak abban, hogy adott esetben a képzetlenek, vagy pedig éppenséggel a magasan iskolázottak mutatnak-e nagyobb hajlandóságot a biztonságosabbnak tűnő családalapítás, a törvényes házasság megkötése iránt (Berhardt 2004; Bukodi 2001; Hoem–Neyer–Anderson 2006; Matysiak–Vignoli 2009). A szakirodalomban körvonalazódni látszik az az elméleti megközelítés, amely szerint az adott ország makro-strukturális tényezői által megszabott intézményes tényezők (mint amilyen az oktatás, a munkaerőpiac) erőteljesen meghatározzák a személyes döntések, választások kereteit, így az individualizálódás ezek keretei között, de akár velük szembe fordulva mehet végbe. Egyes elképzelések szerint a kettős hatás között óhatatlanul megjelenő konfliktusokat oldhatja az a tény, hogy az egyének „szabadságát”, „önrendelkezését” ma már kevésbé kötik a kisebb-nagyobb közösségek, mikro-csoportok normái, szabályai (Kohli 1993; Billari–Wilson 2001).

Amint azt már korábban megjegyeztük, felfogásunk szerint a normák, elvárások, követelmények „kötése” ma is érvényesül az egyéni választásokban. A kisebb-nagyobb közösségek, mikro-csoportok maguk is részesei a makro-strukturális tényezők hatásainak, így képesek módosítani a korábban még szilárdnak hitt, de mára idejétmúltnak tűnő normáikat. Az egyéni választások ezektől éppen hogy nem eltávolodnak, hanem biztatást kapnak tőlük, mivel a normák éppenséggel csökkenthetik számukra a „rizikóvállalás” érzését. (Így például kis leegyszerűsítéssel: „a társadalom belátja, hogy megfelelő képzettség nélkül a nők nem képesek belépni a munkaerőpiacra, s ezért jóváhagyja, mintegy „megengedi” a fiatalok számára, hogy később alapítsanak családot, később vállaljanak gyermeket” stb.).

A közösségi normákról, elvárásokról nehéz a reprezentatív mintákon végzett adatgyűjtések eszközével képet alkotni. Nem véletlen, hogy a párkapcsolat-létesítés normáira vonatkozóan inkább csak közvetett módon szoktak vissza következtetni. Ezt szolgálhatják a kérdezettek retrospektív beszámolóik vagy saját maguk szubjektív terveiről szóló elgondolásai, vagy személyes élményeik összegyűjtése arról, hogy a házasságkötésre, gyermekvállalásra vonatkozó szándékaikhoz miként (támogatóan vagy rosszállóan) viszonyult/viszonyul közvetlen környezetük: szüleik, rokonaik, barátaik stb. (Ajzen 1991). Az azonban feltételezhető, hogy általánosítva és direkt módon rákérdezve a legtöbb ember az általa *többséginek* gondolt

magatartási szabályokról igyekeznek számot adni: milyen családformában „illendő” élni, mikor illendő önálló családot alapítani, gyermeket vállalni.

A „Mit tanácsolna, milyen életformát válasszanak a fiatalok?” megfogalmazású, az 1990-es évek elejétől több alkalommal és 2009-ben is megismételt kérdőív-kérdésünk pregnáns módon teljesíti azt, hogy a reá adott válaszokból a társadalomban, lakosságban leginkább elterjedt, legnépszerűbbnek gondolt magatartási norma tartalmára, valamint annak változására következtethessünk. A kérdés megválaszolása – minthogy nem a saját „sorsról”, vagy saját tervekről kell beszámolni – lehetővé teszi, hogy a válaszadók általánosabb szinten alkossanak véleményt; azt mondják el, hogy milyen életforma követését találják a *leghelyesebbnek*, még ha maguk – egyéni sorsfordulók vagy ambícióik révén – nem is feltétlenül ezt követték, vagy szándékoznak követni.

A házasság mint a fiatalok számára javasolt – másképp szólva, a közmegítélés szerint a fiataloktól leginkább elvárható – életforma preferálása ma is kiemelkedő. Közel két évtized alatt azonban nagyon sokat változott a házasság életforma megvalósításának *módjára* vonatkozó hozzáállás; folyamatosan növekedett az esküvő előtti együttélés pártfogolása (9. táblázat).

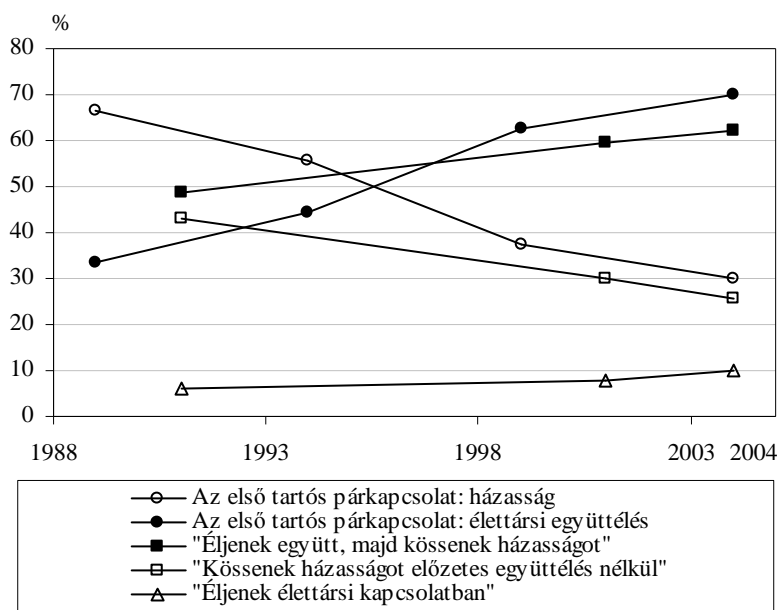
9. táblázat: A párkapcsolatos együttélés két formájának preferálásában tapasztalt véleményváltozások
18–50 év közötti férfiak és nők, 1991, 2001, 2004, 2009 (%)

<i>Javasolt életforma</i>	1991	2001	2004*	2009
Házasság, ezen belül:	87,8	84,9	83,5	80,0
– előzetes együttélés után	55,6	67,3	69,9	69,7
– előzetes együttélés nélkül	32,2	17,6	13,6	10,3
Élettársi együttélés	7,7	9,7	11,8	15,0
Egyéb vélemény és nem tudja	4,5	5,4	4,6	5,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,00</i>	<i>100,0</i>
<i>Esetszám</i>	<i>569</i>	<i>10089</i>	<i>7424</i>	<i>1515</i>

* 21–50 évesek

A közmegítélés változása határozottan „együtt mozog” a valóságban tapasztalható tendenciával (5. ábra). Az NKI Életünk fordulópontjai panel-vizsgálatának adatai szerint a valaha párkapcsolatban élő nőknek 1960–1964 között még közel 100%-a házasság formájában valósította meg első tartós párkapcsolatát. Ez az arány az 1980–1984-ben első párkapcsolatukat létesítőknél már csak mintegy 80%-ára volt jellemző, a 2000–2004 között első párkapcsolatukat létesítő nőknek pedig csupán 30%-ára – ekkor már a nők 70%-a első lépésként az együttélést választotta (Spéder–Kapitány 2007).

5. ábra: Az első párkapcsolati forma ténylegesen és a 18–50 év közötti férfiak és nők által helyeselt módon

Forrás: Spéder–Kapitány (2007). 2.9. táblázat, 41. old., valamint az 1991. évi lakossági megkérdezés; „Életünk fordulópontjai”, 1. és 2. hullám (2000, 2004).

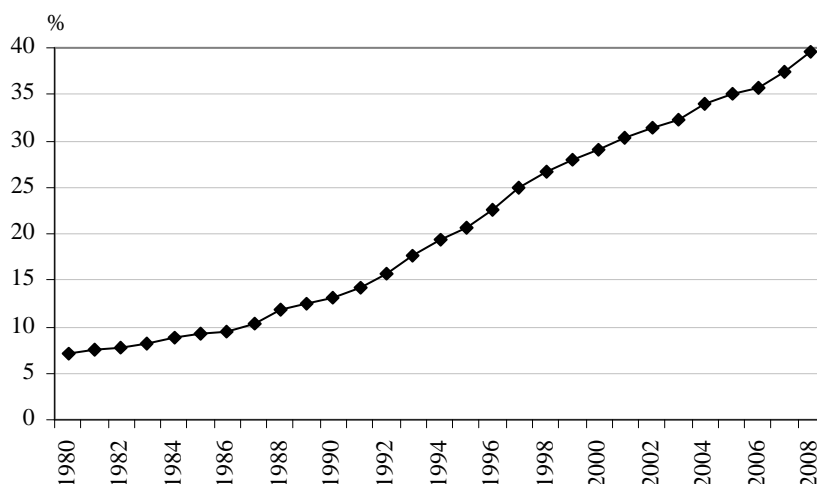
A vizsgált 18 évet átfogó periódus alatt mindvégig jellemző, hogy a fiatalabb korosztályok fogékonyabbak a házasságkötést megelőző együttélés iránt. Az idősebbek felé (esetünkben a 40–50 év közöttiek felé) közeledve növekszik a jegyesek együttélés nélküli házasságkötésének támogatása. Ami pedig az ennél is idősebbeket, az 50 éven felülieket illeti, ez a korosztály még mindig nehezebben barátokozik az előzetes együttélés gondolatával. 1991-ben még közel 60%-uk csak a tradicionális egybekelést tanácsolta volna. Ám egy bő évtized elteltével az idős korosztálynak is közel 50%-a – alkalmazkodva a közmegejtélés általános modernizálódásához – már célszerűbbnek találta, ha a jegyespár a hivatalos egybekelést megelőzően együtt lakik. (2009-ben 50 év felettieket nem kérdeztünk.)

Az 1990-es évek elejétől tapasztalt véleményváltozás jelentőségét azért is érdemes külön kiemelni, mert ezúttal nem egyszerűen a házasság nélküli együttéléstől szóló, általánosan tapasztalt tolerancia-növekedésről, hanem éppenséggel a *tartós*nak szánt, a *helyesnek tartott életforma* megítéléséről van szó. Ami az előbbit, az általános megítélést illeti, ebben napjainkban már valóban jelentős mértékű a társadalom toleranciája. Az elmúlt század első felében a házasságon kívüli együttélés még szinte deviáns magatartásnak, ún. „vadházasságnak” számított – nem véletlen, hogy iránta főképp az elváltak, vagy özvegyek esetében voltak elnézőek az emberek (Carlson–Klinger 1987; Csernák 1992; Bukodi 2001). 2000-ben és 2008-ban azonban a teljes lakosságnak már mintegy 75–76%-a egyetértett azzal, hogy „Nincs semmi rossz abban, ha egy fiatal pár együtt él anélkül, hogy házasságot akarna kötni”, 2009-ben pedig a 18–50 év közötti férfiaknak és nőknek már egyenesen több, mint 80%-a tette magáévá ezt a nézetet. A „nincs semmi rossz abban ...” megfogalmazás bizonyfajta „könnyedséget”,

„ideiglenességet” sugall: „egy ideig kedvünk tartja együtt élni, legfeljebb megszakad a kapcsolat, legfeljebb új kapcsolat jön létre” – nincs is ebben semmi rossz. A vele való egyetértés természetes következménye annak a fejleménynek, hogy a korábban bekövetkező nemi érés, valamint a későbbre tolódó gyermekvállalás között eltelt, esetenként akár 20 esztendő a fiatalok nem tekinthetik a szexuális önmegetartóztatás periódusának. Ám egy meghatározott életforma megválasztása – illetve közülük a „legmegfelelőbb” tanácsolása – ennél nagyobb súlyú elhatározás. Az „*először éljenek együtt, majd kössenek házasságot*” – tanács egyaránt magában foglalja a külső körülmények, lehetőségek mérlegelését és az ún. „próbaházasság” célszerűsége melletti állásfoglalást. Azt a tényt, hogy a próbaházasság vajon elősegíti-e a párok „összeszokását”, vagy éppenséggel a kapcsolat romlásához járul hozzá, a szakirodalom sokféleképpen tárgyalja (Cunnigham–Thornton 2005). A magyarországi viszonyokat illetően – érdekességként – elmondható, hogy elfogadottságához talán a 20. század előtti időszakból ránk hagyott, ma már történelminek nevezhető „hagyományokra” is ráismerhetünk. Tárkány Szűcs Ernő „Magyar jogi népszokások” című munkája említi, hogy a próbaházasság megítélését – jóllehet, ez csak bizonyos vidékeken, népcsoportokban volt elterjedt – az egyház befolyása is szabályozta, minthogy a valláserkölcsei normáknak megfelelő, termékeny házasság biztosítékát látták benne. Ez valójában a nő próbája volt (képes-e gyermeket világra hozni). Ideje így hosszan, akár évekre is elnyúlhatott. A terméketlenség vagy a halvaszülés a próba eredménytelenségét bizonyította, s így erkölcsi felmentést adott a házasságkötés előtti szexuális kapcsolat vétke alól. A próbaházasságból származó gyermeket olyan esetben is befogadta a család vagy a tágabb közösség, ha a szülők később még sem kötöttek házasságot – bár ezt ilyen esetekben kikényszerítették (Tárkány Szűcs 1981). Nem tudható, hogy a mai közgondolkodásban – a modernizálódás mellett – vajon nem lelhetők-e fel ennek a morális oldalról is megindokolt, hajdani állásfoglalásnak a nyomai. A fiatal párok számára nyújtott, mai tanács tartalma vajon nem az-e, hogy „*ha komolyan gondolják a kapcsolatot, ha gyermeket is szeretnének, akkor kimondottan tanácsos, hogy kipróbálják egymást: költözzenek össze, majd kössenek házasságot*” – egyébként pedig „*mindegy*”, „*nincs semmi rossz abban, ha együtt élnek és nem akarnak házasságot kötni*”.

Nem kétséges, hogy a valódi döntés-kényszert az együttélés során bekövetkezett terhesség jelenti. Szinte az utolsó alkalom ez, amikor a fiatal párok saját értékrendjüket követve arról döntenek, hogy gyermekük házasságból szülessen-e meg. Értékrendjük természetesen nem független a közmegetítélésben élő normáktól. Bár a társadalom a mai napig preferálja terhesség esetére a házasság mielőbbi megkötését (aminthogy a próbaházasságok esetében ez a valóságban is többnyire így zajlik), a korábbi, szigorú norma mára fellazult. Ez annak is következménye, hogy bár az elmúlt évtizedekben a gyermekvállalási kedv lanyhult, az emberek napról napra szembesülnek a házasságon kívüli szülések rendkívül dinamikus növekvő arányával. (Az 1980. évi 7% körüli arány 2008-ig mintegy 40%-ra nőtt. Lásd: 6. ábra.)

6. ábra: A házasságon kívüli születések aránya, 1980–2008

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

Azt már az 1990-es években is észleltük, hogy a fiatal és középkorú felnőttek 1/3 körüli aránya nem tartotta különösebben fontosnak a házasság gyermekszülés időpontjában történő megkötését.

10. táblázat: A házasságkötés fontossága terhesség esetén
18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1991, 1997 (%)

1991*		1997*	
Ha egy élettársi kapcsolatban a nő terhes lesz, és a gyermeket meg akarja tartani:		Egyetért, vagy nem ért egyet azzal, hogy együtt élő pár esetén, ha a nő terhes lesz, a gyermek megszületéséig kössenek házasságot?	
– amint terhes lesz, kössenek házasságot	49,7	– egyetért	61,0
– legalább közvetlenül a gyermek megszületése előtt kössenek házasságot	17,6	– bizonytalan	15,5
– nem fontos házasságot kötni, mindegy, hogy a gyermek házasságból vagy élettársi kapcsolatból született	32,4	– nem ért egyet	23,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>

* 1991-ben és 1997-ben a kérdés feltevése más volt, de a válaszok tartalma elég jól azonosítható.

Az ezredfordulót követő években a kérdésfeltevés ismét változott: négyfokú attitűdskála mérte, hogy mennyire fontos terhesség esetén házasságot kötni. A „nem különösebben fontos” és „egyáltalán nem fontos” – vélekedés 40% körülire, sőt 2009-ben már csaknem 50%-ra emelkedett az 50 év alatti korosztály körében. Ugyanakkor – a házasságkötést fontosnak tartó véleménycsoporton belül – a válaszadóknak mintegy egynegyede már nem tartotta jelentősnek, hogy a házasságkötést a szülés előtt, vagy azt követően „illendő-e” nyélbe ütni (11. táblázat).

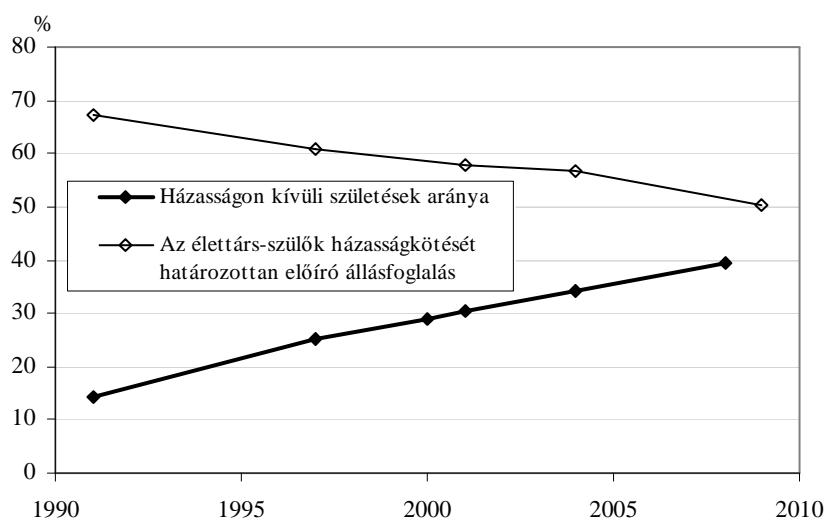
11. táblázat: Terhesség esetén mennyire fontos a házasság megkötése?
18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2001, 2004, 2009 (%)

A házasság megkötése...	2001	2004*	2009
/1/ nagyon fontos	28,0	26,2	19,4
/2/ eléggé fontos	29,7	30,7	30,8
Mikor? (1+2-től)			
– a szülés előtt	83,3	–	65,2
– a szülés után	14,7	–	10,9
– mindegy, nincs jelentősége	–	–	23,8
– Összesen	100,0	–	100,0
/3/ nem különösebben fontos	28,4	31,6	33,9
/4/ egyáltalán nem fontos	12,7	11,6	15,1
Nem tudja	0,3	0,2	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	10089	7424	1516

* 2004: 20–50 évesek.

Az alábbi ábra jól mutatja, hogy a házasságon kívüli születek arányának emelkedése együtt járt/együtt jár a szülővé váló élettársak számára korábban kötelezőként előírt norma enyhülésével.

7. ábra: A házasságon kívüli születések aránya és az élettárs-szülők házasságkötését előíró norma alakulása, 1991–2004

Forrás: 1991. és 1997. évi lakossági megkérdezések; PPA (Population Policy Accentuate) Adatfelvétel, 2000; „Életünk fordulópontjai” 1. és 2. hullám (2001, 2004).

Bár máig is jelentős támogatást kap, hogy a gyermeknek a szülők házasságából kell megszületnie, a közmegejtésnek szembesülnie kell azzal, hogy ha megengedően viszonyul az együttéléshez, az abból származó gyermek létével is számolni kell. Ám az ezredfordulón, 2000-ben az 50 év alatti generációknak csaknem 70%-a már nem tudott azonosulni azzal a tradicionális követelménnyel, hogy „aki gyermeket akar, annak házasságot kell kötnie”. Az 50 évnél idősebb generáció azonban – legalábbis 2000-ben – még a hagyományokhoz tartotta magát. A lakosság egészét tekintve mégis elmondható, hogy a közvélekedés inkább e követelmény el-

lenzése felé billent. Ezt persze, praktikus-pragmatikus szempontok is motiválják. Legalábbis ez sejthető két jellegzetes attitűd elterjedtsége mögött. Az egyik, hogy *egy nőnek joga van gyermeket vállalni akkor is, ha nem kíván párkapcsolatban élni*. A másik pedig, hogy *a gyermekek számára gyakorlatilag mindegy, hogy szülei törvényes kapcsolatban, vagy „csak” élettársi kapcsolatban élnek-e*. Akár ellentmondásosnak is gondolhatnánk a következő vélemények együttesét. Míg az óriási többség, közel 80% azt vallja: *„egy gyermeknek mindkét szülőjére szüksége van”* (és ez az arány nem változott 2000 óta), az is meglehetősen határozott álláspont (65–68% véleménye), hogy *„egy nőnek joga van párkapcsolat nélkül is gyermeket vállalni”*. Az inkonzisztensnek tűnő állásfoglalások a mindennapi életben felmerülő kisebb-nagyobb konfliktushelyzetek mérlegelésének tudhatók be, amelyek – a közgondolkodás liberalizálódása következtében – egyre inkább felmorzsolják a szigorú tradicionális normákat. (A látszólagos inkonzisztencia meglétére Kapitány Balázs korábban idézett elemzése is felfigyelt (Kapitány 2003)).

Közel két évtized alatt nagyon jelentősen megerősödött az a szemléletmód, amely szerint *„a gyermekeknek ma már mindegy, szülei házasságban, vagy élettársi kapcsolatban élnek”* (12. táblázat). Ez ugyancsak a házasságon kívüli gyermekvállalás normáinak megváltozásával van összefüggésben: fokozatosan elfogadottá válik a szülői intézmény házasságon kívüli formája (Ez többek között Popenoe–Whitehead (2002) megfigyelése az elmúlt 25 év fejleményéről.) Ebben a kérdésben 1991 óta nálunk is teljesen megfordult a vélemények iránya – ilyen kardinális változás más kérdéseknél nemigen van.

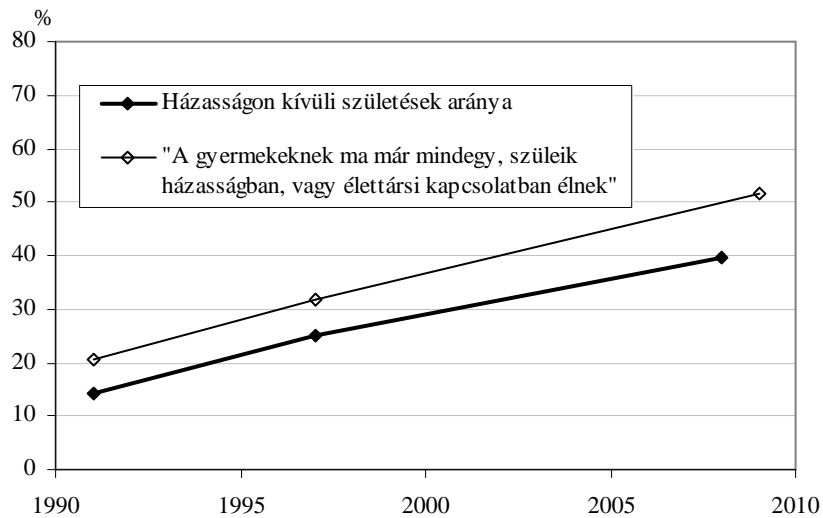
12. táblázat: *„A gyermekek számára ma már mindegy...”*
18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1991, 1997, 2009 (%)

Az állítással ...	1991	1997	2009
– egyetért	20,4	30,7	51,7
– részben egyetért, részben nem	17,2	14,2	23,1
– nem ért egyet	62,4	55,0	24,3
Nem tudja	–	–	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0
Esetszám	569	889	1616

A 2009-re többségi álláspontként megerősödött norma nem független a házasságon kívüli születések arányának növekedésétől. De attól sem, hogy napjainkra a közgondolkodásból határozottan eltűnt az ún. „törvénytelen gyerek” stigmája.

Azt gondoljuk, a párkapcsolat nélkül élő nők gyermekvállalásának támogatása, a *„gyermekeknek mindegy, szülei házasságban, vagy élettársak”* elvének többségi nézetté válása döntő jelentőségűek a párkapcsolat létesítését érintő normák tartalmát, irányultságát tekintve, és gyakorlatilag a mai értékrend visszafordíthatatlan jellegzetességének tekinthetők. Ez a fejlemény a gyermekneveléshez való viszonyulás tradícióját is új irányokba tereli, ami a szocializációs hatásokra nézve is jelentős (8. ábra).

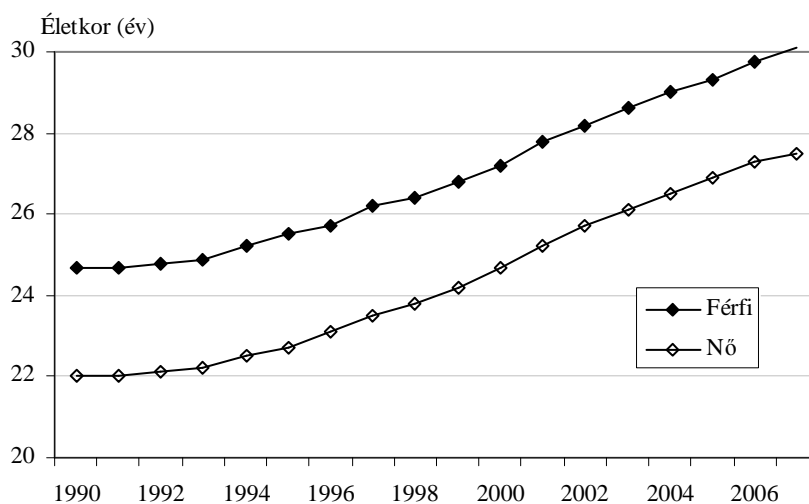
8. ábra: A házasságon kívüli születések aránya és „a gyermekeknek mindegy...” vélemény alakulása, 1991–2009

A házasságkötés (összeköltözés) és az első gyermekvállalás ideális életkora

Magyarország hosszú ideig a korán házasodó országok közé tartozott. Az 1990-es évek elején (az 1970 után született fiatal korosztályokban) egyfajta mintaváltás következett be, ami egyrészt a házasságkötések számának csökkenésében, másrészt pedig a házasságkötések életkorának növekedésében mutatkozik meg (9. ábra).

9. ábra: Átlagos életkor az első házasságkötéskor, 1990–2007

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

A házasságkötés ideális életkorának normája 2001-ben és 2004-ben alatta maradt ugyan a tényleges első házasságkötési életkornak, de az egymást követő két lakossági megkérdezés

adatai szerint a norma követte azt a tendenciát, amely még e rövid, 3 éves időtartamon belül is megmutatkozott. Az ezredfordulót követő évben, 2001-ben az első házasságkötés tényleges átlagéletkora nőknél 25,2, férfiaknál 27,8 év volt. Az akkori vélemények szerint az ideálisnak tartott házassági kor ennél kicsit alacsonyabb, a nők számára átlagosan 23,9 évet, férfiak számára 26,8 évet jelöltek meg. Három évvel később a tényleges házasságkötési átlagéletkor tovább tolódott, és ez csaknem hasonló intenzitással vonta maga után a vélemények módosulását is. A nők mind a maguk, mind a férfiak számára idősebb életkort véltek eszményi házassági kornak, mint amennyit a férfiak a nőknek, valamint saját maguknak (13. táblázat).

Az adat közel áll az ISSP 2006. évi, 23 európai országban végzett felméréseinek tapasztalatához. Az ideális házasságkötési kor az európai országok átlagában ekkor 24,2 év volt (férfiakra és nőkre nézve együtt). Az egyébként viszonylag fiatalabb házassági kort preferáló poszt-szocialista országok között Szlovéniában és Magyarországon javasolták a legmagasabb életkort házasságra. A férfiak és a nők véleményalkotásában mutatkozó különbség az ISSP vizsgálatában is hasonló (Paksi–Szalma 2009).

13. táblázat: Az első házasság ideálisnak tartott életkora 18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2001, 2004* (átlag év)

	2001	2004
Első női házassági kor		
Tényleges házassági kor	25,2	26,5
Ideálisnak tartott házassági kor	23,9	24,8
<i>Ezen belül:</i>		
– férfiak szerint ideális egy nő számára:	23,9	24,5
– nők szerint ideális egy nő számára:	24,1	25,1
Első férfi házassági kor		
Tényleges házassági kor	27,8	29,0
Ideálisnak tartott házassági kor	26,8	27,7
<i>Ezen belül:</i>		
– férfiak szerint ideális egy férfi számára:	26,4	27,3
– nők szerint ideális egy férfi számára:	27,1	28,1

*21–50 évesek.

A konkrét „ideális életkort” (évszámot) megjelölni nem tudók nagyobb kategóriákba sorolva adták meg válaszukat. Ennek megoszlásai is jól mutatják, hogy a válaszadók életkoruk előre haladásával, különösen pedig 50 éves koruk fölött mindinkább helyeselnék a nők számára a tradicionális, 25 évnél fiatalabb korban történő férjhez menést. A nők és a férfiak véleménykülönbsége mindegyik korcsoportban megmutatkozik: a férfiak jobban preferálnák, ha a menyasszonyok fiatalabb korban szánnák rá magukat a férjhez menésre (14. táblázat).

14. táblázat: A nők számára ideálisnak tartott házasságkötési kor főbb kategóriái
18 éves és idősebb férfiak és nők, 2001, 2004 (%)

2001-ben:					
Ideális férjhez menési kor	18–29 éves	30–39 éves	40–50 éves	18–50 éves	50+ éves
<i>Férfiak szerint</i>					
25 éves kor alatt	44,0	47,9	57,9	49,6	69,6
25 éves, vagy idősebb korban	54,9	50,5	40,6	49,0	29,8
Soha	1,1	1,6	1,5	1,4	0,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Nők szerint</i>					
25 éves kor alatt	37,5	39,8	49,3	42,3	65,2
25 éves, vagy idősebb korban	61,5	58,9	49,5	56,6	34,1
Soha	0,9	1,3	1,2	1,1	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2004-ben:					
Ideális férjhez menési kor	21–29 éves	30–39 éves	40–50 éves	21–50 éves	50+ éves
<i>Férfiak szerint</i>					
25 éves kor alatt	28,0	34,9	45,1	35,9	53,0
25–29 éves korban	68,0	62,1	52,0	60,8	45,6
30 éves, vagy idősebb korban	2,5	2,0	1,8	2,0	0,6
Soha	1,5	1,1	1,1	1,1	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	1100,0
<i>Nők szerint</i>					
25 éves kor alatt	22,3	24,8	31,3	26,5	49,5
25–29 éves korban	73,8	72,1	66,7	70,6	49,4
30 éves, vagy idősebb korban	2,9	2,0	1,4	2,0	0,8
Soha	0,9	1,1	0,6	0,9	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A tendenciák a férfiak számára ideálisnak tartott életkor-kategóriákra is érvényesek. A 18–50 év közötti férfiaknak és nőknek összességében közel 1/5-e 2001-ben még 25 évesnél fiatalabb életkorban helyeselte volna a férfiak házasodását. Az így vélekedők hányada 2004-re 10–11%-ra csökkent le, és hasonló arányban már inkább a 30 éves, vagy annál is idősebb kort jelölték ideálisnak a nősüléshez. (Nők számára ilyen „idős” életkort még csak 2% helyeselt volna.) A 2001–2004 közötti változás mindenesetre jól mutatja a közvélekedés alkalmazkodását a házasságkötés korstruktúra-változásának tényleges tendenciájához.

Van-e olyan életkor-norma, amely azt szabja meg, melyik életkor az, amit a közmegejtélés *túlságosan korainak tart* ahhoz, hogy egy fiatal nő, vagy férfi összeköltözzön partnerével, vagy éppenséggel összeházasodjanak? A már idézett, 2006. évi ISSP-vizsgálat alátámasztja azt a korábbi megfigyelésünket, hogy a közgondolkodás ma az előzetes együttélés után megkötött házasság életformáját pártfogolja. Az adatok azt valószínűsítik ugyanis, hogy a többség szerint e két életesemény között mintegy 1–2 évnek célszerű eltelti (Paksi–Szalma 2009). Saját, 2009. évi vizsgálatunk nem különböztette meg ezt a két lépést, hanem egyetlen

kérdésbe foglalva tudakolta a véleményeket az összeköltözésre és/vagy házasságkötésre vonatkozó, „túl fiatalnak” minősített életkorról (15. táblázat).

15. táblázat: A partnerrel való összeköltözéshez, vagy a házasságkötéshez „túl fiatalnak” tartott életkor 18–50 év közötti férfiak és nők véleménye korcsoport szerint, 2009 (átlag év)

Korcsoport (év)	Férfiak	Nők	Együtt
		<i>Egy nő esetében</i>	
18–29 évesek	19,44	19,12	19,28
30–39 évesek	19,82	19,61	19,71
40–50 évesek	19,57	19,84	19,71
Összesen	19,58	19,50	19,54
		<i>Egy férfi esetében</i>	
18–29 évesek	21,10	21,50	21,30
30–39 évesek	21,70	22,12	21,91
40–50 évesek	21,80	22,73	22,27
Összesen	21,50	22,10	21,80

A tendencia (nevezetesen, hogy a nők saját maguknak kicsit későbbre teszik a „túl fiatal” határvonalát, mint a férfiak számára) itt is megmutatkozik. Az „idősödés” még inkább megfontolásra készíti a válaszadókat. Különösen a nőkről gondolkozva, minél idősebbek a kérdezettek, annál későbbre tolnák ki a „túl fiatal még” jelzőjét. Egyébként, ha a 2007. évi tényleges első házasságkötési korról vetjük egybe a fenti adatokat, úgy tűnik, hogy a többség az annál mintegy 7–8 évvel fiatalabb életkort gondolná „túl fiatalnak” családalapításhoz. Elgondolkozható, hogy 1990-ben ténylegesen még ehhez, vagyis a 20 év alatti korcsoportához tartozott az első házasságukat kötő nők közel 30%-a.

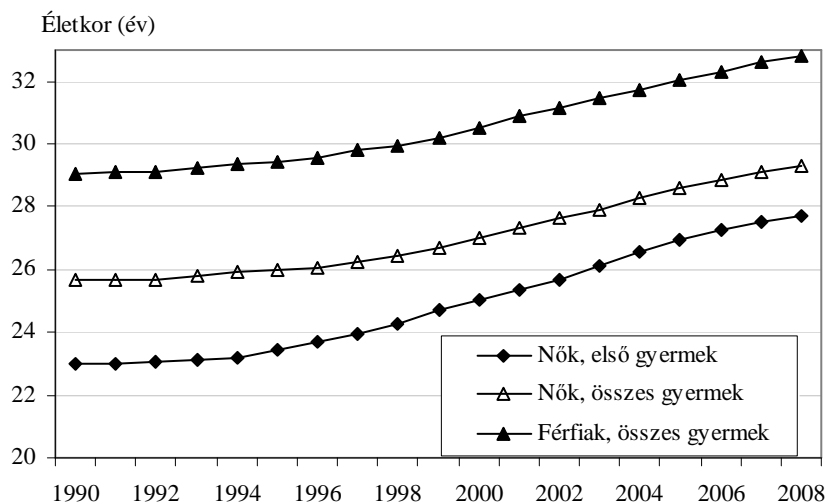
Az első gyermekvállalásnak az átlagos házasságkötési életkor emelkedésével szorosan összefüggő és a termékenység szintjét alapvetően meghatározó időzítése nemcsak a közismert demográfiai fejlemények, összefüggések elemzéseiben vált kiemelt jelentőségűvé. A „szülővé válás” témája, a gyermekvállalás késleltetése vagy végleges mellőzése a hazai szakkutatásoknak is egyik leginkább aktuális témáját képezi (Tóth 1993; Kamarás 2002; Spéder 2006; Spéder–Kapitány 2007; Paksi–Szalma 2009). Figyelmünket azonban most kizárólag csak arra fordítjuk: van-e valamiféle normája az első gyermekvállalás időzítésének, s ha igen, követi-e ez a norma a ténylegesen tapasztalt demográfiai fejleményeket.

Az élettársi kapcsolatok terjedése és a nem házas születések számának emelkedése arra vall, hogy a házasságkötés (vagy a házas családi állapot) ma már korántsem nevezhető a gyermekvállalás feltételének. A házasságkötések késleltetése és az első gyermekvállalás későbbre halasztása mégis „együtt mozognak”: nemcsak a tényleges demográfiai történésekben kapcsolódik szorosan össze időben ez a két esemény, hanem a közvélemény is úgy tartja: a házasságkötés jórészt a gyermek miatt, vagy a gyermekvállalás reményében történik.

Ami a tényleges folyamatot illeti, mintegy két évtizeddel ezelőtt, 1990-ben a nők átlagosan még 23 éves koruk előtt világra hozták első gyermeküket, 2005-ben azonban ez a csa-

ládi esemény már 4 esztendővel később, átlagosan az anyák 27 éves korában következett be (10. ábra).

10. ábra: A nők és a férfiak átlagos életkora gyermekük születésekor, 1990–2008

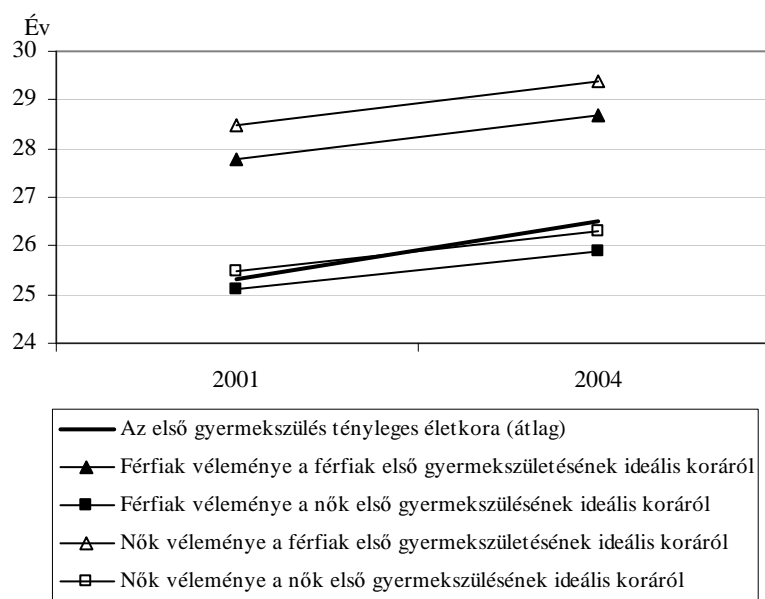
Forrás: Népmozgalmi adatok, KSH-NKI.

Az első gyermekvállalás életkor-normájának változását az *Életünk fordulópontjai* c. panel-vizsgálat egyes kérdezési hullámai alkalmából tekinthettük át. 2001-ben a nők számára ezt átlagosan a 25,3 évben jelölték meg, ami csaknem teljesen megegyezik a 2001. évi első gyermekvállalási életkorral (25,2 év). A 2001–2004 közötti időszakban az anyák átlagosan 1,3 évvel idősebben születték első gyermeküket (26,5 év), és a „normát” megjelölő vélemények is – követve ezt – többé-kevésbé így írták elő (26,1 év). Ha egybevetjük ezt a házasságkötésre ideálisnak tartott életkorral, azt találjuk, hogy a közmegítélés szerint az első gyermekvállalásnak ideális esetben mintegy 1–1,5 évvel kellene követnie az első házasság megkötését. Összhangban a mi adatainkkal az ISSP 2006. évi vizsgálata a három kiemelt életesemény – összeköltözés, házasság, gyermekszülés – közötti intervallumot 2,5 évben rögzítette (Paksi-Szalma 2009). Mindez a férfiak vonatkozásában is érvényes, csak a férfiak számára megjelölt „ideális első gyermekvállalási kor” átlaga a nőkéét mintegy 3–4 évvel haladja meg. Mindazonáltal elmondható, hogy az első gyermekvállalás ideális korára vonatkozóan hasonló tendenciák érvényesülnek, mint a házasságkötés vonatkozásában: a nők valamivel későbbre gondolják ideálisnak az első gyermekszülést (és férfiaknál az első gyermek vállalását), mint ahogyan a férfiak látják ezt mind a nők, mind a saját számukra (11. ábra). Más oldalról ugyanakkor az idősebb irányában mindkét nem esetében csökken a gyermekvállalás ideálisnak tartott életkor-átlaga: az 50 év feletti átlagosan akár 1 évvel, vagy annál is korábban javasolnák az első gyermek vállalását, mint a 20–50 év közötti korcsoportok.

Módszertani érdekesség, hogy a panel-vizsgálat 3. hulláma szerint 2008-ban a gyermekszülés ideálisnak tartott átlagos életkora nem emelkedett tovább, sőt némileg (átlagosan

0,6–0,7 évvel) alacsonyabb is, mint ahogyan azt 2004-ben tapasztaltuk. Ennek oka az lehet, hogy 2001-ben és 2004-ben sorrendben egymás után hangzottak el a kérdések, először a házasságkötés, ezt követően pedig a gyermekszülés ideális korára vonatkozóan. Így a kérdezettek – talán logikus elgondolásból, talán az „illendőség” kedvéért – kizárólag arra a helyzetre gondoltak, amikor a gyermekszülés a házasság megkötését követi. Másképp szólva: 2001-ben és 2004-ben a kérdőív-kérdések egymásutánja maga is sugallta, hogy a válaszadók a tradicionális életpályában gondolkodjanak. Ám a 3. kérdezési hullám alkalmából, 2008-ban csak a gyermekszülés ideális korára vonatkozott kérdés, a házasságkötésre pedig nem. Ezért nagyobb tere nyílt annak, hogy a kérdezettek – akarva-akaratlan – de a nem házas születésekkel (az élettársi kapcsolatban megvalósult gyermekvállalásokkal) is kalkuláljanak a gyermekszülés ideális korának megjelölésénél. Ez is oka lehet annak, hogy a 2008. évi ideális gyermekvállalási átlag-életkor néhány hónappal alacsonyabb annál, mint amit 2004-ben regisztrálhattunk.

11. ábra: Az anya tényleges életkora első gyermekszüléskor, valamint a férfiak és nők számára ideálisnak tartott első gyermekvállalási kor 18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2001, 2004

Forrás: Demográfiai Évkönyvek és Életünk fordulópontjai, 1., 2. hullám (2001, 2004).

Az összeköltözés – házasságkötés – gyermekvállalás három jelentős életeseménye közötti helyeselt, illendőnek tartott időtávok sokat elárulnak az ún. postponement-jelenség közvélemény által történő elfogadásáról. Ezért a nemzetközi szakirodalom szívesen nyúl annak vizsgálatához, hogy mit tartanak az emberek „túl korai”, „túl fiatal” életkornak a szülői ház elhagyására, a családalapításra, a szülővé válásra. És melyik életkor az, amely a szülővé váláshoz már *túl későnek* tűnik. Az idézett, 2006. évi ISSP-vizsgálat erről nemzetközi adatokkal is szolgál. Saját kutatásunk e vizsgálat módszerét nem pontosan követi, mivel az összeköltözés és a házasságkötés eseményét nem különítettük el, hanem az erről alkotott véleményeket

egységesen kezeltük. A gyermekvállalásra „túl korainak”, illetve „túl későinek” minősített életkorok átlaga azonban szinte teljesen megegyezik az ISSP-vizsgálat adataival (16. táblázat).

16. táblázat: A „túl fiatal”, illetve „túl idős” kor a gyermekvállaláshoz 18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2009 (átlag év)

Az első gyermekvállaláshoz...	Férfiak	Nők	Együtt
„túl fiatal”			
– egy nő	20,6	20,9	20,8
– egy férfi	23,2	24,1	23,6
„túl idős”			
– egy nő	39,8	39,5	39,6
– egy férfi	45,5	45,1	45,3

Ha az ideális gyermekvállalási kor 2008. évi értékét viszonyítjuk a „túl korainak”, illetve „túl későinek” vélt gyermekvállalási életkorhoz, az életkor-normák két jellegzetességéről kapunk képet (17. táblázat). Egyrészt arról, hogy a közmegegyezés szerint mennyi időnek *kellene* eltelnie a túl fiatalnak minősíthető, valamint a helyeselt gyermekvállalási kor között. Másrészt többé-kevésbé meg lehet becsülni azt is, hogy összességében mennyi időt (hány évet) célszerű szánni arra, hogy az elképzelt, tervezett gyermekszám egy, a közvélemény által helyesnek, normálisnak tartható időn belül megvalósuljon.

17. táblázat: A gyermekvállaláshoz „túl fiatalnak”, „ideálisnak” és „túl idősnek” tartott kor különbségei

A gyermekvállaláshoz	Férfiak	Nők	Együtt
Egy nő:			
– „még túl fiatal”	20,6	20,9	20,8
– „ideális korban van”*	25,2	25,8	25,5
– „már túl idős”	39,8	39,5	39,6
Egy férfi:			
– „még túl fiatal”	23,2	24,1	23,6
– „ideális korban van”*	27,9	29,0	28,4
– „már túl idős”	45,5	45,1	45,3

* 2008. évi adat.

Mint látható, a közvélemény azt veszi jó néven, ha a „túl fiatal” kort csak kevéssel – mintegy 4–5 évvel – követi a gyermekvállalás, gyermekszülés; ez a férfiakra nézve kicsit későbbi, mint a nőkre. Úgy tűnik, a véleményalkotásnál az emberek némiképp figyelembe veszik a fiatalok meghosszabbodott tanulási idejét és az egzisztencia-teremtésre fordított időt, hiszen az ideális gyermekvállalási kor átlaga lényegében a továbbtanulás befejezésével esik egybe. A remények mégis lemaradnak kissé a valóságtól – mintha a tényleges helyzetnél kevésbé tudnánk kalkulálni az állásteremtéssel, a szakmai életút beindításának időigényes folyamatával, a lakásszerzéssel és számos más, a gyermekvállalást késleltető tényezővel. A gyermekszülés átlagos női életkora 2008-ban már csaknem 2 évvel volt több, mint az „ideálisnak” vélt. Más oldalról pedig – az „ideális” és a „túl későinek” tartott átlag-évek különbségei szerint – az

elvárások a nőknek összességében mintegy 14–15 évet, a férfiaknak 16–17 évet adnak arra, hogy családterveiket még az elfogadhatónak, illendőnek minősíthető életkori keretek között megvalósítsák. Elgondolkoztató ugyanakkor, hogy a valóságban a nők jelentős hányada, mintegy 40%-a 30 éves koráig még gyermektelen. Őket már 10 esztendő sem választja el a közvélekedés által „túl időseknek” tartott gyermekvállalási kortól, így egyre több esély nyílik arra, hogy véglegesen gyermek nélkül maradjanak (Kapitány 2010).

Hiedelmek a házasságkötés késleltetésének (vagy mellőzésének) okairól

Jóllehet, az nem várható el az emberektől, hogy a párkapcsolatok alakulásának változó tendenciájához vezető okokat, körülményeket latolgassák, mégsem érdektelen, hogy milyen elképzelések élnek erről a lakosságban, és változtak-e a feltételezések magának a tendenciának a további erősödésével egy időben. Egy 2000. évi nemzetközi vizsgálat (PPA) a lehetséges, elképzelt okoknak 9 tételből álló listáján vizsgálta, a kérdezettek szerint mekkora szerepe van ezeknek a házasságkötés halogatásában, vagy végleges mellőzésében. A válaszokat ötfokú skálán lehetett megadni: 5 = „nagyon nagy szerepe van”, 1 = „egyáltalán nincsen szerepe”. (Megjegyezzük: a feltételezett okok számát természetesen tovább lehetne szaporítani. Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alkalmából mindig nagy megfontolásra van szükség ahhoz, hogy a kiemelt „okok” tartalmilag tényadatokkal, kutatásokkal is alátámaszthatók legyenek, és többé-kevésbé adekvátak legyenek mindegyik résztvevő ország lakossága számára. Az okok mesterséges kijelölésének a kérdezhetőség, illetve a felvétel költségei is korlátokat szabhatnak.) A vizsgálatra kerülő, 9 tételből álló lista ún. materiális és posztmateriális okokat sorolt fel, a következőket:

<i>Materiális okok</i>	<i>Posztmateriális okok</i>
1. Önálló otthon hiánya	4. Az élettársi együttélés elfogadottabb
2. Nem elegendő jövedelem	5. A gyermek is később születik
3. Munkavállalási nehézségek	6. A fiatalok függetlenségre, önállóságra vágnak
	7. A házasság erkölcsi értéke csökkent
	8. Kényelmes a szülőkkel élni
	9. Kevesebb felelősséget kell vállalni

A kutatásban részt vevő 11 európai ország válaszmegoszlásait vizsgálva a „*nagyon nagy szerepe van*” minősítések rangsorait tekintettük át. A rangsor első három helyére az országok átlagában „*a fiatalok munkavállalási nehézségei*” (40,6%), az „*önálló otthon hiánya*” (38,0%) és a „*megfelelő jövedelem hiánya*” (31,4%) került. Ez volt jellemző Magyarországra is (együtt Csehországgal, Észtországgal, Litvániával, Lengyelországgal és Szlovéniával). Elmondható, hogy a volt szocialista országok lakossága az ezredfordulón leginkább ún. *materiális okokat* tételezett föl a házasságkötési kedv lanygulása mögött. Némileg más volt a helyzet Belgium, Finnország, Németország és Hollandia esetében: ezekben az országokban a három vezető ok közül már csak kettő ún. materiális ok. Ausztriában pedig a materiális okok éppenséggel hát-

rább, a rangsor 4–5. helyére kerültek. Összességében úgy tűnik – és ez alól Magyarország sem kivétel – a kérdőív-kérdés gyakorlatilag szinte mindegyik országban alapvetően annak deklarálására adott módot, hogy a lakosság szerint a párkapcsolatos együttélés tradicionális formája melletti döntést a fiataloknak többnyire a nehezen megoldható egzisztenciális problémáiktól kell függővé tenniük.

A feltételezett okokról közel 10 évvel később, 2009-ben újra érdeklődve a 18–50 év közötti korosztály véleményeinek egy fontos elmozdulását figyelhetjük meg. Bár az ún. *materiális okok* vezető szerepe 9 év távlatában szinte alig változott, a súlyuk, jelentőségük figyelemre méltóan csökkent. Más oldalról viszont az ún. *posztmateriális* (érzelmi, életmódbeli) *okok* súlya az eltelt idő alatt érzékelhetően nagyobb lett – ebben a tekintetben jobban megközelítve a 2000-ben tapasztalt európai átlagot (18. táblázat).

18. táblázat: A házasságkötés elhalasztásában (mellőzésében) „nagyon nagy” szerepet játszó okok rangsora
18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2000, 2009 (%)

	2000	2009
<i>Materiális okok</i>		
1. Önálló otthon hiánya	67,5	57,7
2. Nem elegendő jövedelem	54,1	43,8
3. Munkavállalási nehézségek	45,9	41,8
<i>Posztmateriális okok</i>		
1. Az élettársi együttélés elfogadottabb	31,7	46,5
2. A gyermek is később születik	24,1	32,1
3. A fiatalok függetlenségre, önállóságra vágnak	23,5	34,3
4. A házasság erkölcsi értéke csökkent	21,5	33,3
5. Kényelmes a szülőkkel élni	19,6	27,2
6. Kevesebb felelősséget kell vállalni	18,7	24,3
<i>Esetszám</i>	2944	1516

Mint látható, „*az élettársi együttélés elfogadottabb*” állítás mint „nagyon nagy szerepet játszó ok” elismerése 2009-ben felkerült a rangsor második helyére. Egyáltalán, az ún. posztmateriális okok jelentőségének 2000-hez képest történő növekedése egyfajta értékrendbeli változást sejtet. A 18–50 év közötti korosztály – hasonlóan 9 évvel idősebb társaikhoz – ma is azt érzékeli, hogy a materiális gondok erős megfontolásra készítetik őket, ám az okok, „akadályok” mérlegének másik serpenyőjébe most egyre több érzelmi, életmódbeli szempont is bekerül. (Ez a fejlemény nagyon hasonlít ahhoz, amit egy másik téma, az ún. „életcélok” 2000–2009 közötti rangsor-változásában tapasztaltunk. Közel egy évtized alatt csökkent a gyermekszám meghatározásánál figyelembe vehető, materiális természetű életcélok /pl. lakás, jövedelem stb./ súlya, és megnőtt az ún. posztmateriális életcéloké /pl. önmegvalósítás, egyéni célok, szabad idő stb./). Ez utóbbiak megvalósítását ma kevesebb gyermekkel tartják lehetségesnek a fiatalok, mint 9 évvel korábban (S. Molnár 2009).

A 2000–2009 közötti vélemény-változásokban a nem és az életkor csekély szerepet játszott. Már csak ezért is érdemes kiemelni, hogy ez alól „*az élettársi együttélés elfogadottabb*” állításnak mint a házasság ellen szóló indoknak az elfogadása kivételt jelent: úgy tűnik,

iránta a 18–50 év közötti – erősen érintett – korosztály különösen érzékeny. 2000-ben a kérdezettek között még 1/3 alatt maradt azok hányada, akik szerint az együttélés házassággal szembeni preferálásának „nagyon nagy” szerepe van, 2009-re az így vélekedők aránya megközelíti az 50%-ot (46,5%). Jóllehet, 2009-ben a férfiak és a nők véleménye alig különbözik, a férfiak az életkor előre haladásával valamivel kevésbé, a nők ellenben valamivel inkább gondolták ezt „nagyon nagy” szerepet játszó, meghatározó oknak. Bár 9 év alatt mindegyik korcsoporton belül intenzívebbé vált az élettársi együttélés elfogadottságának, mint a házasság „ellensúlyának” megítélése, ez a változás főképp a 30 évesnél fiatalabb férfiakra jellemző. Ebben a korcsoportban több mint kétszeresére emelkedett e vélemény deklarálóinak aránya (19. táblázat).

19. táblázat: „Az élettársi együttélés elfogadottságának nagy szerepe van a házasság elhalasztásában vagy mellőzésében”

A minősítéssel egyetértő 18–50 év közötti férfiak és nők arányai korcsoportok szerint, 2009 (%)

Korcsoport (év)	Férfiak		Nők		Együtt	
	2000	2009	2000	2009	2000	2009
18–29 éves	22,6	48,8	31,4	44,9	26,9	46,9
30–39 éves	36,2	40,7	32,0	46,8	34,2	43,7
40–50 éves	32,7	44,6	36,6	51,3	34,6	48,0
Összesen	29,9	45,2	33,4	47,4	31,6	46,4

Nem kerülheti el a figyelmet egy hézagmentesen nem megoldható értelmezési probléma. A nemek, valamint az életkor szerinti differenciálódás mögött egymást keresztező attitűdök is állhatnak. Ez abból adódhat, hogy „az élettársi együttélés egyre elfogadottabb” állítást mint tényítéletet lehet „helyeslően nyugtázni”, de lehet *pejoratív kontextusban, elítélően* is értelmezni. Erről a kérdőív-kérdés, illetve a reá adott válaszok nem nyújtanak tájékoztatást. Így csak feltételezni tudjuk, hogy a mai, 50 év alatti generációkról lévén szó, inkább tényítéletről beszélhetünk. Az elmúlt évtized során jelentősen megszilárdult az a tapasztalatuk, hogy a korábban szinte kötelező erejűnek tartott normák modernizálódtak: a közmegítélés ma már egyáltalán nem gördít akadályt a családalapítás tradicionális formájától való eltérésük elé.

A tradícióktól elszakadó szemléletmód társadalmi közege 2009-ben

Feltételeztük, hogy a 2009-ben vizsgált, 18–50 év közötti népességen belül vannak olyan társadalmi-demográfiai rétegek, csoportok, amelyek az átlagnál nagyobb affinitást mutatnak az iránt, hogy a tradicionális párkapcsolati életforma szemléletmódjától, értékvilágától elszakadjanak. Feltevésünk szerint ugyanis ezek a rétegek, csoportok „mintanyújtó” szereppel bírhatnak, szélesebb körben, általánosságban is ösztönzően hatnak a másfajta szemléletmód és magatartás elfogadására. Ezért kísérletet tettünk annak vizsgálatára, hogy vajon azoknak a hosszabb – 1–2 évtizedes – időbeli vélemény-változásoknak az együttese, amelyek ebbe az irányba történtek,

kifejezhető-e egyetlen szintetizáló jelzőszámmal, s mutatkoznak-e ebben társadalmi-demográfiai különbségek.

Hat olyan témát tudunk megjelölni, amelyek véleményváltozásai 2009-ben – a néhány évvel, vagy akár 1–2 évtizeddel korábban regisztrálthoz képest – a szemléletmód jelentősebb változására utalnak. Ilyennek tűntek – az idő metszetében növekvő egyetértési arányokkal – az alábbiak:

- A házasságkötés előtti együttélés és/vagy egyáltalán, maga az élettársi együttélés egyértelmű preferálása az előzetes együttélés nélküli házasságkötéssel szemben;
- A házasságkötés sürgetésének elhárítása együttélésben fogant terhesség esetén;
- Annak elfogadása, hogy egy nőnek joga van egyedül is gyermeket vállalni;
- Annak cáfolata, hogy a gyermek érdekében a megromlott házasságot fenn kell tartani;
- Annak elfogadása, hogy „a gyermekeknek ma már mindegy, szüleik házasok-e, vagy élettársak”;
- Az első házasságkötés/gyermekvállalás ideális életkorának az átlagosnál magasabb életkorban történő megjelölése.

Első lépésként e hat kérdésre 6 súlyozott index készült. (A súlyozás dimenzióit a nem, az életkor, az iskolai végzettség és a régió képezték.) A súlyozott indexek átlagától való eltéréseket a kérdezettek régió-, településtípus-, nem-, életkor-, iskolai végzettség-, családi állapot-, párkapcsolati forma-, valamint gyermekszám szerinti csoportjaiban elemeztük. Az eltéréseknek minél magasabb értékéről van szó, annál nagyobb a hajlam az adott csoporton belül a tradicionálistól elszakadó szemléletmód elfogadása iránt (maximális érték: 2,81, minimális érték: 0). Ennek eredményét a Mellékletben közöljük.*

A kapott eredmények szerint a vizsgált társadalmi-demográfiai ismérveken belül nincsenek kiugró különbségek, jóllehet nem kétséges, hogy a nők, a fiatalabbak, az élettársi kapcsolatban élők, a nőtlenek/hajadonok, a városok lakói, az érettségizettek másoknál valamivel intenzívebben deklarálják a tradicionális szemléletmóddal való szembenállásukat. (Ez összhangban van az együttélés témájában készített korábbi elemzésünkkel: a fiatal felnőttek között a nőtlen/hajadon családi állapot, a fővárosi lakhely és az érettségivel rendelkezés alkalmasnak bizonyult a tradicionálistól elszakadó, modernizálódó értékrend társadalmi hátterének jellemzésére /Pongrácz–S. Molnár 2000/). Mögötte elsőként természetesen az „önigazolás” szerepét sejtethetjük: „így vélekednek, hiszen ők maguk is ezt választották” (pl. a de facto nőtlen/hajadon családi állapotúak, az élettársi kapcsolatban élők). A szórások azonban csekélyek. Elemzés-metodikai szempontból megfontolandó, hogy a 6 témára készített szintetizáló index egyes elemei között vajon feltételezhetünk-e olyan közvetlen tartalmi összefüggést, amelynek következtében konzisztens válaszadói magatartás várható el a kérdezettek részéről. Ezt nem állíthatjuk egyértelműen, hiszen a kiválasztott 6 téma esetenként nagyon is különböző élethelyzeteket takarhat, amelyeknek nem mindegyikét lehet egyértelműen könnyen mérlegelni a „tradicionális-modern” ellentétpár metszetében. Felvethető az is, hogy más társadalmi-demog-

* A matematikai-statisztikai számításokért *Tarján Gergelynek* mondunk köszönetet.

ráfiai ismérvek szerint vizsgálva esetleg markánsabb különbségeket is találhatnánk (ilyen lehet például a vallásosság mértéke, a munkapiaci részvétel stb.). Összességében azonban mégis valószínűnek gondoljuk, hogy az évek-évtizedek időskijában megfigyelt szemléletmódbeli változások – legalábbis az 50 évesnél fiatalabb felnőtt korosztályokban – az ezredfordulót követő évtized végére már meglehetősen homogén módon, csekély társadalmi különbségek közepette érvényesülnek.

Összefoglalás

A tanulmány azt igyekszik bemutatni, hogy a párkapcsolatok elmúlt néhány évtizedben bekövetkezett változásait miként követik, és miként erősítik a 18–50 év közötti korosztály által deklarált magatartási normák. A közgondolkodás *időben végbemenő* változásának áttekintésére az ad lehetőséget, hogy a Népeségtudományi Kutatóintézet több évtizede folytat olyan lakossági adatfelvételeket, amelyek a párkapcsolat, a családalapítás témaköreire is kiterjedtek/kiterjednek.

Megállapítottuk, hogy az 1980-as, 1990-es évek óta a tényleges demográfiai folyamatokkal együtt több vonatkozásban változott a párkapcsolat létesítésében érintett korosztály gondolkodása. Bár a *házasság életforma* preferálása ma is egyértelmű, a *házassági kötelék* tradicionális szigorának elfogadottsága sokat gyengült. A kisgyermeket nevelő, de megromlott viszonyba került házaspárok válása iránt például ma jóval nagyobb engedékenység tapasztalható, mint 15 évvel korábban. 1991 és 2009 között számottevő változás következett be a „*fiatalok számára tanácsolható*” életmód megjelölésnél. A 18–50 év közöttiek mintegy 70%-a ma egyértelműen azt tartja helyesnek, ha egy fiatal pár először együtt él, s csak később kötnek házasságot. Ezzel együtt jelentősen lecsökkent az előzetes együttélés nélkül kötendő házasságok preferálása, és megduplázódott a házasságkötést véglegesen mellőző együttélések pártfogolása. Kardinális változás, hogy 1991–2009 között megduplázódott azok hányada, akik szerint „*a gyermekek számára ma már mindegy, szüleik házasságok vagy élettársak*” – a vizsgált korosztály elsöprő többsége (75%-a) teszi magáévá ma ezt az álláspontot. A családalapítás, gyermekvállalás későbbre halasztását a közvélekedés jóváhagyólag veszi tudomásul: az ideálisnak tartott házassági és gyermekvállalási kor nemcsak a valóságban, de a döntés helyeselhető, javasolható időzítésében is egyre későbbre tolódik.

Az ezredforduló idején, 2000-ben a halogatás fő okait legtöbbször materiális nehézségekben látták (lakáshiány, kevés jövedelem, munkavállalási problémák). Ám közel egy évtizeddel később felerősödött az ún. posztmateriális (életmódbeli, érzelmi) okok szerepe is. Ez utóbbiak közül kiemelkedik az az indoklás, amely szerint a fiatalok ma már nagyobb biztonsággal támaszkodhatnak arra: a közvélemény nem gördít akadályt a tradicionális életforma elkerülése, az együttélés választása elé. Bár korábban is elég nagy tábora volt, 2009-re tovább erősödött az a nézet, hogy az élettársi kapcsolatot ugyanúgy kellene védenie a törvényeknek, mint a házasságot.

Elemzésünk szerint a 18–50 év közötti népesség tradícióktól elszakadni látszó értékvilága – legalábbis a párkapcsolat létesítését/megszűnését érintő kérdésekben – két évtizeddel a rendszerváltozás után meglehetősen homogén képet mutat; csekély társadalmi különbségek közepette érvényesül. A tényleges demográfiai tendenciáknak, valamint a szemléletmód, a normák változásának az együttmozgása e vonatkozásban egyelőre egymást erősítő, visszafordíthatatlan folyamatot sejtetnek.

Melléklet

A párkapcsolatra vonatkozó, tradicionálistól eltérő szemléletmód összefoglaló indexének átlaga az eltérő társadalmi csoportok szerint (Max. érték: 2,81, min. érték: 0)

<i>Régió</i>	Dél-Alföld	1,25
	Dél-Dunántúl	1,29
	Észak-Alföld	1,15
	Észak-Magyarország	1,11
	Közép-Dunántúl	1,26
	Közép-Magyarország	1,18
	Közép-Dunántúl	1,20
<i>Település</i>	Budapest	1,11
	Megyeszékhely	1,24
	Város	1,24
	Község	1,17
<i>Nem</i>	Férfi	1,14
	Nő	1,25
<i>Családi állapot</i>	Nőtlen, hajadon	1,26
	Házass, együtt él	1,10
	Házass, külön él	1,31
	Özvegy	1,05
	Elvált	1,32
<i>Iskolai végzettség</i>	<=8 osztály	1,17
	Szaktanácsképző	1,20
	Érettségi	1,22
	Egyetem, főiskola	1,17
<i>Korcsoport</i>	18–29 éves	1,20
	30–39 éves	1,20
	40–50 éves	1,18
<i>Párkapcsolati forma</i>	Házastárssal él	1,10
	Élettársa van	1,36
	Nincs partnere	1,23
<i>Gyermekszám</i>	Nincs gyermek	1,20
	Egy gyermek	1,19
	Két gyermek	1,24
	Három vagy több gyermek	1,13
<i>Összesen</i>		1,1954
<i>Esetszám</i>		1516

A közvélemény gyermekszám-preferenciáinak alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben¹

S. Molnár Edit

A termékenység alakulását leíró statisztikák tanúsága szerint az elmúlt két évtizedben számottevően megváltozott Európa termékenységi térképe. Egyes országokban – köztük meghatározó módon a közép-európai régióba tartozókban – a korábban viszonylag magas termékenység alacsony szintre süllyedt, míg a nyugat-európai régióhoz tartozó számos országban a korábban alacsony és folyamatosan csökkenő termékenység mára stabilizálódott vagy éppenséggel növekedni kezdett, megfordítva az eddigi relációt.

A kutatókat Európa-szerte régóta foglalkoztatja, milyen kapcsolat van az egyes országok termékenysége és a gyermekvállalási korú népességnek, illetve a lakosság egészének a családdal, a gyermek értékével kapcsolatos beállítódása, értékrendje között. Egy 10 évvel ezelőtti, 2000. évi nemzetközi összehasonlító vizsgálat (PPA) irányította rá figyelmünket egy nehezen magyarázható, kontrasztos jelenségre.²

Lakossági megkérdések alapján úgy tűnik, a közgondolkodást jóval tradicionálisabb, erősen gyermekcentrikus beállítódás jellemzi azokban az országokban, amelyekben a termékenység zuhanásszerű csökkenését lehetett tapasztalni. (Megjegyezzük, hogy ezt saját kutatásaink Magyarországra vonatkozóan már jóval 2000 előtt regisztrálták. A nemzetközi összehasonlító vizsgálat során újra igazolódott, hogy ez az összefüggés hazánkban különösen erősen érvényesül.) Ugyanakkor azokban a nyugat-európai országokban, ahol viszonylag magasabb a termékenység, ez a tradicionális, gyermekcentrikus beállítódás kevésbé elterjedt. (Ez a kontraszt azért is elgondolkoztató, mert ezekben az országokban a miénkhez képest akár jelentősen is magasabb termékenység olyan háttértényezők mellett valósul meg, amelyek nálunk egyelőre a gyermekvállalás mérséklődésével járnak. A házasságon kívüli születéseknek, az élettársi kapcsolatoknak, valamint a kisgyermekes anyák munkavállalásának arányai a nyugat-európai régióhoz tartozó országok nagy részében magasabbak, mint Magyarországon.)

Pongrácz Tiborné 2007. évi tanulmánya (Pongrácz 2007) ezt a magyarázatra szoruló jelenséget a PPA 2000. kutatásból származó nemzetközi adatokkal illusztrálja, innen veszünk át egy jellegzetes adatsort. A két régió népességének beállítódásbeli különbségét és ebben Magyarország kitüntetett pozícióját valamennyire érzékeltetik az arra vonatkozó adatok, hogy az egyes társadalmakban az emberek milyen arányban fogadják el a „*Nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke*” megfogalmazású állítást (1. táblázat).

¹ A Demográfia 2009. LII. évf. 4. számában megjelent tanulmány kibővített változata.

² A Population Policy Acceptance (PPA) elnevezésű vizsgálat az 1990-es évek elején indult európai országok részvételével, és folytatódott az ezredforduló után is. Az országonkénti kérdőíves adatfelvételek lakossági mintákon készültek 2000–2003 között, 14 európai ország részvételével.

*1. táblázat: „Nem lehet igazán boldog, akinek nincs gyermeke”
Az állítással egyetértők aránya az országos mintákon belül, 2000 (%)*

<i>Nyugat-európai régió</i>		<i>Kelet-európai régió</i>	
Németország (Nyugat)	32,0	Magyarország	58,8
Finnország	22,2	Lengyelország	49,5
Belgium	11,9	Litvánia	48,4
Hollandia	5,0	Németország (Kelet)	45,1
		Észtország	44,3
		Csehország	43,6
		Szlovénia	41,5

Forrás: PPA 2000 adatállománya és Pongrácz 2007: 203.

Az idézett tanulmány megállapítja, hogy az okokat az érintett országok demográfusai sem tisztázták egyértelműen. Plauzibilisnek tűnő konklúziója szerint feltételezhető, hogy a keleti és nyugati régió közötti különbségek a tervek, vágyak realitásának eltérő voltával (is) magyarázhatók. A kelet-európai országokban a gyermekszámra vonatkozó tervek megvalósításának akadályai – köztük a társadalmi, gazdasági megrázkódtatások – talán felértékelik, fontosabbá teszik a privát szféra, a család, benne a gyermek jelentőségét. A harmonikusabb fejlődést megélt nyugat-európai országokban azonban nagyobb lehetőségek nyíltak arra, hogy az előbbieket (az élet természetes rendjeként) és az egyén számára fontos egyéb életcélok közötti optimális összhang megteremtése kerüljön mindinkább a közgondolkodás fókuszába.

Ahhoz, hogy e magyarázattal kapcsolatban – ezúttal kizárólag csak Magyarországra vonatkozóan – állást tudjunk foglalni, további információkra van szükség. Mindenekelőtt tudnunk kell, vajon a közgondolkodásban milyen tartalmi változások mentek/mennek végbe a tényleges demográfiai történésekkel egy időben. Vajon a közmegejtélésben a korábbi időkhöz képest ma elfogadottabb-e a gyermekvállalási kedv lanyhulása, illetve méltányoltak-e annak okai? Ezzel párhuzamosan megértést tanúsítanak-e az emberek az olyasfajta egyéb életcélok iránt, amelyek a talán túlságosan is belterjesnek tűnő gyermekcentrikus beállítódásnak akár versenytársaivá válhatnak? Egyáltalán, mai eszköztárunkkal megfigyelhetők-e a közgondolkodásnak olyan trendszerű, akár múltbeli jellegzetességekre visszanyúló változásai, amelyek mögött a termékenység magatartást kísérő vagy azt szabályozó normák, elvárások megújulása, netán irányváltása sejthető? Kétségtelen, hogy a rendszerváltozás óta eltelt két évtizedben a fiatal és középkorú felnőtt generációk nálunk is részeseivé váltak/válnak olyan pozitív és negatív történéseknek, amelyek a család mellett más, egyéni életcélok, törekvések lehetőségét vagy kényszerét erősítik. Vajon mennyire oldja az ebből fakadó konfliktusokat maga a közmegejtélés? Jóvágóan nyugtázza-e a változásokat, akár a szinte kizárólagos gyermekcentrikus beállítódás feladása, az „illendően”, „normálisan” viselkedő családok helyeseltető gyermekszám-preferenciáinak mérséklése árán is? Feltevésünk szerint szükségszerű, hogy ilyen változások történjenek; a propagatív korúak terveiben, döntéseiben támadt feszültségek csak a folyamatosan megújuló társadalmi elvárások, normák biztonságára támaszkodva enyhülhetnek.

A Népeségtudományi Kutatóintézet lakossági adatfelvételei azt látszanak alátámasztani, hogy a közgondolkodás számottevően módosult az elmúlt 1–2 évtizedben. Közleményünkben ezúttal a gyermekszám-preferenciák változását mutatjuk be. Először azzal foglalkozunk, hogy a termékenység csökkenéséhez alkalmazkodva időben hogyan alakult a család belső életére nézve „helyesnek”, „jónak” tartott gyermekszám. Ezt követően azzal foglalkozunk, hogy a közgondolkodás különböző, ún. materiális és posztmateriális értékeknek, életcélokra milyen fontossági rangsorát hagyja jóvá, és ezeket mekkora, még vállalható gyermekszám mellett vélik az emberek megvalósíthatónak. A továbbiakban egy friss, 2009-ben készített adatfelvételből származó információkat vetjük egybe korábbi kutatási eredményekkel. A 2009. évi vizsgálat 18–50 év közötti férfiak és nők országos reprezentatív mintáján alapul, a korábbi adatok pedig a 18 évesek és idősebbek országos mintáinak 18–50 év közötti korcsoportjaira vonatkoznak. Némi kompromisszum részünkről, hogy a mintákat a propagatív életkor felső határánál zártuk le. A közgondolkodásnak ugyanis – felfogásunk és a 2009 előtti adatfelvételek szempontjai, célkitűzései szerint is – az 50 évesnél idősebb emberek ugyancsak részesei, alakítói. Döntésünk a 2009. évi adatfelvétel lehetőségeinek mérlegelése után született. A témára tekintettel gondoltuk elfogadhatónak, hogy ezúttal az ún. kompetens népességre koncentráljunk. (A minták nemek és korcsoportok szerinti összetétele a Mellékletben olvasható.)

Gyermekszám-preferenciák a családok számára – a családokban ideálisnak vélt gyermeklétszám

A családok számára általánosságban ideálisnak tartott gyermekszám régóta kiemelt fogalom a termékenységi és családtervezési vizsgálatok műszóhasználatában. A szakkutatások szerint alkalmazását eredetileg az a hipotézis tette indokolttá, hogy az egyéni tervek kialakításában valamiképpen a *normák* is szerephez jutnak. Minthogy pedig a közösségi elvárások többnyire magasabb gyermekszámot írnak elő az adott országban adott időszakban tapasztalható termékenységi gyakorlatnál, a velük való érzelmi, gondolati azonosulás önmagában oka lehet a kinyilvánított egyéni családtervek és azok tényleges megvalósulása közötti eltérésnek. A Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” című panelvizsgálata Magyarországra vonatkozóan is igazolni látszik ezt a hipotézist. Az ideális gyermekszám normája szerepet játszik – különösen a második és további sorszámú – gyermekek vállalásának szándékában (Spéder–Kapitány 2007). Lehetséges persze, hogy e „hatás” létrejötte csak egy sor más tényező egyidejű, szerencsés együttműködésének az eredménye. Az „egyéni ideák” – írja Demény Pál – csak a nők fejében léteznek, és ezek, valamint az ideák és a megvalósítás közötti távolságot alapvetően aktuális társadalmi, gazdasági helyzetük befolyásolja (Demény 2003).

Elvileg felmerülhetne az a kérdés is: vajon az tekinthető-e *normának*, amit az egyének *személy szerint deklarálnak* az ideális gyermekszámmal kapcsolatos elképzelésükről, vagy pedig az, hogy egy adott közösség (pl. a lakosság) összessége mekkora gyermekszámot lát

(átlagosan) kívánatosnak, elvárhatónak a családokban. Ha az utóbbi változatot fogadjuk el, a privát családterveikről nyilatkozó egyének közösségi normához, elváráshoz való viszonyát nem az fejezi ki, hogy ők maguk személy szerint miként vélekednek, hanem az, hogy ez az egyéni vélemény és a közösségi (lakossági) norma milyen közelségben/távolságban van egymáshoz képest. Ezt a gondolatmenetet – kutatás hiányában – most nem folytatjuk. Annál is kevésbé, mert szűkebb témákra térve a továbbiakban a gyermekszám-preferenciák kizárólag makrostrukturális jellemzőinek bemutatására szorítkozunk, és nem hozzuk kapcsolatba azokat az egyéni szándékokkal, tervekkel, döntésekkel.

Úgy találjuk, hogy a kisebb-nagyobb közösségek (vagy a lakosság) normáinak jellegzetes ritmusa, fordulópontokkal tagolt önálló életútja lehet; előtte járhatnak a termékenységi gyakorlatnak, vagy éppenséggel lomhán követhetik azt. Hazai változásait – bár némileg hézagosan – viszonylag hosszabb időtávon tudjuk követni. Az „Általánosságban hány gyermek ideális egy családban?” kérdésre adott válaszoknak a 18–50 évesek körében mért átlaga 1974 és 2009 között csaknem eggyel csökkent, alig kevesebbel, mint a teljes termékenységi arányszám (TFR).³

2. táblázat: A 18–50 év közötti férfiak és nők véleménye a család ideális gyermekszámáról, 1973–2009 (% és átlag)

Év	Eset-szám *	Ideális gyermekszám					Összesen	Átlag
		0	1	2	3	4–		
1974**	2586	0,1	0,4	31,2	56,0	12,2	100,0	2,76
1987	1422	0,3	3,8	58,8	34,4	2,7	100,0	2,40
1994	855	0,5	5,7	61,6	30,0	2,1	100,0	2,28
2001	9432	2,0	12,1	65,8	18,6	1,5	100,0	2,06
2009	1486	3,3	16,8	63,6	14,7	1,5	100,0	1,96

*Tisztított adatok, az „egyéb” vélemény és a „nem tudja” válaszok nélkül. Ezek aránya évjáratonként 1–4% között van.

**1974 = 18–45 évesek.

Az ideális gyermekszám átlaga követi a termékenység csökkenését: a fiatalabb generációk által ideálisnak tartott gyermekszám átlaga többnyire alacsonyabb, mint szüleik generációjának tényleges termékenysége volt (Cook–West–Hamner 1982; Goldstein–Latz–Testa 2003). A két mutató egybevetése nem szokatlan eljárás a szakirodalomban. Ismereteink szerint ezt először Girard és Roussel alkalmazta egy 1982. évi közleményben (Girard–Roussel 1982).

A szerzők 9 európai országra vonatkoztatva a 15 éves és idősebb férfi- és női népességben ideálisnak tartott gyermekszám közvélemény-kutatás útján nyert átlagait vetették egybe a teljes termékenységi arányszámokkal. Feltevésük szerint a két átlag egymáshoz viszonyításával képezett mutató az eszmék, ideák és a termékenység közötti távolságot mutatja. Minél

³ Az 50 éven felülieket is magukban foglaló lakossági minták adatai alapján kirajzolódó tendenciákról lásd: S. Molnár E. (2001, 2010).

közelebb van ennek értéke 100-hoz, annál valószínűbb, hogy a gyermekvállalás az adott országban elfogadott eszményekkel, szokásokkal, hagyományokkal összhangban valósul meg. Adataik szerint ez leginkább az akkori (1979. évi) Írországra érvényes (TFR: 3,50, az ideális gyermekszám átlaga: 3,62), legkevésbé pedig az (akkori) Hollandiára (TFR: 1,56, az ideális gyermekszám átlaga: 2,29).

Ha hasonló módon szemügyre vesszük a hazai kutatássorozatban megfigyelt egyes évjáratokat, látható, hogy bár az 1974 és 2008/2009 közötti időszakban mindkét mutató csökkent, a köztük kimutatható távolság számottevően növekedett: az eszmények, ideák lassabban követték a termékenység zuhanását.

3. táblázat: Az adott év teljes termékenységi arányszámának és a 18–50 évesek szerint ideális gyermekszám átlagának az alakulása

Év	TFR	Az ideális gyermekszám átlaga	A két átlag aránya
1974*	2,30	2,76	120
1987	1,81	2,40	134
1994	1,64	2,28	139
2001	1,31	2,06	157
2009**	1,35	1,96	145

* 18–45 évesek.

** 2008. évi TFR. (A tanulmány megírása idején a 2009. évi TFR még nem volt ismert. Az adat később korrigálásra kerül.)

Az idősebb (50 év feletti) korosztály valamivel mindig több gyermeket tart ideálisnak, mint a fiatalabb generációk. Korábbi vizsgálataink szerint ez saját termékenységi gyakorlatukkal, de más jellemzőikkel is (pl. relatíve alacsonyabb iskolázottságukkal, intenzívebb vallásosságukkal) függ össze.

4. táblázat: Az ideálisnak tartott gyermekszám átlaga az 50 év alatti és 50 év feletti korcsoportokban

Év	18–50 év közöttiek	50 évesnél idősebbek	Együtt
1974*	2,76	3,00	2,88
1987	2,40	2,61	2,47
1994	2,28	2,43	2,34
2001	2,06	2,24	2,13
2009**	1,96	–	1,96

* 18–45 évesek és 45 évesnél idősebbek.

** 18–50 évesek mintája.

Várható lenne, hogy a gyermekszám-preferenciák – minthogy a válaszadók több mint két évtizedet öregedtek – inkább felfelé tolnának el, vagyis hogy az egykor legfiatalabbnak számító korosztályok ma több gyermeket látnának jónak a családokban, mint amennyire annak idején

gondoltak. A periódushatás azonban erősebbnek bizonyul, mint a véleményalkotók korosodása. Az 1987-ben legfiatalabb (18–29 éves) korcsoport 2009-re 22 esztendővel lett idősebb, ám kvázi-kohorszelemzésünk szerint nem apáik látásmódját tették magukévá, hanem preferenciáikat, a közgondolkodás változásához igazítva, erősen lefelé módosították. Míg 18–29 évesen egyharmaduk 3 vagy több gyermeket látott volna ideálisnak a magyar családokban, a 40–50 év közötti életkort elérve ez az arány a felénél kevesebbre mérséklődött körükben.

5. táblázat: Az 1987-ben 18–29 év közötti és a 2009-ben 40–50 év közötti férfiak és nők véleménye az ideális gyermekszámról (% , átlag)

Ideális gyermekszám	Az 1987-ben 18–29 év közöttiek	A 2009-ben 40–50 év közöttiek
0	0,0	3,6
1	4,1	18,6
2	62,6	61,7
3	32,1	15,0
4–	1,2	0,8
Összesen	100,0	100,0
Átlag	2,34	1,92
Esetszám	514	540

A gyermekszám-preferenciákat más kérdésekkel is szokás vizsgálni. A „Mennyire jó, ha egy házaspárnak nincs/vagy pedig van: egy vagy két vagy három vagy négy és több gyermeke?” – kérdésre válaszolva a preferenciák – egy ideális helyzet mérlegelése helyett – másfajta dimenzióba helyeződnek át. Az interjúalanyok ekkor nem azt latolgatják: *mi lenne* a legjobb, a leginkább eszményi gyermekszám, hanem azt, hogy a meglévő gyermekek egy meghatározott, konkrét száma (vagy éppen a gyermeknélküliség) mennyire tudja biztosítani a házaspár, a család érzelmi egyensúlyát, jó közérzetét. A gyermekszám-preferenciák az ideálisnak vélt helyzethez képest ekkor megnövekednek. Míg például a 3 gyermeket *ideálisnak* tartók aránya az 1987. évi 34%-ról 2009-ig 15%-ra zuhant, azt a *tényleges állapotot*, amikor 3 gyermeke van egy házaspárnak, az emberek közel fele gondolja ma is „nagyon jónak”, vagy „jónak”. A preferenciák időbeli változását három adatfelvétel adatai alapján tudjuk megmutatni.

6. táblázat: „Mennyire jó, ha egy házaspárnak X számú gyermeke van?”
18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1988, 1997, 2009 (%)

Ha egy házaspárnak	Nagyon jó vagy jó	Sem nem jó, sem nem rossz	Rossz vagy nagyon rossz	Egyéb vélemény vagy nem tudja	Összesen
Nincs gyermeke					
– 1988	1,2	22,3	75,8	0,6	100,0
– 1997	3,8	16,3	75,8	4,0	100,0
– 2009	6,3	17,8	73,8	2,1	100,0
1 gyermeke van					
– 1988	58,6	31,6	9,0	0,8	100,0
– 1997	32,2	35,2	28,3	4,3	100,0
– 2009	48,9	31,5	16,4	1,2	100,0
2 gyermeke van					
– 1988	95,3	3,5	0,3	0,9	100,0
– 1997	72,6	18,4	4,8	4,2	100,0
– 2009	72,7	20,7	5,0	1,6	100,0
3 gyermeke van					
– 1988	62,0	23,5	13,1	1,4	100,0
– 1997	53,0	20,1	21,0	5,8	100,0
– 2009	43,5	29,1	25,1	2,3	100,0
4 vagy több gyermeke van					
– 1988	20,0	29,4	47,9	2,7	100,0
– 1997	20,7	18,2	54,1	7,0	100,0
– 2009	19,0	23,8	53,7	3,5	100,0

Esetszám: 1988: 1087; 1997: 843; 2009: 1516.

Jó jel, hogy a 18–50 év közöttiek háromnegyede két évtizedes távlatban változatlanul „rossz”, vagy „nagyon rossz” állapotnak tartja a gyermeknélküliséget. Némi növekedésnek indult (1,2-ről 6,3%-ra) az ezt a helyzetet „jónak” vagy „nagyon jónak” ítélik alacsony hányada. Az adott gyermekszám negatív („rossz” vagy „nagyon rossz”) minősítése ellentétes tartalmú, ha egy, illetve ha négy és ennél több gyermekes házaspárokról nyilatkoznak az emberek. Az interjúalanyok jelentős többsége az előbbiekre gondolva ezt a helyzetet inkább azért véli rossznak, mert „csak ennyi van” („jobb lenne – úgymond – ha legalább kettő lenne”). Általánosan ismert, hogy az egygyermekes család csak nagyon kevés ember számára ideális, és az „egykéssel” szemben meglehetősen sok negatív sztereotípiát is van (Blake 1981; Weenhover–Verkuyten 1989; Mueller–Yoder 1999). Az utóbbiak, a 4 vagy több gyermekesek helyzetét azonban kifejezetten a meglévő gyermekek magas száma miatt látják „rossznak” vagy „nagyon rossznak”. Úgy tűnik, a fejlett országokban már az elmúlt század vége felé gyakorlatilag megszűnt a sokgyermekes családok idealizálása, az ún. „jó szülő” nagyszámú gyermekkel történő definiálása (Hagewen–Morgan 2005; Morgan 2001). Az általunk áttekintett időszakban a legnagyobb változás a háromgyermekes házaspárok helyzetének minősítésében történt. 1988 és 2009 között csaknem 20 százalékponttal esett a háromgyermekes létet „jónak”, vagy „nagyon jónak” tartók aránya, és csaknem megkétszereződött azoké, akik szerint manapság „rossz” vagy „nagyon rossz”, ha egy házaspárnak három gyermeke van.

Ez nem meglepő, mivel méréseink szerint 1995 óta a 18–50 évesek 60%-a úgy gondol a három gyermekkel élő családokra, mint „sokgyermekes”, ún. „nagy családra”. Volt idő, amikor ezt a jelzőt csak a négy vagy annál több gyermekes házaspárokra, családokra vonatkoztatták (1974-ben az akkori mintának csaknem 90%-a vélekedett így). A „sokgyermekes”-nek minősített családok vélt gyermekszám-átlaga az 1990-es évek második felében kirívóan alacsonynak bizonyult. (Az 1995. évi felmérésben a 18–50 évesek 11%-a, 1999-ben 15%-a még a kétgyermekeseket is ide sorolta.) A megítélés oka az lehet, hogy az akkori kormányzati intézkedések éles cezúrát szabtak: csak a 3 és több gyermekesek kaphattak családi pótlékot és gyest. Az ellátásnak ez a szűkítése a közvélemény figyelmét a három- és több gyermekesekre irányította. Az elmúlt évtized végére módosult ez a megközelítés: 2009-ben a megkérdezetteknek csupán 4%-a kategorizált két gyermekkel is sokgyermekesnek egy családot, és az 1990-es évekhez képest számottevően megnőtt azok aránya, akik ezt a jelzőt kizárólag azokra találták érvényesnek, akik legalább 4 gyermektől gondoskodnak.

7. A „sokgyermekesnek” tartott családok vélt gyermekszámának változásai
18–50 év közötti férfiak és nők véleménye (% és átlag)

Év	Eset- szám	A gyermekek száma				összesen	Átlag
		1 vagy 2	3	4 vagy több	nem tudja		
1973*	2586	–	10,7	88,5	0,5	100,0	4,83
1995	569	11,0	60,0	28,0	1,0	100,0	3,26
1999	838	15,3	62,3	20,1	2,3	100,0	3,09
2009	1516	3,8	57,9	37,8	0,5	100,0	3,49

* 18–45 évesek.

A metrikus formában kifejezett vélemény változása együtt járt azzal, hogy az elmúlt tíz esztendőben a rokonszenv is növekedett a sokgyermekes családok iránt; ma jóval többen tartják az érintett szülőket családszerető, gyermekcentrikus embereknek, mint az 1990-es évek végén. Ennek megfelelően némileg csökkent e családok negatív megítélése is.

8. táblázat: A 18–50 év közöttiek véleménye a sokgyermekes családok többségéről,
1999, 2009 (%)

A többség:	1999	2009
– családszerető, gyermekcentrikus	23,9	36,2
– tudatlan felelőtlen, nem ismeri a védekezés módszereit	10,3	10,1
– csak a megélhetés, a szociális kedvezmények miatt vállalkozik ennyi gyermekre	22,6	19,5
– részben pozitív, részben negatív, ilyen is, olyan is van közöttük	41,6	33,1
Egyéb vélemény, vagy nem tudja	1,6	1,1
Összesen	100,0	100,0
Esetszám	838	1516

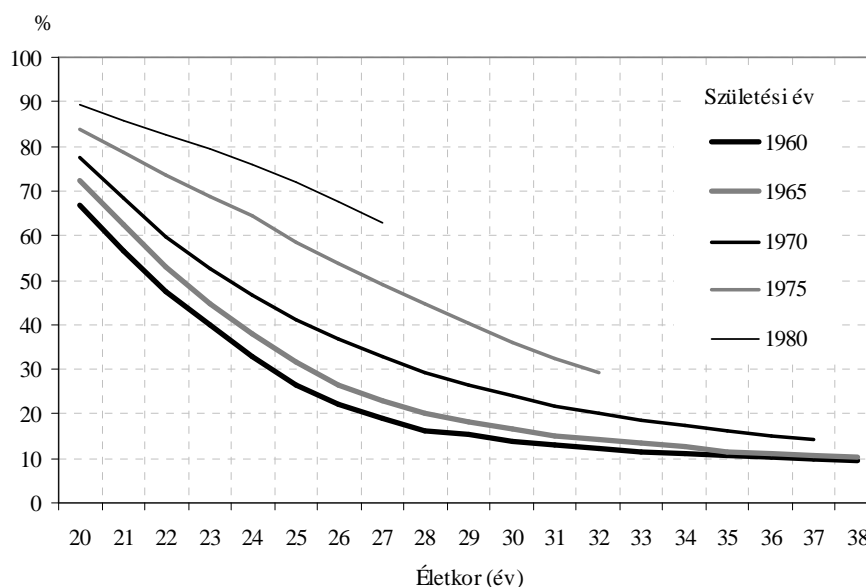
Ma még nem tudni, hogy a sokgyermekes családok iránti tolerancia enyhe növekedése egy pozitív tendencia megindulásának a jele-e. Az eddigi tapasztalatok azt látszanak alátámaszta-

ni, hogy e tekintetben a közgondolkodás érzékenyen képes reagálni a családpolitika intézkedéseire. Minél nagyobb lehetőségeket biztosít a családpolitika a leendő szülőknek arra, hogy érvényesítsék család- és gyermekcentrikus beállítódásukat, annál elfogadóbb a közvélemény a gyermekvállalási kedv emelkedése iránt.

A gyermekes lét ellenkező irányú megközelítése a *gyermekvállalás elhárítására, a tudatosan vállalt gyermektelenségre irányul*. Megjegyzendő, hogy nálunk ennek mértéke még elenyészőnek mondható. Pongrácz Tiborné idézett tanulmánya (Pongrácz 2007: 206–209) a 2000. évi PPA adatain mutatja be, hogy Magyarországon a 20–40 év közötti, még gyermektelen férfiak 8%-a, a nőknek csupán 3%-a nem kívánna a későbbiekben sem gyermeket. (Vannak országok, amelyekben ez az arány ugyanebben az évben az adott korosztályban a 15–20%-ot is elérte. Sajátos fejlemény, hogy míg korábban a jelenséget általában hiányként /„childlessness”/, devianciaként jellemezték, az 1990-es évektől kezdve egy új kifejezés, a „childfree”, azaz a gyermektől való szabadság jelent meg a nyelvhasználatban. Az akaratlagos gyermektelenséghez vezető okok között a korlátlan lehetőségek, a teljes autonómia, a személyi szabadság szerepelnek, az ezt vállalók pedig általában az iskolázottabbak és magasabb társadalmi státusúak közül kerültek ki /Gillespie 2003/.)

Hazánk kitűnik abban is, hogy a lakosság túlnyomó többsége (85%-a) „rossznak”, vagy „nagyon rossznak” tartja „*a gyermektelen párok számának növekedését*”. (Ugyanakkor Belgiumban például csupán 35%, Hollandiában 25% deklarált hasonló véleményt.) Ezzel egybecseng, hogy – mint a 6. táblázatban látható – a 18–50 év közötti magyar férfiak és nők közel háromnegyede rossznak vagy nagyon rossznak tartotta, ha egy házaspárnak nincs gyermeke.

1. ábra: Az adott életkorig gyermektelen nők aránya egyes születési évjáratokban

Forrás: Termékenységi adattár 1995–2005; Kapitány Balázs – Spéder Zsolt számítása.

Magyarországon – legalábbis ma még – nem a szándékos gyermektelenség nagyságrendje, hanem inkább az ad okot aggodalomra, hogy a gyermekvállalás idősebb életkorra halasztása megnöveli annak esélyét, hogy az érintettek véglegesen gyermek nélkül maradnak. Emelkedik ugyanis azoknak a nőknek az aránya (ma 40% körüli), akik 30 éves korukig nem szülnek. Ez a körülmény is hozzájárul a gyermektelenek hányadának növekedéséhez, és annak veszélyét hordozza, hogy perspektívájában rontja a gyermekes lét, a gyermek értékének közösségi megítélését.

A korábbi adatfelvételek eredményei alapján is érzékelhettük egy olyan véleménycsoport jelenlétét, amely a gyermektelen állapotot ideális helyzetnek tekinti. Súlyuk ma is kicsi, de az 1987. évi 0,3%-ról 2009-ig 3,3%-ra nőtt. Azok hányada pedig, akik „jónak” vagy „nagyon jónak” minősítik, ha egy házaspárnak nincs gyermeke, az 1988-ban mért 1,2%-ról 2009-ben 6,3%-ra emelkedett. Azokban az országokban, amelyekben az akaratlagos gyermektelenség aránya már korábban növekedni kezdett, a kutatások érdeklődése is feltámadt az iránt, hogy maga a társadalom miként fogadja ezt a jelenséget. Jóllehet, a gyermekvállalástól való elzárkózást meglehetősen negatívan ítélik meg az emberek, a gyermektelen párok életvitelének előnyeit többnyire elismerik (Callan 1985). Érdekesség, hogy a gyermektelenséget választó férfiak, illetve nők megítélése némileg eltérőnek bizonyult: az így döntő nőkről negatívan vélekednek (Calhonn–Selby 1980). Nálunk a korábbi évtizedekben még nem, 2009-ben azonban már időszerűnek látszott annak célirányos vizsgálata is, hogy miként gondolkozik a 18–50 év közötti korosztály a gyermekvállalás szándékos mellőzéséről.

Először azt szondáztuk, hogy a megkérdezettek tudomása, tapasztalata alapján érzékelhető-e a kérdéssel kapcsolatban valamiféle közmegítélés; mit gondolnak arról: az *emberek többsége* negatívan, elfogadóan, netán helyeslően szemléli-e a gyermektelenség mint életforma választását. Ehhez mérten tettük vizsgálat tárgyává a *személyes véleményeket*. Vajon a vizsgált korosztály milyen mértékben azonosul az általa többséginek gondolt állásfoglalásokkal, mekkora az aránya és mi a tartalma azoknak a nézeteknek, amelyek nyíltan *eltérnek* a többséginek gondolt véleményétől.

A válaszadók több mint fele (56%) azt tapasztalja, hogy ma az emberek többsége *tudomásul veszi, elfogadja* azoknak a fiataloknak a választását, akik gyermek nélkül akarják leélni az életüket. További csaknem 40% szerint ezzel a magatartással az emberek többsége *nem rokonszenvezik*, olyannyira, hogy egyenesen *helyteleníti* azt. Alig vannak tehát, akik a gyermekvállalás szándékos elutasításának *helyeslését* manapság többségi álláspontként érzékelik. A többségnek tulajdonított állásfoglalásokat a szándékos gyermektelenség személyes, egyéni megítélésével szembesítve, a következő kép rajzolódik ki (9. táblázat).

9. táblázat: A többséginek tulajdonított és a személyes állásfoglalások egymáshoz viszonyítása
18–50 év közötti férfiak és nők, 2009 (% , esetszám: 1484)

Tudomása szerint a szándékos gyermektelenséget az emberek többsége:	A szándékos gyermektelenséget személy szerint				
	helytelenítők	tudomásul vevők, azt elfogadják	helyeslők	egyéb vélemény vagy nem tudja	Összesen
– helyteleníti	28,7	9,1	0,4	0,3	38,5
– tudomásul veszi, elfogadja	11,2	42,9	1,6	–	55,7
– helyesli	0,6	0,3	1,8	0,3	3,0
Egyéb vélemény vagy nem tudja	0,7	1,0	–	1,0	2,7
Összesen	41,2	53,3	3,8	1,7	100,0

Bár a többséginek tulajdonított és a személyes állásfoglalások megoszlása nagyon hasonló, a megkérdezettek több mint egynegyedének (25,6%-ának) személyes nézete eltér attól, amit egyébként többséginek gondol. Közöttük azok hányada nagyobb, akik a „tudomásul veszik, elfogadják” megfogalmazású feltételezett közösségi véleménynél negatívabban ítélik meg a gyermektelenség tudatos választását, és kevesebben, akik saját maguk megértőbbek annál, mint amit többségi véleménynek vélelmeznek. A kis elemszám miatt a legnagyobb óvatosság ajánlatos, annyi azonban sejthető, hogy leginkább a gyermektelenséget mint életformát pártfogoló, azzal rokonszenvező emberek érezhetik a normától elütőnek saját véleményüket, mivel maguk sem nagyon számolnak azzal, hogy e kérdésben a közmegegyezés támogatni fogja őket.

A témáról többet megtudunk azokból a szabadon elmondott kommentárokból, amelyekkel a válaszadók megindokolják személyes álláspontjukat. Egy tartalomelemzéssel kialakított tipológia segítségével 7 karakterisztikus vélemény típus rajzolódik ki:

1. *A gyermeknek érték, „örömforrás” szerepet* tulajdonító vélemény típushoz tartozók azt emelik ki, hogy a gyermektelenséget választó emberek sok örömtől, a párkapcsolat, a család igazi értelmétől fosztják meg magukat. Képviseletük 32,1%-os.

2. *Liberális véleményt* képviselőknél nevezhetjük azokat, akik szerint magánügyről van szó, mindenki maga döntheti el, hogy életét gyermekkel vagy a nélkül tervezi-e. A 18–50 év közöttiek 30,0%-a ezzel a nézettel azonosul.

3. *Megértő nézetet* vallanak magukénak azok, akik szerint a mai világban, a mostani gazdasági körülményekre, a gyermek eltartásának nehézségeire tekintettel érthető, ha a fiatalok gyermektelenség mellett döntenek – még ha ez a magatartás nem helyeselhető is. Ezt a megkérdezettek 15,6%-a vallja.

4. *Az ország, a népesedés érdekét hangsúlyozza* a válaszadóknak az a 7,0%-a, akik szerint a gyermekvállalás éppenséggel a jövő generáció, más oldalról pedig az öregedő népesség eltartása miatt lenne fontos.

5. *Önzéssel, karrierizmussal, kényelmességgel vádolja* a gyermekes létet elutasító fiatalokat az interjúalanyok 6,8%-a.

6. „*Igazuk van*”, „*nem is kell a gyerek*” – ilyen indulatos megfogalmazásokat csak töredéknyi arányban (1,9%) találhattunk.

7. Végül hasonlóan kicsiny, 1,9%-os azok súlya, akik *közömbösségüket, a téma iránti érdeklődésük teljes hiányát* nyilvánították ki.

(Véleményét nem indokolta 4,7%.)

Ha a fő véleményirányok metszetében elemezzük a fenti vélemény típusokat, értelem-szerűen jellegzetes különbségek mutatkoznak (10. táblázat).

10. táblázat: A szándékos gyermektelenség választását tudomásul vevők és azt helytelenítők főbb indokai (%)

Akik tudomásul veszik, elfogadják		Akik helytelenítik		
1.	A gyermekvállalás ma- gánügy, mindenki maga dönt az életéről	54,9	1. Nem helyes lemondani a gyermekről mint öröm- forrásról, mint a család értelméről	72,0
2.	Meg lehet érteni, a mai helyzetben nehéz a gyermekek eltartása, felnevelése	23,4	2. Az ország, a népesedés miatt fontos lenne a gyermekvállalás	15,3
			3. A gyermektelenség vá- lasztása önzés, karrier- izmus, kényelmesség	6,9
<i>Esetszám</i>		777		601

Végiggondolva a gyermektelenség megítéléséről elmondottakat, az adatok elég jelentős feszültségről árulkodnak. Egyik oldalon áll az a meghatározó többség (75–85%) által vallott, nagyon határozott álláspont, amely szerint mind a gyermek nélkül leélt élet, mind pedig a gyermektelen párok számának növekedése rossz vagy nagyon rossz minősítés alá esik. Más oldalról azonban – mint láthattuk – többségi nézet az is, hogy a gyermektelenség tudatos vá-
lasztása érinthetetlen magánügy, a privát szféra tiszteletben tartandó döntése, amit a szűkebb-
tágabb környezetnek tudomásul kell vennie, el kell fogadnia. Bár jelentős kisebbségben ma-
rad az a – már-már előítéletesnek nevezhető – hozzáállás, amely a szándékos gyermektelensé-
get az „önzés”, „karrierizmus”, „kényelmesség” kategóriájába sorolva kritikával illeti, meglé-
te ugyancsak a fennálló mentális feszültséget erősíti.

Egyáltalán, a gyermekszám-preferenciák időbeli alakulását követve az tűnik ki: a köz-
gondolkodás ma hajlamos arra, hogy a gyermekszám mérséklését (vagy akár a gyermektelen-
séget) a feszültségek oldásának egyik eszközeként hagyja jóvá. De vajon van-e a közgondol-
kodásnak valamiféle normatívája arra vonatkozóan, hogy milyen életcélok kitűzése helyesel-
hető a leginkább, s megvalósításukat milyen gyermekszám mellett tartja lehetségesnek, cél-
szerűnek a legtöbb ember? A továbbiakban e kérdéskör vizsgálatának/vizsgálhatóságának
eredünk nyomába.

Az életcélok és a gyermekszám-preferenciák kapcsolata

Az 1. táblázat PPA 2000-ből származó adatai azt mutatták, hogy a „*Nem lehet boldog az, akinek nincs gyermeke*” megfogalmazású állításra vonatkozó állásfoglalás (egyetértés vagy elutasítás) szinte szabályos választóvonalként működött. Azokban a kelet-európai régióhoz tartozó országokban, ahol a termékenység alacsony, az egyetértők hányada jelentősen meghaladta a társadalmi-gazdasági fejlődésében harmonikusabb, kedvezőbb termékenységi adatokat felmutató nyugat-európai országokban mért arányokat. A 18–50 év közötti korosztály körében regisztrált, 56%-os magyarországi hányad ugyancsak nagyon magas, 2009-ben pedig 54%. Nagyobb változás, hogy a „*részben egyetért – részben nem ért egyet*” alternatíva választása 2009-re jóval elterjedtebb lett, mint 2000-ben volt, amennyiben aránya 12 százalékponttal emelkedett. Ez a gondolkodásmód változásának, differenciáltabbá válásának tekinthető. Mintha azt vetítené előre: a gyermeknek mint örömforrásnak egyértelmű elismerése mellett a közgondolkodásban más életcélok is mindinkább polgárjogot nyernek/nyerhetnek. Hasonlóképpen változott a *gyermekvállalás és az életcélok megvalósíthatóságáról* alkotott vélemények megoszlása. Erről először 1997-ben, majd 2009-ben nyerhettünk adatokat. A gyermekvállalás mint az egyéb életcélokról való lemondás sarkított elfogadásával vagy elutasításával azonosuló nézetek aránya 12 év távlatában jelentősen csökkent, a „*részben egyetért – részben nem ért egyet*” változat gyakorisága pedig gyakorlatilag megduplázódott. (Az eltérő időpontokban készült korábbi adatfelvételek egy irányba mutatnak, vagyis nem kérdezésmetodikai hatásokról lehet szó.)

11. táblázat: A gyermekvállalás és az életcélok viszonyáról alkotott vélemények megoszlása
18–50 év közötti férfiak és nők, 1997, 2000, 2009 (%)

Vélemények	2000		2009	
	(Esetszám: 776)	(Esetszám: 1516)	(Esetszám: 837)	(Esetszám: 1516)
Nem lehet igazán boldog, akinek nincs gyermeke				
– egyetért	56,0	53,9		
– részben egyetért, részben nem	21,1	33,2!		
– nem ért egyet	19,4	12,1		
Nem tudja	3,5	0,7		
Összesen	100,0	100,0		
A gyermekekkel túl sok a gond, a lekötöttség, aki erre vállalkozik, annak mindenről le kell mondania				
– egyetért			12,8	7,6
– részben egyetért, részben nem ért egyet			19,6	40,8!
– nem ért egyet			66,0	51,4
Nem tudja			0,7	0,2
Összesen			100,0	100,0
Az emberek jobban meg tudják valósítani életcéljait, ha nincs gyermekük				
– egyetért			26,3	13,4
– részben egyetért, részben nem ért egyet			20,6	46,4!
– nem ért egyet			50,9	38,5
Nem tudja			2,2	0,3
Összesen			100,0	100,0

A vizsgált három állítás megfogalmazása eléggé közhelyszerű, ha úgy tetszik, szinte szuggereálja az egyetértő vagy elutasító, de voltaképpen „a gyermek mint életcél” kizárólagosságát mérlegre tevő véleménynyilvánítást. A közhelyszerűségből is következik, hogy a válaszadók többsége akaratlanul is a feltételezett közmegítélés befolyása alá kerül. Most azonban mintha annak lennének tanúi, hogy látványos és sokakra kiterjedő elmozdulás történt a tradicionális normákat idéző, sarkított közhelyektől tartózkodóbb, több szempontot mérlegelő gondolkodásmód irányába. Talán arról van szó: az élet lassan kikényszeríti, hogy a gyermekvállalás és az egyéb életcélok közötti összhang megteremtése nemcsak az egyéni életutakban, hanem a közvélekedésben is mindinkább képviselhetővé, normatíva erejűvé váljék.

De vajon milyen ún. *egyéb* életcélok, értékek azok, amelyek követését a közgondolkodás helyesli, amelyekét indokoltnak tartja? Ebben is érvényesülhet a közösségi elvárások bizonyosfajta pressziója: míg a családról való gondoskodás (pl. megfelelő jövedelem vagy lakása biztosítása) a leginkább elismert célok, törekvések közé tartozik, például az időtöltés a barátokkal, a szórakozás már kevesebb támogatót kap. A közgondolkodásban kialakult *fontossági rangsorok* normaként működve keretet szabhatnak az egyéni életvezetés, az egyéni szándékok számára.

Hogy milyen életcélok fontosak vagy kevésbé fontosak, valamint hogy megvalósításuk hány gyermek felnevelése mellett lehetséges, nem függetlenek egymástól. Vajon vannak-e közöttük olyanok, amelyek eléréséhez a közmegítélés szerint éppenséggel előnyös, ha több gyermek is él a családokban, és vannak-e olyanok, amelyek szinte keresztülvihetetlenek, ha akárcsak egy-két gyermek eltartásáról kell is gondoskodni? Más szóval, melyek azok a gyermekszám növelésére serkentő életcélok, amelyeket a legtöbb ember helyesnek, támogathatónak tart, és melyek azok, amelyek esetében akár a családméret mérséklését is elfogadhatónak, indokoltnak tartják?

Erről a meglehetősen szövevényes problémáról első ízben a 2000-es PPA-vizsgálat keretei között, ezt követően pedig 2009-ben jutottunk empirikus adatokhoz. Így – viszonylag rövidebb időtávon – a vélemények változását is nyomon tudjuk követni.^{4,5} Az empirikus vizsgálat elméleti alapját az az elgondolás képezi, hogy a legfontosabb faktor, ami a posztmodern és poszt-materiális társadalom befejezett termékenységét és családnagyságát képezi: a versengő preferenciák és prioritások együttese. A szükségletek hierarchiájának elméletéből (amely szerint a modern ember magasabb igényeket támaszt, az önkifejezésre és önmegvalósításra helyezi a hangsúlyt) és a szocializációs hipotézisből kiindulva elkerülhetetlennek látszik az első gyermek születésének későbbi életkorra halasztása, valamint az átlagnál alacsonyabb termékenység elterjedése (Van de Kaa 2001).

A 2000. évi nemzetközi vizsgálat alkalmából a kérdőív készítői *Inglehart–Maslownak* a szükségletek hierarchikus felépíttségén alapuló „posztmaterializmus”elméletére támasz-

⁴ A 2000. évi PPA-vizsgálat nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tett, erről részletesebben lásd: S. Molnár (2009).

⁵ Hasonló kérdéskörre vonatkozóan elvileg korábbról, 1991-ből is vannak magyarországi adatok, amelyek felvételét az ISSP keretében a TÁRKI végezte. Metodikai okokból ehhez nem tudunk visszanyúlni, mivel a kérdőívben szereplő itemeknek csak igen kis része azonos a miénkkel, és ott a minta alsó korhatára is magasabb volt.

kodtak, amikor az ún. materiális és posztmateriális értékek 11 tételből álló két nagyobb csoportját állították fel (Fokkema–Esweldt 2006):^{6, 7}

12. táblázat: *Materiális és posztmateriális életcélok a 2000. évi PPA-vizsgálatban*

<i>Materiális életcélok</i>	<i>Rövidítve*:</i>
1. Biztonságnyújtás a közelállók számára	Biztonságnyújtás
2. Megfelelő jövedelem	Jövedelem
3. Szép, tágas lakásban lakni	Lakás
4. Évente legalább egyszer szabadságra menni	Szabadság
5. Egy házasságban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme	Férj, feleség keressen
<i>Posztmateriális életcélok</i>	<i>Rövidítve:</i>
6. Harmóniában élni a társsal, partnerrel	Harmónia
7. Sikereség a munkában	Munkasiker
8. Elismertség, tisztelet kivívása a családon kívül	Elismertség
9. Lehetőség egyéni célok megvalósítására	Egyéni cél
10. Elég idő legyen saját magunkra, hobbijainkra	Hobbi
12. Legalább havi 1–2 alkalommal szórakozni menni**	Szórakozás

* A továbbiakban a táblázatokban az egyes életcélokat rövidített formában nevezzük meg.

** Csak a magyar kérdőívben szerepel.

Azt a 13. táblázat mutatja be, hogy 2000-ben a felsorolt életcélok milyen preferenciarendje alakult ki az európai régió e résztema vizsgálatában részt vevő 7 országának átlagában. A táblázat csak a „nagyon fontos” és a „fontos” minősítések (5-ös és 4-es osztályzatok) arányait tartalmazza, ezek minden életcél esetében és mindegyik országban a meghatározó többség választásai. Magyarország négy életcél megítélését tekintve tért el az európai átlagtól. A „szép, tágas lakásban lakni”, valamint „az évente egyszer szabadságra menni” motívuma a mi esetünkben jóval fontosabbnak bizonyult. Az „elég idő legyen saját magunkra, hobbijainkra” és az „elég időt fordítani a barátokra” aspirációja azonban a magyarok számára 2000-ben nem jelentett akkora értéket, mint a többi országban.

Érdekes, hogy Magyarországon az ötös és négyes osztályzatok megoszlása jelentősen eltért az európai átlagtól. Más nemzetközi vizsgálatok során is megfigyeltük már, hogy a magyar emberek készségesebben osztályoznak 5-össel, míg az európai országokban többnyire szinte egyenletesen oszlanak meg a minősítések az 5-ös és 4-es között. Így történt ez most is. Ezért az összehasonlítások során a két fokozatot együttesen kezeltük; ekkor – az említett 4 életcél kivételével – Magyarország jól belesimul a vizsgált országok átlagába.

⁶ Az életcélok száma természetesen korlátozott. A korlátokat a kérdezhetőség, a gazdaságosság és – nemzetközi vizsgálatról lévén szó – a minden ország számára azonos értelmezhetőség követelménye szabta meg.

⁷ A tárgyalt kérdéssor kérdőívben való megjelenítését a Mellékletben közöljük.

13. táblázat: Az egyes életcélok „nagyon fontos” és „fontos” minősítésének aránya
7 európai ország* átlagában és Magyarországon
18–50 év közötti férfiak és nők, 2000 (%)

Életcélok	Nagyon fontos	Fontos	Együtt
Materiális életcélok**			
Biztonságnyújtás			
– PPA	43,0	50,0	93,0
– 2000.hu	81,7	15,1	96,8
Jövedelem			
– PPA	51,1	40,3	91,4
– 2000.hu	84,7	12,2	96,9
Szabadság			
– PPA	38,9	38,5	77,4
–2000.hu	68,1	17,2	85,3
Lakás			
– PPA	33,7	42,6	76,3
–2000.hu	63,2	24,5	87,7
Férj, feleség keressen			
– PPA	24,7	41,1	65,8
–2000.hu	44,9	24,1	69,0
Posztmateriális életcélok**			
Harmónia			
– PPA	62,9	32,0	94,9
– 2000.hu	79,5	14,4	94,0
Egyéni cél			
– PPA	23,6	47,3	70,9
– 2000.hu	52,7	14,0	66,7
Elismertség			
– PPA	23,8	51,2	75,0
– 2000.hu	51,5	31,1	82,6
Munkasiker			
– PPA	46,4	45,4	91,8
– 2000.hu	64,4	23,9	88,3
Barátok			
– PPA	15,2	50,0	65,2
– 2000.hu	24,7	29,2	53,9
Hobbi			
– PPA	28,1	52,1	80,2
– 2000.hu	22,0	25,9	47,9
Szórakozás			
– PPA	–	–	–
– 2000.hu	37,0	21,2	58,2

* Németország, Észtország, Ciprus, Litvánia, Magyarország, Lengyelország, Szlovénia.

** Sorrend az életcélok nemzetközi átlaga szerint.

A két vizsgálati év, 2000 és 2009 között történt nálunk néhány érdemi változás. Szembeötlő, hogy az 5-ös és 4-es osztályzatok együttes aránya a közel egy évtizeddel korábbihoz képest 2009-ben alacsonyabb lett. Emellett a kinyilvánított vélemények struktúrája közelített a többi országban már 2000-ben is tapasztalathoz, a „nagyon fontos” és fontos” minősítések már nálunk is egyenletesebben oszlottak meg. Nagyobb lett a súlya néhány más országban már korábban is jobban preferált posztmateriális életcélnak (*barátok, hobbi, egyéni célok*). Feltűnően nagy teret nyert az a szempont, hogy „egy házasságban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme”.

14. táblázat: Az életcélok „nagyon fontos” és „fontos” minősítésének változásai
2000–2009 között Magyarországon
18–50 év közötti férfiak és nők (%)

<i>Materiális életcélok</i>	<i>Nagyon fontos</i>	<i>Fon- tos</i>	<i>Együtt</i>	<i>Posztmateriális életcélok</i>	<i>Nagyon fontos</i>	<i>Fon- tos</i>	<i>Együtt</i>
Biztonságnyújtás				Harmónia			
– 2000	81,7	15,1	96,8	– 2000	79,5	14,4	94,0
– 2009	65,6	25,0	91,1	– 2009	71,8	20,8	92,6
Jövedelem				Egyéni cél			
– 2000	84,7	12,2	96,9	– 2000	52,7	14,0	66,7
– 2009	63,0	28,6	91,6	– 2009	33,5	38,4	71,9
Szabadság				Elismertség			
– 2000	68,1	17,2	85,3	– 2000	51,5	31,1	82,6
– 2009	44,3	28,8	73,1	– 2009	34,6	38,4	73,0
Lakás				Munkasiker			
– 2000	63,2	24,5	87,7	– 2000	64,4	23,9	88,3
– 2009	33,1	38,8	71,9	– 2009	43,5	40,3	83,8
Férj, feleség keressen				Barátok			
– 2000	44,9	24,1	69,0	– 2000	24,7	29,2	53,9
– 2009	51,5	33,0	84,5	– 2009	21,0	33,7	54,7
				Hobbi			
				– 2000	22,0	25,9	47,9
				– 2009	18,9	30,0	48,9
				Szórakozás			
				– 2000	37,0	21,2	58,2
				– 2009	19,9	23,2	43,1

Forrás: PPA 2000 és Családi értékek 2009 adatállománya.

A vélemények változásának irányát pregnánsan szemlélteti az a mutatószám, amelyet az életcélok 2009. és 2000. évi minősítésének egybevetésével képezünk. Minél inkább meghaladja az így nyert paraméter értéke a 100-at, annál fontosabbá vált 2000 óta az adott életcél, míg a 100 alatti érték a preferencia gyengülését jelzi.

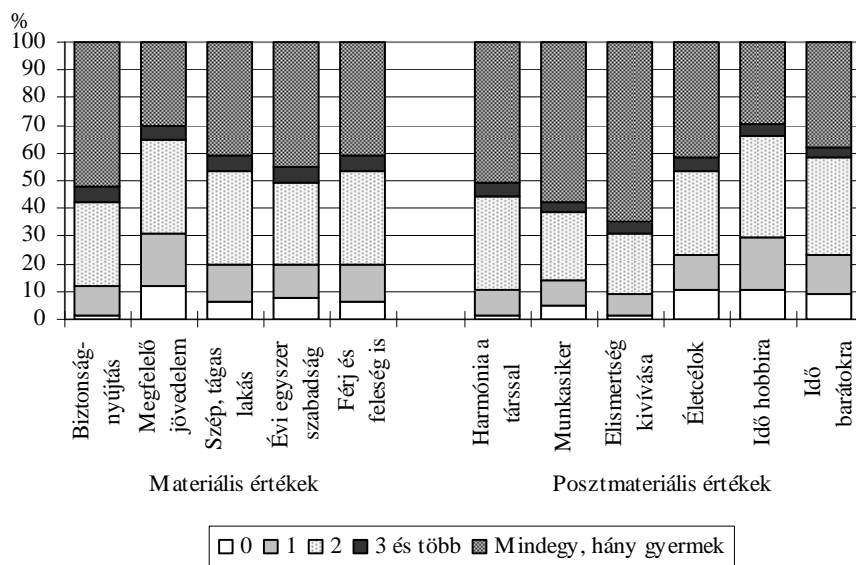
Az igények az ezredforduló óta – úgy tűnik – a modernizálódás („a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme”) és az individuális életcélok („idő magunkra”, „idő barátokra”, „egyéni életcélok”) irányába tolódtak el. (A „havi 1–2 szórakozás” fontosságának igen jelentős csökkenését egyelőre nem tudjuk magyarázni – talán a gazdasági válság hatásáról lenne szó?)

15. táblázat: Az életcélok fontosságának 2000–2009 közötti változását jelző mutatószám
(2000 = 100)

<i>Materiális életcélok</i>			<i>Posztmateriális életcélok</i>		
1.	Férj, feleség keressen	122	1.	Egyéni célok	107
2.	Jövedelem	95	2.	Hobbi	102
3.	Biztonságnyújtás	94	3.	Barátok	101
4.	Szabadság	86	4.	Harmónia	99
5.	Lakás	82	5.	Munkasiker	95
			6.	Elismertség	88
			7.	Szórakozás	74

Közel egy évtized távlatában többen változott a közvélemény abban, hogy egy-egy életcél megvalósítása függ-e attól, *hány gyermek felnevelésére vállalkozik valaki*. A 2000. évi nemzetközi összehasonlító vizsgálat (PPA) adatai szerint mindegyik, de főképp az ún. posztmateriális életcélok esetében volt kedvelt a „*mindegy, nem függ a gyermekek számától*” megfogalmazású vélemény. Az ún. materiális életcélokról gondolkozva már nagyobb súllyal esett a latba a hozzájuk rendelt, konkrét gyermekszám is.

2. ábra. A 20–50 év közötti válaszadók véleménye a vizsgált életcélokhöz kapcsolható gyermekszámról, 7 ország átlagai alapján

Forrás: Fokkema–Esweldt (2006: 19) és S. Molnár E. (2009: 196).

Magyarország elég jól beleillett a 2. ábrán látható európai átlagba. Ám 2009-re minden egyes életcél tekintve teret nyert az a nézet, hogy az életcélok megvalósítása nagyon is függ a gyermekek vállalt/vállalható számától. Ennek megfelelően az egyes életcélok mellé rendelt, optimálisnak vélt gyermekszám-átlagok – egy-két kivételtől eltekintve – lefelé módosultak.

A PPA-vizsgálat szerint 2000-ben viszonylag kevesen vélték úgy, hogy egy-egy életcél gyermek nélkül lenne a leginkább keresztülvihető. A részt vevő 7 európai ország átlagát tekintve mégis volt közöttük olyan, amely kapcsán ez az álláspont 10% körüli vagy akár ennél magasabb hányadot képviselt. Ilyen életcél például a „*megfelelő jövedelem elérése*”, az „*egyéni életcélok*” megvalósításának lehetősége, a „*magunkra, hobbijainkra fordítható idő*” (vö. 2. ábra). Ezek az arányok Magyarországon is hasonlóak, és ebben a tekintetben nem sok változás történt 2000 és 2009 között. Az azonban érdekes és elgondolkodtató, hogy míg az ún. materiális életcélok kapcsán szinte változatlan maradt a gyermektelenséget pártfogó aránya, a posztmateriális életcélok mindegyike esetében kismértékű növekedés tapasztalható.

16. táblázat: A 18–50 év közötti magyarok véleményváltozása az életcélok és a megvalósításukhoz optimális gyermekszám kapcsolatáról, 2000, 2009 (% és átlag)

Az életcélok rangsora *	A megvalósítás függ a gyermekszámtól		Az optimálisnak tartott gyermekszám átlaga	
	2000	2009	2000	2009
Materiális életcélok				
1. Jövedelem	60,5	65,3	1,53	1,51
2. Férj, feleség keressen	48,5	58,0	1,77	1,73
3. Biztonságnyújtás	45,7	57,3	1,94	1,82
4. Lakás	52,3	56,7	1,65	1,69
5. Szabadság	41,5	50,8	1,66	1,67
Posztmateriális életcélok				
1. Hobbik	54,6	74,0	1,52	1,42
2. Barátok	54,6	68,4	1,62	1,57
3. Szórakozás	54,6	67,8	1,40	1,41
4. Egyéni célok	54,1	63,2	1,56	1,49
5. Munkasiker	35,2	47,7	1,69	1,58
6. Harmónia	29,4	40,2	1,97	1,79
7. Elismertség	22,2	36,4	1,96	1,91

* A 2009. évi rangsor sorrendjében.

Az alacsony számok, a kismértékű aránymódosulások természetesen nem alkalmasak tendenciaváltozás jelzésére. Az a feltételezés azonban talán nem áll távol a valóságtól, hogy a gyermekvállalás elhalasztásának elmúlt 10 évben tapasztalt terjedése mögött alapvetően nem anyagi természetű megfontolások állnak. Úgy tűnik, a közgondolkodás részévé válik az a fel fogás, hogy a gyermekek főképp az egyéni, individuális életcélok elérését akadályozzák.

17. táblázat: Az egyes életcélokat optimálisan gyermek nélkül megvalósíthatónak tartók arányának változása, 2000, 2009 (%)

Materiális életcélok	2000	2009	Posztmateriális életcélok		
			2000	2009	2009
1. Jövedelem	10,2	9,9	1. Szórakozás	12,5	14,7
2. Lakás	8,1	6,8	2. Hobbik	10,7	13,6
3. Szabadság	5,1	5,2	3. Egyéni célok	9,3	11,4
4. Férj, feleség keressen	4,6	4,2	4. Barátok	8,9	10,4
5. Biztonságnyújtás	2,3	2,4	5. Munkasiker	4,3	6,3
			5. Elismertség	1,7	2,6
			7. Harmónia	1,9	2,1

Vajon az egyes életcélok megvalósításához optimálisnak tartott gyermekszámok hogyan viszonyulnak a tényleges termékenységi gyakorlathoz? Ezt a kérdést fogalmazták meg a PPA 2000 nemzetközi adatainak elemzői (Fokkema–Esweldt 2006).

Az országokénti eredmények egybecsengenek: az optimálisnak vélt gyermekszám átlaga gyakorlatilag szinte minden egyes életcélra vonatkoztatva meghaladja az adott évben mért teljes termékenységi arányszámot. Nem kivétel ez alól Magyarország sem. A TFR 2000. évi értéke nálunk 1,33 volt, márpedig – mint a 15. táblázatban látjuk – ennél mindegyik életcél eléréséhez magasabb gyermekszámot találtak optimálisnak az emberek. Következésképp

pen: a közvélemény szerint „a mai gyakorlatnál valamivel több gyermeket is lehetne vállalniuk a fiataloknak, bármik is az életcéljaik”.

A termékenység ciklikus változásának modelljét megfogalmazó ún. Easterlin-hipotézisre építkezve megkísérelték a véleményeket egy korábbi időszak termékenységi gyakorlatához is viszonyítani (Easterlin 1975). Ez azon a feltételezésen alapult, hogy a mai fiatal generációk családi döntéseik kialakítása során talán nem csupán jelenlegi tapasztalataikból indulnak ki, hanem egy korábbi, magasabb termékenységű generáció példáját is mintának tekintik – akár pozitív, akár negatív értelemben. E hipotézis európai környezetben történő validálására Testa és Grilli munkája mutatott példát (Testa–Grilli 2004).

A 2004. évi PPA-vizsgálat során az egyes életcélok szerint optimálisnak vélt gyermekszám-átlagokat egy korábbi évjárat, az 1965. évi kohorsz „kvázi befejezett termékenységével” (a CTFR65-tel) is egybevetették. A mindegyik országra külön-külön elvégzett elemzés azzal az eredménnyel járt, hogy az életcélok mellé rendelt gyermekszám-átlagok rendre alatta maradtak az 1965. évi kohorsz termékenységének. Az optimálisnak minősített gyermekszám-átlagok mindegyik országban e két érték, a kérdéses évének TFR-je és a CTFR65 értékei közé estek (vö. S. Molnár 2009: 206–209). Az összefüggés Magyarországra is érvényes (18. táblázat).

A materiális életcélok sorában elsősorban a „megfelelő jövedelem” célkitűzése látszik olyannak, amely a vélemények szerint csak nagy elszántság mellett valósítható meg az aktuálisnál magasabb gyermekszám mellett. A másik véglet a „hosszú közel állók számára biztonságnyújtás” vágya; aki ezt fontos célnak tartja, az mintha egy régebbi kor gyermekvállalási gyakorlatát tekinthetné mintának.

18. Az életcélokhoz elképzelt optimális gyermekszámok átlagai, valamint a felmérés évének TFR-je és az 1965. évi kohorsz befejezett termékenysége közötti különbségek^{*},^{**}
Magyarország, 18–50 év közötti férfiak és nők, 2000

Életcélok	Az optimálisnak tartott gyermekszám átlaga	Az optimálisnak tartott gyermekszám-átlag eltérése	
		a 2000. évi TFR-től (1,33)	a CTFR65-től (1,97)
Materiális életcélok			
Jövedelem	1,53	0,20	-0,44
Szabadság	1,66	0,33	-0,31
Lakás	1,65	0,32	-0,32
Férj, feleség keressen	1,77	0,44	-0,20
Biztonságnyújtás	1,94	0,61	-0,03
Posztmateriális életcélok			
Szórakozás	1,40	0,07	-0,57
Hobbi	1,52	0,19	-0,45
Egyéni célok	1,56	0,23	-0,44
Barátok	1,62	0,29	-0,35
Munkasiker	1,63	0,36	-0,28
Elismertség	1,96	0,63	-0,01
Harmónia	1,97	0,64	–

Forrás: PPA-adatállomány. Saját számítás.

* A TFR-től való eltérés növekvő sorrendjében.

** A konkrét gyermekszámot említők véleménye alapján.

A posztmateriális életcélok mellé javasolt gyermekszám-átlagok esetében a rangsort az ún. egyéni, individuális célok vezetik. A „szórakozás”, a „saját magunkra, hobbijainkra fordítható idő”, az „egyéni életcélok megvalósítása”, az „időtöltés barátokkal” intenciójához kötött gyermekszám jóval alacsonyabb, mint ami egy korábbi generáció gyakorlatára emlékeztetne, és csak alig-alig haladja meg az aktuális, ténylegesen megvalósuló gyermekvállalás mértékét. A „családon kívüli elismertség kivívása”, valamint a „harmóniában élni a társsal” azonban a közvélemény szerint olyan életcélnak számít, amely elérésére egy régebbi időkre emlékeztető és a ma megszokottnál lényegesen több gyermek vállalása mellett is törekedni lehetne.

Az összefüggés 2009-re sem változott. Az optimális gyermekszám átlagai – csökkenésük következtében – valamelyest közeledtek a TFR-hez. (Itt is a 2008. évihez viszonyítunk, mivel a tanulmány megírása idején a 2009. évi adat még nem volt ismert.)

Mint arról már szóltunk, a 16. táblázat tanúsága szerint az ezredfordulóhoz képest ma sokkal többen vannak, akik az egyes életcélok megvalósításának esélyét a gyermekek számától teszik függővé. Az imént közölt adatok pedig arra világítanak rá, hogy a gyermekek javasolható, vállalhatónak tartott száma most közelebb áll a tényleges gyermekvállalási gyakorlathoz, mint közel egy évtizeddel ezelőtt. Más szóval: ma az emberek kevésbé azonosulnak azzal a gondolattal, hogy „a fiatalok – bármilyen életcéljaik is vannak – a ténylegesnél valamivel több gyermek felnevelésére is vállalkozhatnának”.

19. táblázat: Az életcélok megvalósításához optimálisnak tartott gyermekszám-átlagok eltérése a TFR-től, 2000, 2009

Életcélok	Eltérés a TFR-től	
	2000 (1,33)	2009 (1,35)
Materiális életcélok		
Biztonságnyújtás	0,61	0,47
Férj, feleség keressen	0,44	0,38
Lakás	0,32	0,34
Szabadság	0,33	0,32
Jövedelem	0,20	0,16
Posztmateriális életcélok		
Harmónia	0,64	0,44
Elismertség	0,63	0,56
Munkasiker	0,36	0,23
Barátok	0,29	0,22
Egyéni célok	0,23	0,14
Hobby	0,19	0,07
Szórakozás	0,07	0,07

Forrás: PPA 2000 és Családi értékek 2009 adatállománya. Saját számítás.

A tradícióktól elszakadó szemléletmód társadalmi közege 2009-ben

Kiemelve a gyermekszám-preferenciák elmúlt 12 évtized során bekövetkezett változásai közül a „modernizálódás” irányába történő módosulást, igyekeztünk feltárni, hogy az ezredfordulót

követő évtizedben milyen a társadalmi közege ennek a tendenciának. Vannak-e olyan demográfiai, társadalmi rétegek, csoportok a mai 18–50 év közötti generáción belül, amelyek értékvilága a tradicionális szemléletmódtól leginkább elszakadni látszik, amelyek számára az individuális értékek és a családalapítás, gyermekvállalás összhangjának megteremtése mára szinte normává vált. Amint az eddigiekből kitűnt, a témakört elég sokoldalúan igyekeztünk körüljárni. Így joggal törekedhettünk arra, hogy a preferenciák modernizálódásának változatos témáira utaló vélemények együttesét egyetlen szintetizáló jelzőszámmal fejezzük ki, és ennek társadalmi-demográfiai különbségeit figyeljük meg. Elemzésünkbe a következő témaköröket vontuk be:

- A családok számára általában ideálisnak tartott gyermekszám-átlag folyamatos csökkenéséből kiindulva megkülönböztettük azokat a válaszadó személyeket, akiknél ez a szám semmiképpen sem haladja meg a két gyermeket.
- A háromgyermekes párok helyzetének 1988–2009 között észlelt, egyre negatívabb értékelése alapján elkülönítettük azokat, akik szerint e házaspárok helyzete „rossz”, vagy „nagyon rossz”.
- A „*Csak gyermekkel lehet boldog az ember*” megfogalmazású állítással kapcsolatban 10 év alatt növekedett a kételkedők száma. Így leválasztottuk mindazokat, akik e kérdésben szkeptikusnak bizonyultak.
- Mivel 2000–2009 között észrevehetően növekedett azok hányada, akik az egyéni, individuális életcélokat preferálják, megkülönböztettük mindazokat, akik szerint „fontosak”, vagy „nagyon fontosak” a következő dolgok:
 - egy házasságban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme;
 - lehetőség egyéni célok megvalósítására;
 - elég idő legyen sajátmagunkra, hobbijainkra;
 - sikeresség a munkában.
- Bár az akaratlagos gyermektelenség társadalmi megítéléséről nincsenek idősoros adataink, a gyermeknélküliség elfogadására, „emberi jogként” értelmezésére, megértéssel fogadására vonatkozó, 2009. évi véleményeket mégis a „modernizálódás” egyfajta jeleként fogtuk fel. Ezért az e véleménnyel rendelkező válaszadókat ugyancsak megkülönböztetve kezeltük.

Első lépésként e témakörökre 10 súlyozott index készült annak alapján, hogy milyen gyakori a tradícióktól elszakadni látszó, a modernizálódás irányába mutató vélemény a teljes mintában. (A súlyozás dimenzióit a nem, az életkor, az iskolai végzettség és a régió képezték.) A súlyozott indexek átlagától (2,1747) való eltéréseket a kérdezettek régió-, településtípus, nem-, életkor-, iskolai végzettség-, családi állapot-, párkapcsolati forma-, valamint gyermekszám szerinti csoportjaiban elemeztük. Az eltéréseknek minél magasabb értékéről van szó, annál nagyobb a hajlam az adott csoporton belül a modernizálódó gyermekszám-

preferenciák elfogadása iránt (maximális érték: 4,19, minimális érték: 0). Ennek eredményét a Mellékletben közöljük.⁸

A kapott eredmények többé-kevésbé egybecsengenek a nemzetközi és hazai kutatási tapasztalatokkal: a gyermekszám kontra individuális életcélok preferenciái leginkább a 30 évesnél fiatalabb korúak, a nőtlen/hajadon családi állapotúak, a (még) gyermektelenek, a partner nélküliek, az érettségizettek, illetve a fővárosban, vagy Közép-Magyarországon élők körében versenyeznek egymással.

Az összefüggés nem különösebben meglepő, és könnyen magyarázható. Még sem érdektelen azonban, hogy úgy tűnik, az általunk kiemelt témák, pontosabban az ezekről alkotott vélemények együttese alkalmasnak bizonyul a 18–50 éves férfiak és nők 2009-ben megismert állásfoglalásainak szintetizálására és társadalmi közegének megjelenítésére.

Összefoglalás és következtetés

A tanulmány több szálon vizsgálja a 18–50 év közötti korosztály gyermekszám-preferenciáinak hosszabb időn keresztül végbement változását.

Megállapítottuk, hogy a közgondolkodásban ma már egyértelműen helyet kap a gyermekvállalás és az egyéni életcélok közötti optimális összhang megvalósítására irányuló törekvés elismerése, méltányolása. Ebben a tekintetben a fiatal és középkorú magyar felnőttek gondolkodásmódja 2009-ben már elég jól illeszkedett a 2000-ben vizsgált többi európai ország polgáraiéhoz. A családi és az individuális életcélok, preferenciák versenye nálunk ezen belül elsősorban a 30 év alatti, érettségizett, nőtlen/hajadon családi állapotú, pár nélkül élő, (még) gyermektelen, fővárosi, főváros környéki lakosság körében mutatkozik meg a legélesebben.

Sikerült rámutatni arra, hogy azok a feszültségek, amelyek a tervezett és tényleges gyermekszámoknak a családtervezési vizsgálatok révén kimutatott különbségéből adódnak, a közgondolkodás egészében is tetten érhetők. A családok számára ideálisnak tartott gyermekszám átlaga több évtized óta folyamatosan csökken – követve a termékenység tényleges csökkenését. A közgondolkodásban még a gyermeknélküliség mint életforma tudatos választása iránt is bizonyos fajta megértés mutatkozik.

Bár a különböző életcélok megvalósítása mellett vállalható, javasolt gyermekszámok egy évtized alatt valamennyit csökkentek, még mindig meghaladják az aktuális termékenységet, ám elmaradnak egy közelmúltbéli generáció gyermekszámától. Mintha az az üzenet fogalmazódna meg a családalapítás előtt állók számára, hogy gyakorlatilag bármilyen életcél elérhetnek a mainál egy kicsit több gyermek vállalásával, de ez a többlet semmi esetre se legyen akkora, mint amennyi gyermek akár csak 10–15 évvel ezelőtt született a családokban.

⁸ A matematikai-statisztikai számításokért Tarján Gergelynek mondunk köszönetet.

Úgy tűnik, ma meglehetősen támogatottságot élvez az a felfogás, hogy az életcélok bővülő, az egyéni, individuális céloknak is helyt adó kínálatából szinte kizárólag csak a gyermekszám mérséklése árán lehet szabadon válogatni. Ez gondolati feszültséget okoz, amit az oldhatna, ha a közvélemény határozott törekvést látna a fontosnak tartott életcélok és a gyermekvállalás összhangjának elősegítésére, ezt rugalmasan szolgáló családpolitikai eszköztár tudatos, tervszerű működtetésére.

Melléklet

M.1. táblázat: Az idézett adatfelvételek mintáinak összetétele nemek és főbb korcsoportok szerint

<i>Az adatfelvétel éve</i>	<i>Életkor</i>	<i>Férfiak</i>	<i>Nők</i>	<i>Együtt</i>	<i>Az adatfelvétel éve</i>	<i>Életkor</i>	<i>Férfiak</i>	<i>Nők</i>	<i>Együtt</i>
1987	18–29	297	383	680	1999	18–29	130	156	286
	30–39	304	346	650		30–39	107	119	226
	40–50	255	320	575		40–50	142	184	326
	18–50	856	1049	1905		18–50	379	459	838
	50–	462	613	1075		50–	269	410	679
	Összesen	1318	1662	2980		Összesen	648	869	1517
1988	18–29	126	195	321	2000	18–29	335	321	656
	30–39	189	222	411		30–39	265	260	525
	40–50	154	201	355		40–50	292	303	595
	18–50	469	618	1087		18–50	892	884	1776
	50–	285	365	650		50–	491	677	1168
	Összesen	754	983	1737		Összesen	1383	1561	2944
1994	18–29	122	137	259	2001	18–29	2043	1961	4004
	30–39	125	137	262		30–39	1425	1414	2839
	40–50	128	170	298		40–50	1563	1683	3246
	18–50	375	444	819		18–50	5031	5058	10089
	50–	258	423	681		50–	2716	3558	6274
	Összesen	633	867	1500		Összesen	7747	8616	16363
1995	18–29	87	92	179	2009	18–29	285	287	572
	30–39	78	96	174		30–39	206	203	409
	40–50	92	130	222		40–50	261	273	534
	18–50	257	318	575		Összesen	752	763	1515
	50–	171	254	425					
	Összesen	428	572	1000					
1997	18–29	147	149	296					
	30–39	103	127	230					
	40–50	156	161	317					
	18–50	406	437	843					
	50–	260	395	655					
	Összesen	666	832	1498					

M.2. táblázat: Az életcélok és a mellettük még vállalható gyermekszám kapcsolatát vizsgáló kérdőívkérdés

Most néhány olyan dolgot olvasok fel, amelyekről azt szeretném megtudni, mennyire fontosak az Ön életében. Osztályozza ezeket úgy, mint az iskolában: ha valamelyik nagyon fontos, arra ötöst adjon, ha pedig egyáltalán nem fontos, akkor egyest. Természetesen a közbülső osztályzatokat is használhatja. Tehát mennyire fontos Önnek az, hogy...

	nagyon fontos	←→ egyáltalán nem fontos				NT	
a. elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira?	5	4	3	2	1	9	X
b. HA NINCS HÁZAS-/ÉLETTÁRSA = X társával, partnerével harmóniában éljen?	5	4	3	2	1	9	X
c. biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik Önhöz közel állnak?	5	4	3	2	1	9	X
d. családon kívül elismerjék, tiszteljék Önt?	5	4	3	2	1	9	X
e. tudjon elég időt szakítani a barátaira?	5	4	3	2	1	9	X
f. elegendő jövedelme legyen?	5	4	3	2	1	9	X
g. évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni?	5	4	3	2	1	9	X
h. szép, tágas lakásban lakjon?	5	4	3	2	1	9	X
i. legyen lehetősége egyéni célok megvalósítására?	5	4	3	2	1	9	X
j. egy házassági kapcsolatban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is?	5	4	3	2	1	9	X
k. HA NEM DOLGOZIK = X munkájában sikeres legyen?	5	4	3	2	1	9	X
l. havonta egyszer-kétszer elmenjen szórakozni?	5	4	3	2	1	9	X

Az, hogy megvalósíthatók-e ezek a dolgok, sokak szerint azon is múlhat, hogy van-e gyermeke valakinek, illetve hány gyermeke van. Mindegyiknél próbálja meghatározni az **5. VÁLASZLAP** segítségével, hogy ez csak gyermek nélkül, legfeljebb egy gyermek mellett, legfeljebb két gyermek mellett, három vagy több gyermek mellett is megvalósítható, vagy pedig mindegy, hogy hány gyermek van, nem függ a számuktól?

Tehát: Ön szerint hány gyermek mellett valósítható meg az, hogy...

	0 – Gyermek nélkül 1 – Legfeljebb egy gyermek mellett 2 – Legfeljebb két gyermek mellett 3 – Három vagy több gyermek mellett is 4 – Mindegy, hogy hány gyermek van, nem függ a számuktól					NT	
a. elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira?	0	1	2	3	4	9	X
b. társával, partnerével harmóniában éljen?	0	1	2	3	4	9	X
c. biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik Önhöz közel állnak?	0	1	2	3	4	9	X
d. családon kívül elismerjék, tiszteljék Önt?	0	1	2	3	4	9	X
e. tudjon elég időt szakítani a barátaira?	0	1	2	3	4	9	X
f. elegendő jövedelme legyen?	0	1	2	3	4	9	X
g. évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni?	0	1	2	3	4	9	X
h. szép, tágas lakásban lakjon?	0	1	2	3	4	9	X
i. legyen lehetősége egyéni célok megvalósítására?	0	1	2	3	4	9	X
j. egy házassági kapcsolatban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is?	0	1	2	3	4	9	X
k. munkájában sikeres legyen?	0	1	2	3	4	9	X
l. havonta egyszer-kétszer elmenjen szórakozni?	0	1	2	3	4	9	X

M3. táblázat: A gyermekszám-preferenciákra vonatkozó, tradicionálistól eltérő szemléletmód összefoglaló indexének átlaga az eltérő társadalmi csoportok szerint
(Max. érték: 4,19, min. érték: 0)

<i>Régió</i>	Dél-Alföld	2,31
	Dél-Dunántúl	2,23
	Észak-Alföld	1,99
	Észak-Magyarország	1,89
	Közép-Dunántúl	2,09
	Közép-Magyarország	2,36
	Közép-Dunántúl	2,20
<i>Település</i>	Budapest	2,34
	Megyeszékhely	2,25
	Város	2,17
	Község	2,06
<i>Nem</i>	Férfi	2,26
	Nő	2,09
<i>Családi állapot</i>	Nőtlen, hajadon	2,45
	Házass, együtt él	1,99
	Házass, külön él	2,14
	Özvegy	1,81
	Elvált	2,06
<i>Iskolai végzettség</i>	<=8 osztály	1,80
	Szakk munkásképző	2,10
	Érettségi	2,42
	Egyetem, főiskola	2,39
<i>Korcsoport</i>	18–29 éves	2,30
	30–39 éves	2,16
	40–50 éves	2,05
<i>Párkapcsolati forma</i>	Házastárssal él	1,99
	Élettársa van	2,08
	Nincs partnere	2,36
<i>Gyermekszám</i>	Nincs gyermek	2,55
	Egy gyermek	2,16
	Két gyermek	2,05
	Három vagy több gyermek	1,50
<i>Összesen</i>		2,1747
<i>Esetszám</i>		1516

A nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összhangjáról alkotott vélemények változása 2000–2009 között⁹

Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit

Bevezető

A nők munkavállalása a fejlett országokban egyike azoknak a jelentős változásoknak, amelyek nemcsak a munkaerőpiac nagyságát és szerkezetét, hanem a családi életforma alakulását és a termékenységet is talán a legnagyobb mértékben befolyásolták az elmúlt évtizedekben – és befolyásolják ma is. Szembesülve az ebből fakadó problémákkal és a termékenység alakulására gyakorolt hatásokkal, sok ország családpolitikája tesz ma erőfeszítéseket a gyermekvállalás és a gyermeknevelés könnyítésére. Az erőfeszítések nem kizárólag anyagi juttatások nyújtására terjednek ki, hanem olyan munkaügyi és családjogi, jogszabályozási gyakorlat kialakítására is, amely a gyermeket nevelő szülők esélyegyenlőségét segíti elő – mindenekelőtt a munkavállalási lehetőségek, a szakmai, munkahelyi előrelépés terén. Összhangban az Európai Unió állásfoglalásával az európai családpolitikák ma többnyire olyan, átfogó stratégia kialakítására törekcsenek, amely lehetővé teszi a férfiak és nők számára a munkahelyi és családi kötelességek összeegyeztetését, a munkahelyi és családi élet összehangolását, és amely jobban alkalmazkodik a társadalom változó igényeihez. Az állásfoglalás egyértelműen megfogalmazza, hogy a családpolitikát a demográfiai változások, a nők munkaerő-piaci részvételének erősítése összefüggésében kell szemlélni (A nemek közötti megkülönböztetés tilalmára vonatkozó irányelvek, 1997). E törekvések, célkitűzések valójában akkor teljesülhetnek, ha velük az emberek a privát életben, a családon belül azonosulni tudnak, megvalósíthatónak tartják azokat. Ezért is fontos megismerni, hogy milyen a társadalom „fogadókészsége”, mennyire nyitott a közgondolkodás ezeknek az elveknél a befogadására. Más szóval: a lakosság – főképp a fiatalabb felnőttek – gondolkodásában, értékvilágában kellő hangsúlyt kap-e az a szemléletmód, amely szerint a partnerkapcsolaton belül mindkét fél munkavállalási ambíciói méltányolandók, és amely szerint meg kell osztani egymás között a család iránti felelősséget is, vagy szilárdan tartja magát a „kenyérkereső férj – háziasszony feleség” hagyományos szerepmintája, vagy pedig éppenséggel a két véglet közötti ambivalens, átalakulóban lévő attitűdök-e a jellemzők.

Megjegyzendő, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárás és az egyének, az érintett nők és férfiak beállítódása, egyéni szerepfelfogása nem feltétlenül esik egybe. Lehetséges, hogy modern beállítódással rendelkező egyének a társadalom tradicionális érték-

⁹ A szerzők „Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása” címen a Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről – 2011. kötetben megjelent tanulmányának kibővített változata.

rendjével találkoznak (Safilios–Rotschild 1970), ami az egyén és a társadalom viszonyában feszültséget generálhat. Márpedig az ebből eredő konfliktusok az egyéni életcélok megvalósítását is nehezítik, akár a karrierre, akár a családi életre vonatkoznak is azok.

A „modern-tradicionalis” ellentétpár alakulása a privát életben, a konkrét párkapcsolatban, valamint a közgondolkodás egészében természetesen nem független magától a családpolitikától sem. Az ország családpolitikáját az adott, objektív gazdasági keretfeltételek is megszabják, így hatásuk, illetve maga a családpolitika nem is mindig értelmezhető a „modern-tradicionalis” dimenziójában. Számos példa mutatja azonban, hogy a törekvésekben, célkitűzésekben megnyilvánuló értékrend jelentős szerepet tölt be az életmód modernizálódásában, ami sem a közgondolkodás, sem az egyéni sorsok alakulására nézve nem hatástalan. A konzervatív társadalmak a reprodukciós funkciók, az anyaság előtérbe állításával mind társadalmi szinten (az intézményi hálózat visszafogott fejlesztésével), mind családi szinten (a férfiak otthoni szerepvállalása fontosságának nem kellő hangsúlyozásával) megnehezítik a nők kettős ambíciójának, nevezetesen a karrier és a gyermekvállalás egyidejű megvalósításának realizálását. A nemi szerepekről alkotott egyéni és társadalmi felfogás konfliktusára és e konfliktusok termékenységi következményeire legjobb példát a dél-európai országok szolgáltatják. Spanyolországban, Portugáliában, Görögországban, de mindenekelőtt Olaszországban az igen alacsony születési arányszámok jelentős mértékben az egyre iskolázottabb női népesség munkával és karrierrel kapcsolatos egyéni életcéljai és a társadalomban még mindig uralkodó „nőkép” közötti konfliktusra, meg nem felelésre vezethetők vissza. A nemi szerepmegosztással kapcsolatos hagyományos felfogás nemcsak a közvéleményben, a társadalmi közhangulatban fogalmazódik meg, hanem az állami családpolitikában is megjelenik. A kereső tevékenység és az anyaság összeegyeztetését megkönnyítő intézkedések, intézményrendszerek hiánya mintegy megtettesíti a női szerepekről uralkodó társadalmi véleményt. Mikro-szinten ugyanilyen hatások érik a nőket a családban, egyértelműen örájuk hárítva a háztárs ellátásának és a gyermekek gondozásának kötelességét és felelősségét.

A skandináv államokban és néhány nyugat-európai országban (pl. Franciaországban, Hollandiában) ezzel szemben a dolgozó anya alakja az idealizált női modell mind egyéni, mind társadalmi szinten, és alapvetően ez az összhang magyarázza a kedvező gyermekvállalási mutatók, az átlagosnál magasabb születési arányszám alakulását az említett országokban. A nők kettős szerepének társadalmi elfogadottsága pregnáns módon érvényesül az országok családpolitikájának irányelveiben, intézkedéseiben is. Az apák bevonását már a gyermekgondozás korai szakaszában ösztönző és elősegítő jogszabályok kedvezően hatottak a háztartáson belüli munkamegosztás alakulására, a családon belüli esélyegyenlőségre is. Ez a pozitív társadalmi klíma teszi lehetővé, hogy a nők karriercéljaikat megvalósíthassák anélkül, hogy gyermekvállalásukat korlátozni, vagy arról lemondani kényszerülnének.

Mindezen megfontolások érthetővé és indokoltá tették és teszik, hogy a családon belüli szerepmegosztásról, valamint a gyermekes anyák munkavállalásáról kialakult attitűdök vizsgálata az elmúlt néhány évtizedben Európa-szerte részévé vált népesedési kutatásoknak is.

A kutatások főképp azoknak az összefüggéseknek a vizsgálatára terjednek ki, amelyek a családi összetételre, a termékenység alakulására nagy hatással lehetnek. Ezeknek három szegmensét célszerű megkülönböztetni:

- a családi szerepmegosztás és a női munkavállalás iránti modern/tradicionális beállítódás befolyása a *privát döntésekre* (egyéni családtervekre, karrier-ambíciókra stb.);
- a *közgondolkodás* értékvilága, orientációi e témákról; valamint
- a *családpolitika intézményrendszerének* hatása – mind az egyéni döntésekre, mind pedig a közgondolkodásra.

Tanulmányunkban ezek közül a második szegmensre, a közgondolkodás alakulására összpontosítunk. Érdeklődésünk arra irányul, hogy mennyire érvényesül, illetve az ezredfordulót követően változott-e, s ha igen, milyen irányban, hogyan változott a lakosság gondolkodásmódja a nemekhez kötött szerepmegosztásról. Kutatási tervünk megvalósítására az adott módot, hogy az ezredforduló évében, 2000-ben 14 európai országgal együtt magunk is részt vettünk a Public Policy Acceptance (PPA) nemzetközi összehasonlító vizsgálatában, amely többek között a nemi szerepekről, a női munkavállalásról meglévő vélemények nemzetközi összehasonlítására vállalkozott. Ezt követően kilenc évvel később, 2009-ben arra nyílt lehetőség, hogy – bár ezúttal csak Magyarországra vonatkozóan – de kérdőíves adatfelvételt készítsünk a 18–50 év közötti férfiak és nők 1516 fős országos reprezentatív mintáján. Ennek során a PPA témához kapcsolódó kérdéseinek egy részét újra kérdezhettük, ami az 50 év alatti népesség véleményváltozásának követését biztosította. Megjegyzendő, hogy a minta felső korhatárának megszabása némi kompromisszum részünkről. Felfogásunk szerint a lakosság nemi szerepekről meglévő felfogását az idősebb, 50 év feletti korosztály is alakítja. A 2009. évi vizsgálat lehetőségeit mérlegelve mégis megengedhetőnek gondoltuk, hogy a gyermeket nevelő családok és a munkavállalás feladatainak összehangolásáról ezúttal ennek a viszonylag fiatalabb, 50 év alatti korosztálynak a hozzáállását tegyük vizsgálat tárgyává.

A következőkben először a kutatás előzményeiről szólnunk. A 2000 előtti kutatásaink tanulságai ugyan direkt módon nem mindig vethetők egybe a 2000–2009 közötti adatokkal, hiszen korábban más kérdésmegfogalmazásokat alkalmaztunk. Az akkori tapasztalatok azonban valamennyire mégis elő tudják segíteni a későbbi eredmények értelmezését. Ez után kerül sor a 2000–2009-ben regisztrált adatok összehasonlítására, amelyek – mint látni fogjuk – többnyire a tradicionális szemléletmód visszaszorulásáról és az ambivalens, hezitáló állásfoglalások növekedéséről tudósítanak. Végül azt igyekszünk meghatározni, hogy a vizsgált 9 év alatt miként alakult a 18–50 éves korosztály gondolkodásmódjában a „*konzisztensen modern*” és a „*konzisztensen tradicionális*” szemléletmód jelenléte.

A kutatás előzményei – rövid „történelmi visszapillantással”

Az ezredforduló előtti időszakot felidéző, témánkhoz kapcsolódó kutatásaink azt tanúsítják, hogy a magyar közgondolkodásban mind a gyermek, a család értékét illetően, mind a nemi szerepek kérdésében régtől fogva alapvetően tradicionális szemléletmód volt általános. Legkorábbi, 1970-es években készült közvélemény-kutatásaink szerint az aktív korú férfiak és nők átlagosan közel 3 gyermeket találtak volna ideálisnak a családok számára. Többségük egyetértett azzal, hogy „*a férj feladata a család ellátása, a feleségé pedig a gyermeknevelés és a család összetartása*”, továbbá „*ha az anya dolgozik, az a családi légkört kedvezőtlenül befolyásolja*”. Jól tudjuk, hogy ezek a tradicionális beállítódás legjellegzetesebb attitűdjei (Pongrácz–S. Molnár 1976).

Ám ha időben még messzebbre, a 70-es éveket megelőző idősakra tekintünk vissza, az is ismert tény, hogy a közgondolkodás értékrendje nem volt összhangban a „hivatalos elvekkkel”, és az ebből eredő konfliktusok a gyermekvállalási magatartásban is mély nyomot hagytak. A nők tömeges munkába állításának az 1950-es években megkezdődött folyamata mögött álló hivatalos ideológia a „dolgozó nőt” idealizálta, lenézve a „csak háziasszonyokat”. Az anyaság, mint funkció leértékelődött, a munka frontján történő helytállás pedig elismerést nyert. A többségében alacsonyan képzett, elsősorban gazdasági kényszer hatására munkát vállaló nők nem azonosultak az értékrendjüktől idegen ideológiával, de a kényszerhelyzethez alkalmazkodniuk kellett. Ez a gyermekvállalás látványos csökkenésében nyilvánult meg: 1962-re a termékenységi mutatók az európai országok közül hazánkban voltak a legalacsonyabbak.

Az aggodalomra okot adó demográfiai helyzet miatt az 1960-as évek közepétől változás történt a születésszám hivatalos kormányzati megítélésében. A gyermekvállalás fontosságának hangsúlyozása mellett pozitív, ösztönző intézkedések is történtek. Ezek között legjelentősebb a gyermekgondozási segély (gyes) 1967-ben történő bevezetése volt. Jóllehet, a gyes egyben azt is szolgálta, hogy a nők egy részét kivonják a túltelített munkaerőpiacról, hatására a születések száma emelkedni kezdett, mivel a dolgozó nők számára megkönnyítette a gyermekvállalást, a kisgyermek gondozását. De bevezetésének „eszmei szerepet” is tulajdoníthatunk. Azt az üzenetet közvetítette – nemcsak a gyermekvállalásban érintett fiatal párok, hanem – a lakosság egésze számára, hogy a társadalom elismeri mind a család, a gyermek értékét, mind pedig a nők „kettős szerepének”, munkavállalási ambícióiknak a létezését is. Ennek a „kettős üzenetnek” a véleményekre, attitűdökre gyakorolt hosszú távú hatását évek múltán is érzékeltük. Az 1980-as években (1985-ben és 1989-ben) készült közvélemény-kutatásainkban hangot kaptak az ún. „munka-párti” vélemények („*a nők anyagi függetlensége fontosságának, a szakképzettségüknek megfelelő, hasznos munkájuknak*” az elismerése, igénye). A dolog másik oldala, hogy a 3 éves (esetenként – egymást követő gyermekszüléseknél – ennél hosszabb) gyermekgondozással töltött idő – a „munka-párti” vélemények mellett a hagyományos családi felállás előnyeit is erősítette az attitűdökben. (Pl. „*jó lenne, ha a férj*

eltartaná a családot, a feleség pedig csak a családnak élne”, „*csak az a gyermek kap jó nevelést, akinek az anyja otthon van, nem dolgozik*” stb.) Ezek a nézetek az évtized végéig még erősödtek is (S. Molnár–Virágh 2000).

A vélemények, attitűdök e kettősségét a gyermekvállalási magatartás alakulása, annak konkrét tapasztalata is előmozdította. A gyes bevezetését követően, 1967 után ugyanis jellegzetes tendenciává vált, hogy a kereső nők termékenysége meghaladta az eltartottakét. Míg 1960–1970 között a kereső nők termékenysége egyharmaddal növekedett, az eltartottaké 44%-kal csökkent (Klinger 1974, 1983). A gyes intézménye a dolgozó nők számára biztonságot nyújtott, mert garantálta a munkába való visszatérést, ugyanakkor szerencsésen találkozott a civil társadalom alapvetően családcentrikus, gyermek-centrikus értékrendjével, amely megőrződött a rendszerváltozásig, és azt követően is.

Kedvezett ennek az egyének értékvilágának és a *családpolitika* szemléletmódjának összhangja is – legalábbis egy ideig: az 1990-es évek első éveiben a születések száma pozitívan alakult. A többi volt szocialista közép-, és kelet-európai országban az 1990-es évek elején bekövetkezett társadalmi, politikai, gazdasági változások a családtámogatásra fordított összegek erőteljes visszafogásával, csökkentésével számos támogatási forma megszüntetésével jártak. Ezekben az országokban a gyermekvállalás meredek csökkenése jóval korábban megindult, mint nálunk. Az országok közötti különbség a fiatal, kisgyermekes szülők értékítéletében is tetten érhető volt: 1991-ben végzett összehasonlító vizsgálatunk szerint a kisgyermekes szülők, akik a megvonásokat csak többletmunkával tudták pótolni, egyértelműen a kereső tevékenység, a munkavállalás fontosságát helyezték a család elé (pl. Lengyelországban, a volt NDK-ban). Magyarországon azonban a megkérdezett szülőknek mindössze egyötöde tartotta azonos fontosságú életcélnek a munkát és a családot, négyötöd a család primátusát vallotta, a munkát pedig senki nem tartotta fontosabbnak a családnál (Pongrácz–S. Molnár 1994). A kiáltó különbség mögött az állt, hogy Magyarországon egy ideig a mély gazdasági krízis ellenére is érintetlen maradt a családtámogatási rendszer, sőt a többi, volt szocialista országban bekövetkezett szűkítések, megvonások helyett bővítésre, új támogatási formák bevezetésére is sor került.

Annak az összhangnak, amely a rendszerváltozással elsőként hivatalba lépő kormány értékrendje és az egyének véleménye, beállítódása között alakult ki, az 1996-ban bevezetett megszorító intézkedések vetettek véget. Az ún. Bokros-csomagot, a gyed megszűnését, a családi pótlék csökkentését – 1999. évi közvélemény-kutatásunk szerint – a társadalom többsége elutasította (Pongrácz–S. Molnár–Dobossy 2000), az intézkedések hatására pedig a születések száma nálunk is csökkenni kezdett.

A családtámogatások megvonásával egy időben beszűkült a munkaerőpiac is. A piaccsúszásra való átmenet sokkja éppenséggel az 1990-es évtized első felére koncentrálódott, amikor is a foglalkoztatási ráta (1990–1995 között) férfiak esetében 82,9%-ról 60,2%-ra, nők esetében 67,3%-ról 45,9%-ra esett vissza (Frey 2001). 1998.évi vizsgálatunk szerint a 18–40 év közötti férfiak és nők közel 80%-a aggodalmaskodott a kiszámíthatatlan jövő, 60% pedig az elszegényedés esélye miatt. Közülük a kisgyermekes szülők hasonló, 60% körüli arányban

több-kevesebb aggodalommal fogadták a gyermekes nőket hátrányosan, szinte diszkrimináló módon érintő, keményedő munkafeltételeket (Pongrácz–S. Molnár–Dobossy 2000).

A 2000 előtti kutatási előzmények sorában szólnunk kell arról a vizsgálatsorozatról, amelyben magunk ugyan nem vettünk részt, de Magyarország a TÁRKI szervezeti keretei között igen. Az International Social Survey (ISSP) 1988. és 1994. évi, európai országokban készült összehasonlító kutatása azonosan feltett kérdésekkel vizsgálta a családi szerepmegosztás és a női munkavállalás lakossági megítélését. Az adatokat elemző szakemberek azt valószínűsítették, hogy 1988–1994 között Magyarországon növekedett a tradicionális szemléletmód, sőt – más országokkal összehasonlítva – e tekintetben a magyarországi tendencia határozottan egyedinek bizonyult (Vaskovics 2000; Blaskó 2005, 2006; Tóth 1995). Feltevésünk szerint ezt több körülmény is elősegítette: egy ideig a családpolitika fentebb említett, a gyermekvállalást és a munkavállalást egyaránt támogató intézkedései, a családpolitika és a lakosság családcentrikus, gyermek-centrikus értékrendje közötti összhang. Ezt követően – paradox módon – az objektív körülmények romlása is a tradíciók erősödése felé tolta az attitűdöket. A csökkenő családtámogatások, a szűkülő munkaerőpiac, a keményedő munkafeltételek, a gyermek-intézmények leépülése okozta nehézségek ellensúlyozását az emberek a tradicionális családi szerepmegosztás visszaállításában látták volna megoldhatónak. (Az 1988–94 közötti tendenciát Vaskovics „visszarendeződésnek”, Blaskó „tradicionalizálódásnak” nevezte.) Az attitűdök további alakulását az ISSP 2002-ben újra kérdezett adatfelvétele alapján Blaskó idézett munkái elemzik. Megfigyelése szerint az 1994–2002 közötti évek során szerény mértékben megindulni látszott a szemléletmód egyfajta „modernizálódása” a magyar lakosságban. Mivel saját, 2000-ben a PPA-hoz csatlakozó, majd ezt követően 2009-ben önállóan megismételt vizsgálatunk kérdőíveiben az alkalmazott kérdések megegyeztek az ISSP vizsgálati kérdéseivel, joggal számíthatunk arra, hogy az ISSP nyújtotta kutatási előzmények után arról kapunk majd tájékoztatást: milyen vélemény-változások történtek az ezredfordulót követő évtizedben.

18–50 év közötti férfiak és nők attitűdjeinek változása 2000–2009 között

A 2000. évi PPA-felvétel bőséges kérdőívéből hét, a vizsgált témát pregnánsan reprezentáló – az ISSP kérdőíveiben is szereplő – kérdést választottunk ki a 2009. évi adatfelvétel számára. Három témakört igyekeztünk felölelni, a következőket:

a) az anya kereső munkájának hatása a családi életre:

1. Egy dolgozó anya ugyanolyan meleg és szoros kapcsolatban lehet a gyermekeivel, mint egy olyan anya, aki nem dolgozik.
2. Hat éves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyermek, ha az anyja dolgozik.
3. A család élete megsínyli, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik.

b) A női munkavállalás, mint az önmegvalósítás lehetősége vagy gátja:

4. Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen.
5. Háziasszonynak lenni éppen olyan önmegvalósítás lehet egy nő számára, mint a kereső munka.

c) A partnerek közötti szerepmegosztás:

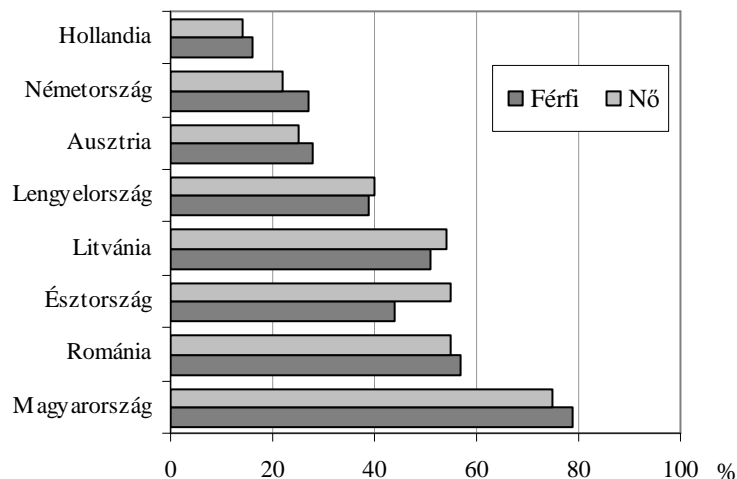
6. Az a helyes, ha a férj és a feleség egyaránt hozzájárul a család jövedelméhez.
7. A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása.

Ehhez a témakörhöz kapcsolódóan 2009-ben az állítások sorát kettővel, a háztartási munka és a gyermeknevelés témakörével bővítettük: mennyire tartják a kérdezettek fontosnak, kívánatosnak, hogy a férfiak jobban vegyék ki részüket e családi tennivalókból.

A válaszadók mindkét vizsgálati évben, mindegyik állításnál külön-külön ötfokú skálán jelölték: milyen mértékben értenek egyet azzal (5=teljes mértékben, 1=egyáltalán nem).

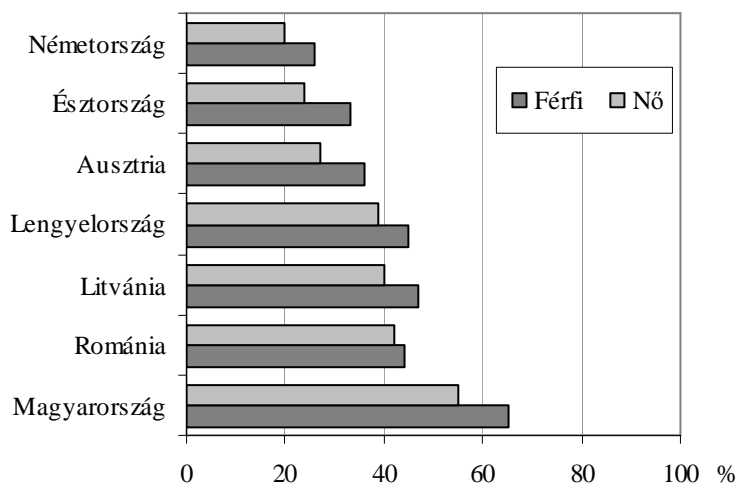
Mielőtt a vélemények 2000-ben és 2009-ben mért adatait bemutatjuk, tudnunk kell, hogy az ezredforduló idején a többi európai országhoz képest Magyarországon kivételesen erős tradicionális szemléletmód volt az általános. (Annak ellenére így van ez, hogy – mint említettük – az ISSP tanulságai szerint ebben az időben már egy enyhe „modernizálódás” jelei is érzékelhetők voltak nálunk.) Néhány jellegzetes példa:

1. ábra: Egyetértő vélemények aránya az „Állásban lenni fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen” állítás megítélésénél Európai országok 20–40 év közötti válaszadóinak 5-ös, 4-es osztályzatai (%)

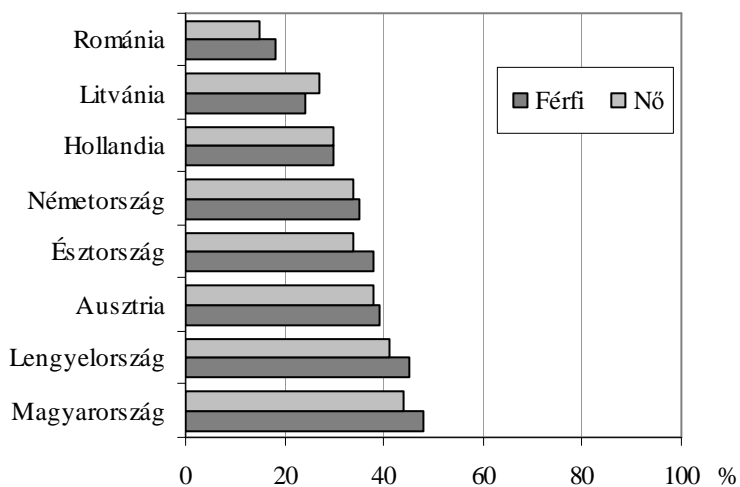
Forrás: Philipov 2006, PPA.

2. ábra: Egyetértő vélemények „A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása” állítás megítélésénél
Európai országok 20–40 év közötti válaszadóinak 5-ös, 4-es osztályzatai (%)

Forrás: Philipov 2006, PPA.

3. ábra: Egyetértő vélemények a „Háziasszonynak lenni éppen olyan önmegvalósítás lehet egy nő számára, mint a kereső munka” állítás megítélésénél
Európai országok 20–40 év közötti válaszadóinak 5-ös, 4-es osztályzatai (%)

Forrás: Philipov 2006, PPA.

Magyarország helyzete olyannyira egyedi, hogy feltevésünk szerint az attitűdök 2009-ig sem zárkóztak fel a fejlettebb európai országokéhoz. Bár újabb nemzetközi adataink nincsenek, a 2000–2009 közötti hazai változások alapján feltevésünk valószínűnek tűnik.

A 2000–2009 között Magyarországon megfigyelt változásokat az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat: A családi szerepmegosztással és női munkavállalással foglalkozó állítások „teljesen egyetértő” (5-ös) és „egyetértő” (4-es) elfogadásának alakulása nemek szerint 18–50 év közötti férfiak és nők, 2000, 2009 (%)

	2000			2009		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
<i>Családi hatások</i>						
1. Egy dolgozó anya éppen olyan meleg és szoros kapcsolatban lehet a gyermekeivel, mint egy olyan anya, aki nem dolgozik	62,9	68,2	65,6	71,7	74,8	73,3
2. Hat éves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyermek, ha az anya dolgozik	52,7	50,5	51,6	36,8	35,8	36,3
3. A család élete megsínyli, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik	57,7	55,9	56,8	35,6	37,6	36,6
<i>Önmegvalósítás</i>						
4. Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen	77,8	74,4	76,1	58,0	59,8	58,9
5. Háziasszonynak lenni éppen olyan önmegvalósítás lehet egy nő számára, mint a kereső munka	49,3	46,6	48,0	48,4	51,3	49,9
<i>Szerepmegosztás</i>						
6. Az a helyes, ha a férj is és a feleség is hozzájárul a család jövedelméhez	77,4	82,8	80,1	83,5	87,2	85,4
7. A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás vezetése és a család ellátása	66,3	55,9	61,1	54,9	53,7	54,3

A vizsgált állítások mindhárom témacsoportjában vannak olyanok, amelyek 2009-re akár jelentősen is elmozdították a 2000. évi egyetértő véleményeket. Különösen áll ez a *családi hatások* témakörére: jelentősen veszített érvényességéből az a nézet, hogy az anya munkája negatívan hat a család életére. (Olyannyira, hogy a korábbi többségi álláspont 2009-ben már kisebbségi véleménnyé változott.) Számottevően mérséklődött, de továbbra is többségi nézet maradt *az otthon, a család preferálása a munkával szemben*. Hasonlóképpen 2009-ben is többségi álláspont maradt a *tradicionális családi szerepmegosztást* pártfogoló állásfoglalás, bár ennek érvényessége is némileg visszaszorulni látszik a közvéleményben.

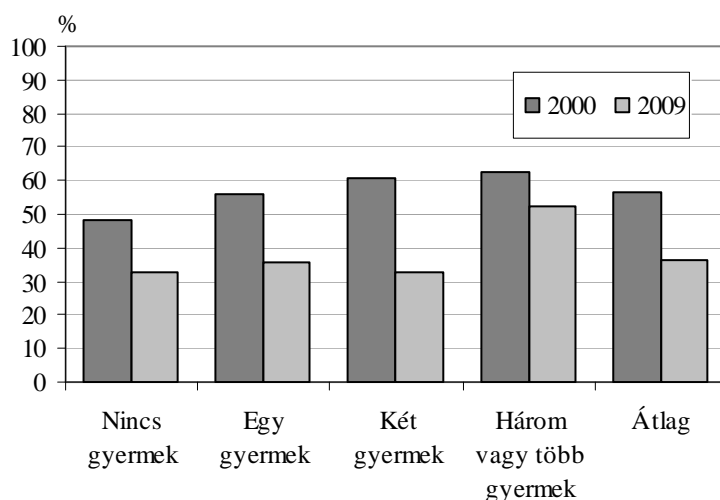
Az attitűdök változása az egyes témakörökben nem egyformán érintette a különböző társadalmi, demográfiai csoportokat. Közülük elsősorban a *nemek*, a *gyermekszám* és az *iskolai végzettség* hatása érdemel figyelmet.

A *férfiak* és *nők* véleményalkotásában továbbra is fennáll az általánosan ismert összefüggés, hogy a férfiak valamivel hagyományosabban gondolkoznak. A két nem attitűdjei azonban 2000–2009 között közeledni látszanak egymáshoz, egyes kérdéseknél a különbségek gyakorlatilag még el is tűnnek. Kivétel ez alól a *„kenyérkereső férj – háziasszony feleség”* tradíciójának elfogadása. A férfiak átlagon felüli mértékben adták fel hagyománykövető nézetüket: mintegy 11 százalékponttal alacsonyabb körökben egyetértő attitűdjeik korábbi aránya, s így nézeteik 2009-ben már megegyeznek nőtársaikéval. Mögötte a munkaerőpiac beszűkülése, az elhelyezkedés nehézsége sejthető. Bármennyire „kívánatos is lenne” a klasszikus felállítás (összességében 54%-nak tetszene), a feleség keresete nem nélkülözhető.

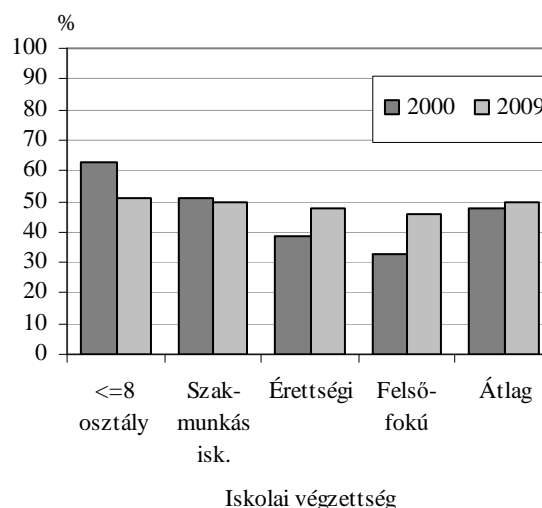
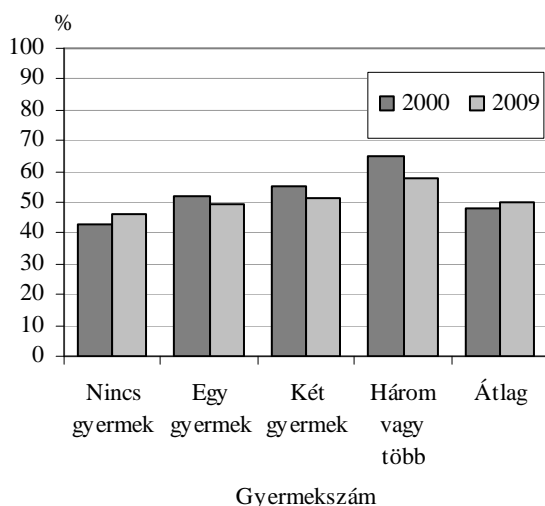
Hasonló ok játszhat szerepet a munka családi életre gyakorolt hatásáról alkotott vélemények változása esetén is. A munka negatív hatásának tagadása 2009-re minden vizsgált kategó-

riában intenzívebbé vált, alóla azonban *a családban nevelkedő gyermekek száma* kivételt jelent. Míg 2000-ben még a gyermekszám növekedésével együtt lineárisan nőtt azok hányada, akik a női munkavállalás hátrányát érzékelték, 2009-ben ez a nézet már csak a 3 és több gyermekek körében haladta meg (nagyon jelentősen!) az átlagot. Ez összhangban van az időmérlegvizsgálatok tapasztalatával: a nők házi munkával, gyermekgondozással való egyébként is nagy leterheltsége a 3 vagy több gyermeket gondozó anyák körében ugrásszerűen megnövekszik.

4. ábra: „A család élete megkönnyíti, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik”
18–50 év közötti férfiak és nők egyetértő (5-ös, 4-es) véleménye
gyermekszám szerint, 2000, 2009 (%)

5. ábra: „Háziasszonynak lenni éppen olyan önmegvalósítás lehet egy nő számára, mint kereső munkát végezni”
18–50 év közötti férfiak és nők egyetértő (5-ös, 4-es) osztályzatai
gyermekszám és iskolai végzettség szerint, 2000, 2009 (%)

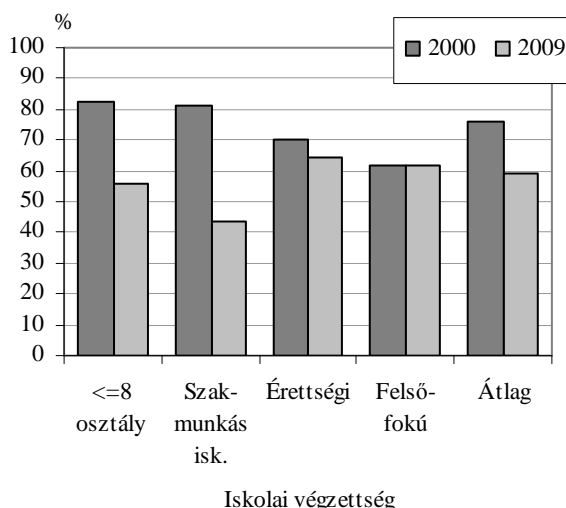
A „háziasszonyi státus, mint önmegvalósítás” eszménye ugyancsak a 3 és több gyermekeket indította leginkább ennek az ideálképnek a feladására, és e kérdésnél hasonló véleményváltás történt az *iskolai végzettség* metszetében, a munkanélküliségnek legjobban kitett, alacsony

végzettséggel rendelkezők csoportjában is. (Megjegyezzük: ez a két kategória gyakran esik egybe.)

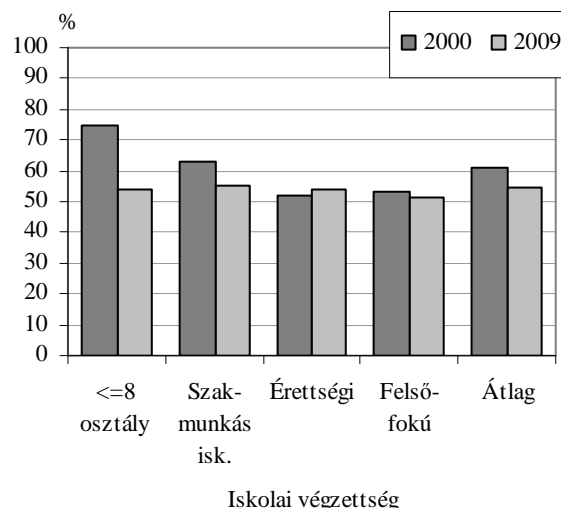
Nem véletlen, hogy a tradicionális nemi szerepmegosztást leginkább reprezentáló állítások az *iskolai végzettség* metszetében eredményeztek számottevő véleményváltozást. A 18–50 év közötti férfiak és nők körében mindkét állítás többségi egyetértést vívott ki mindkét vizsgálati évben, jóllehet ennek aránya 2000–2009 között lecsökkent. A csökkenés azonban meghatározó módon a legalacsonyabban iskolázottakra jellemző, akik 2000-ben még jobban pártfogolták a hagyományos elveket. Magyarázata vélhetően ebben az esetben is az, hogy a szakképzettség nélküli, iskolázatlan rétegek szenvednek legtöbbit a munkanélküliségtől, szegénységtől, és egyre kevésbé engedhetik meg, hogy a családot a munkavállalás alig-alig mutató esélye elé helyezték, vagy abban az illúzióban ringassák magukat, hogy a férj keresetéből meg tud élni a család.

6. ábra: Családi szerepekkel, családi munkamegosztással kapcsolatos egyetértő vélemények 18–50 év közötti férfiak és nők 5-ös, 4-es osztályzatai iskolai végzettség szerint, 2000, 2009 (%)

Állásban lenni fontos lehet, de a legtöbb nőnek az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen

A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás, a család ellátása

Annak következtében, hogy az érettségizettek kevéssé, a diplomások pedig jórészt egyáltalán nem változtattak 2000. évi véleményükön, a – továbbra is tradicionális többségi – vélemények 2009-re homogéné váltak.

Mint arról szó volt, a családi szerepmegosztással foglalkozó témakört 2009-ben két további kérdéssel kiegészítettük. Röviden ennek tapasztalatairól is szólnunk kell, noha ezúttal véleményváltozásról nem tudunk beszámolni. A férfiak házimunkában, illetve gyermekgondozásban való részvétele örökzöld témája mind az időmérleg-vizsgálatoknak, a házimunka értékét becsülő közgazdasági elemzéseknek, családszociológiai vizsgálatoknak, mind pedig a női egyenjogúság melletti harcias állásfoglalásoknak. A kérdést a 2000. évi PPA-vizsgálat – más megközelítéssel – sokoldalúan vizsgálta, nemzetközi összehasonlító adatokat is tartalmazó eredményeiből elemző tanulmány készült (Pongrácz–Murinkó 2009).

A 2009. évi kérdőívben – hasonlóan az előbbiekhöz – ezúttal is állításokat fogalmaztunk meg, és az egyetértés/nem egyetértés mértékét ötfokú skálán jelölhették a kérdezettek:

2. táblázat: Vélemények a férfiak házimunkában, illetve gyermekgondozásban való, nagyobb részvételének fontosságáról
18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 2009 (%)

Ahhoz képest, amennyit manapság vállalnak, a férfiaknak nagyobb részt kellene vállalniuk:	Teljes mértékben egyetért			Egyáltalán nem ért egyet		Nem tudja	Összesen
	4	3	2	1	5		
– a házimunkából	28,5	33,7	10,6	6,0	0,8	100,0	
– a gyermekek gondozásából, neveléséből	31,9	34,3	7,8	4,7	0,7	100,0	

A két tevékenységfajtát voltaképpen nem különböztetik meg a válaszadók, legtöbben azt tartják, hogy a férfiaknak nagyobb részt kellene vállalniuk ezekben. A nemek között azonban elég nagy a nézeteltérés: férfiak közül minden hatodik-hetedik, a nők közül minden negyedik ért egyet *teljes mértékben* az egyenlőbb otthoni munkamegosztással. A legfiatalabb korosztály (18–29 évesek) ugyancsak intenzívebb pártfogója a férfiak nagyobb részvételének, mint idősebb társaik.

3. táblázat: „A férfiaknak nagyobb részt kellene vállalniuk az otthoni tennivalókból”
18–50 év közötti férfiak és nők teljes mértékben egyetértő véleménye
nem és kor szerint, 2009 (%)

A férfiaknak nagyobb részt kellene vállalniuk	Nem		Korcsoport			Átlag
	férfi	nő	18–29 éves	30–39 éves	40–50 éves	
– a házimunkából	14,9	25,8	24,4	17,2	18,2	20,4
– a gyermekek neveléséből, gondozásából	15,2	25,9	25,0	18,5	17,2	20,6

Szokatlanul magas az ún. közbülső (is-is) vélemények aránya (34%). Ez azt sejteti, hogy a férj és feleség közötti munkamegosztást a mindennapi gyakorlatban nem az egyenjogúság elve alapján, hanem részben a szocializálódás során elsajátított, tipikusan „női” és „férfi” tennivalók „közmegegyezéssel” történő elosztása, részben pedig a családi, egyéni körülmények, lehetőségek (munkabeosztás, képességek, jövedelem, különmunka lehetősége, egészségi állapot stb.) figyelembevételével ítélik meg az emberek

A szerep-attitűdök irányának és konzisztenciájának változása 2000–2009 között

Kutatásunk további lépésében igyekeztünk egy összesített képet kialakítani arról, hogy vajon 2000–2009 között modernebbé vált-e a közgondolkodás a családi szerepmegosztás és a női munkavállalás kérdésében. Erre – különböző módszereket alkalmazva – más kutatók is törekedtek (Hakim 2002; Blaskó 2005; 2006; Vaskovics 2000). Hakim számunkra rokonszenves kategorizálása („család-orientált” – „munka-orientált” típusok) a mi adatbázisunk alapján nem alakítható ki. Blaskó és Vaskovics kategorizálása – ha módszerükben el is térnek egymástól – esetünkben azért irányadó, mert az 1988–1994 közötti időszakra vonatkozóan azonos adatbázist elemeztek (ISSP), és nagyon hasonló eredményre is jutottak. Mindkét szerző azt valószínűsítette, hogy a rendszerváltozást is átívelő években a magyar lakosságban növekedett a tradicionális gondolkodásmód. Az elemzés folytatásaként Blaskó azt állapította meg, hogy 1994-et követően megindult az attitűdök lassú modernizálódása.

Blaskó elemzésében az ötfokú skálán kapott egyetértő/nem egyetértő osztályzatok átlagából indult ki. Mindegyik állításnál azonos irányba rendezte azok megoszlását az ún. „moderntől” az ún. „tradicionálisig”. Az osztályzat-átlagok valamennyi vizsgált állítás esetében növekedtek 1988–1994 között (vagyis az attitűdök „tradicionálisodtak”), 1994 és 2002 között azonban már kisebb-nagyobb mértékben, de csökkenésnek indultak (vagyis az attitűdök lassú „modernizálódását” lehetett valószínűsíteni (Blaskó 2005)).

Vaskovics László három kategóriába rendezte az ötfokú skálán kapott válaszokat. Felfogása szerint a „*konzisztensen modern*” attitűdök csoportja az egyenlőség elvén alapuló hozzáállást takar a partnerkapcsolatok nemhez kötött szerepeit, a házimunka megosztását, valamint a munkavállalás és a család összeegyeztetését illetően. A „*konzisztensen tradicionális*” kifejezésen olyan beállítódást ért, amely a férfihoz rendeli a kereső tevékenységet, a nőhöz pedig a házimunkát és a családot. Ehhez a szemléletmódhoz tartozik még a női munkavállalás negatív megítélése, különösen az anyasággal összefüggésben, és a házimunka, mint „kizárólagosan női feladat” felfogása. A két szélső álláspont között elhelyezkedő ambivalens, hezitáló, vegyes véleményeket az ún. „*modern-tradicionális*” elnevezéssel látta el (Vaskovics 2000). E kategorizálás alapján végzett elemzésében kimutatta, hogy 1988–1994 között négy ország (Németország, Írország, Svédország és Magyarország) esetében három országban a modern attitűdök folyamatos térhódítása volt jellemző. Magyarország volt az egyetlen, amelyben a tradicionális nézetek – összhangban Blaskó megfigyelésével – erősödtek. A női munkavállalásról, párkapcsolatokról, nemi szerepmegosztásról vallott modern nézetek többi három országhoz viszonyítva egyébként is csekély súlya Magyarországon ebben az időben csökkent, ugyanakkor emelkedett a tradicionálisan gondolkodóké. Legnagyobb súlyt mindkét vizsgálati évben az ún. „középső”, „*modern-tradicionális*” kategória képviselte.

4. táblázat: Modern és tradicionális szereppattitűdök négy európai országban, 1988–1994 (%)*

	Modern	Modern – tradicionális	Tradicionális
<i>Svédország**</i>			
1994	50,9	43,2	5,8
<i>Írország</i>			
1988	27,1	46,1	26,7
1994	32,3	48,8	18,8
<i>Németország</i>			
1988	24,3	52,0	23,7
1994	29,6	55,7	12,7
<i>Magyarország</i>			
1988	8,7	66,2	25,1
1994	5,1	68,4	26,5

*Forrás: Vaskovics számítása, i.m. 290. old. Az adatok 4 ország 18 éves és idősebb népességére vonatkoznak. A tanulmány további részében a magyar adatoknál a felső korhatár 50 év, ami néhány százalékponttal eltér az itt közöltől.

** Svédországról nincs 1988. évi adat.

A 2000. és 2009. évi osztályzat-megoszlásokat magunk is megkíséreltük a Vaskovics által definiált három kategóriába sorolni. Választott módszerünk természetesen vitatható, és sok másfajta elemzési módszer is lehetséges. Az eredményekkel mindenesetre új és elég érdekes információkhoz jutottunk. Első lépésben mindegyik állítás esetében meghatároztuk a véleménymegoszlások irányát. (Így például, míg az „Egy dolgozó anyja éppen olyan szoros kapcsolatban lehet a gyermekeivel, mint egy olyan anyja, aki nem dolgozik” állítás „teljes mértékben” történő elfogadását modernnek lehet minősíteni, míg „A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a gyermekek ellátása” állítás hasonló osztályzata tradicionális felfogást takar. Egyes esetekben persze, ez vitatható. Annak elfogadása például, hogy „A család jövedelméhez a férjnek és a feleségnek is hozzá kell járulnia” a gazdasági kényszerűség miatt akár tradicionálisan gondolkozó emberek számára is elfogadott lehet.)

Az index szándékaink szerint a véleményeknek nemcsak az irányát, hanem erősségét, az attitűdök belső logikáját, „konzisztenciáját” is mutatja. Kiszámításának alapja a mi esetünkben az volt, hogy a vizsgált állítások minősítéseinek mintabeli eloszlását alapul véve hányan választották *átlag alatt*, *átlagosan* és *átlag felett* az egyértelműen modernnek minősített, és hányan az egyértelműen tradicionális álláspontot. A modern álláspontot *átlag felett* választókra az jellemző, hogy álláspontjukban az állítások három fő témakörének megítélésére vonatkozóan (az anya munkájának hatása a családi életre, az önmegvalósítás és a partnerek szerepmegosztása témaköreiben) modern szemléletmód érvényesül. Hasonlóan egyértelmű az erőssége a tradicionális felfogás *átlag feletti* választásának: mindhárom fő témakör megítélése során tradicionális szemléletmód valósul meg. Élve Vaskovics műszóhasználatával, az átlag felett (5–7 alkalommal) modern nézetet vallókat mi is „konzisztensen modern” beállítódással rendelkezőknek, az átlag felett tradicionális választ adókat pedig „konzisztensen tradicionális” beállítódással rendelkezőknek neveztük. E két szélső csoport között helyezkedik el a „mo-

„modern-tradicionális” (hezitáló, ambivalens, vegyes) szemléletmóddal rendelkezők csoportja. Közel egy évtized alatt, 2000–2009 között a „konzisztensen tradicionális” szemléletmód súlya több mint felére csökkent, a „konzisztensen modern” szemléletmódé mintegy 4 százalékponttal növekedett, és nagyobb lett a „modern-tradicionális” (hezitáló, ambivalens) módon gondolkodók tábora is.

5. táblázat: A nemi szerepmegosztással, női munkavállalással kapcsolatos vélemények arányai, 2000, 2009 (%)

Év	Konzisztensen modern	Modern – tradicionális	Konzisztensen tradicionális	Összesen	Esetszám
2000*	6,6	72,8	20,6	100,0	3057
2000**	8,0	74,0	18,0	100,0	1838
2009**	11,7	80,4	7,9	100,0	1515

*Teljes minta (18 évesek és idősebbek).

**18–50 év közöttiek mintája.

A táblázat első sorából kitűnik, hogy az idősebb generációban nagyobb az elkötelezettség a tradícióknak megfelelő normák iránt (2000. év, teljes minta). Ilyen megállapítást 2009-re vonatkozóan nem tudunk tenni, mivel ebben az évben a felső korhatár 50 év volt.

Az adatokat megkíséreltük egybevetni Vaskovics László 1988–1994-re vonatkozó adataival. (Természetesen ez csak erős fenntartásokkal lehetséges, mivel Vaskovics közleménye nem sorolja fel, az ISSP mely kérdéseit vette számításba az index kialakításánál. Mivel azonban saját kérdéseink az ISSP kérdőívein is szerepeltek, feltételezzük, hogy az elemzésre került témakörök – legalábbis jórészt – egybeesnek. Az összehasonlításnál a Vaskovics-féle adatok esetében is a 18–50 év közöttieket vettük figyelembe.) Az egybevetés eredményeként azt az óvatos, de plauzibilisnek tűnő megállapítást tehetjük, hogy az 1988–1994 közötti „visszarendeződést” az ezredfordulóig valóban követte némi modernizálódás (ez egybecseng Blaskó megállapításával). A „konzisztensen tradicionális” attitűdök súlya azonban már 2000-től kezdve észrevehetően visszahúzódott; 2009-ben már kisebb volt, mint a modern attitűdöké.

6. táblázat: Modern és tradicionális szerep-attitűdök változása 1988–2009 között 18–50 év közötti férfiak és nők (%)

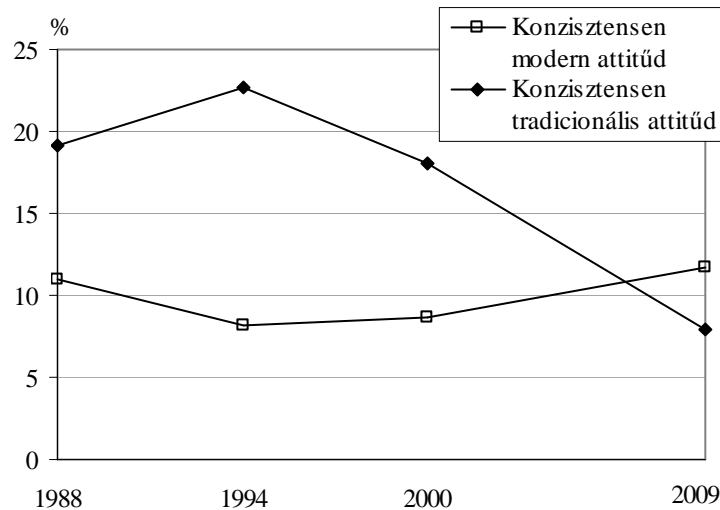
	1988*	1994*	2000**	2009
Modern	11,0	8,2	8,6	11,7
Modern – tradicionális	69,9	70,4	74,0	80,4
Tradicionális	19,1	22,7	18,0	7,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Esetszám	1036	743	1838	1515

* Vaskovics im. alapján, saját számítás.

** PPA adatállományából a 18–50 évesek és 2009-ben a 18–50 év közöttiek mintája.

Az alábbi ábra szemléletesen mutatja az attitűdök két ellentétes pólusának időben egymáshoz viszonyított alakulását.

7. ábra: A modern és tradicionális szerepmegosztási attitűdök változása
1988, 1994, 2000, 2009
18–50 év közötti férfiak és nők (%)

Az attitűdök nemek és iskolai végzettség szerinti megoszlásait nem tudjuk hézagmentesen egybevetni az 1988–1994. évi megoszlásokkal, mivel Vaskovics közleményében ezek a bontások csak a teljes mintára vonatkoznak. A tendencia azonban ugyanúgy érvényesül: a nők, illetve az iskolázottak (főképp a diplomások) között több a konzisztensen modern szemléletmóddal rendelkező és több a hezitáló, a „modern-tradicionális” attitűdcsoporthoz tartozó is.

7. táblázat: A szerep-attitűdök alakulása nemek és iskolai végzettség szerint
18–50 év közötti férfiak és nők, 2000, 2009 (%)

	2000					2009				
	8 osztály vagy kevesebb	Szakmunkás iskola	Érettségi	Felsőfokú végzettség	Együtt	8 osztály vagy kevesebb	Szakmunkás iskola	Érettségi	Felsőfokú végzettség	Együtt
Férfiak										
Modern	6,3	4,9	13,1	7,4	6,3	6,6	9,9	8,5	14,5	9,2
Modern – tradicionális	63,6	76,3	77,4	85,3	75,1	79,5	85,7	86,3	81,9	83,9
Tradicionális	30,1	18,8	9,5	7,4	18,6	13,9	4,4	5,2	3,6	6,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nők										
Modern	6,8	7,9	10,9	22,1	9,7	8,6	16,1	13,8	19,6	13,9
Modern – tradicionális	65,3	78,9	78,2	69,9	72,8	74,1	71,1	82,8	77,6	77,0
Tradicionális	27,9	13,9	10,9	8,0	17,5	17,3	12,8	3,4	2,8	9,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Együtt										
Modern	6,6	6,1	11,6	15,4	8,0	7,7	12,3	11,6	17,4	11,6
Modern – tradicionális	64,6	77,0	77,9	76,9	74,0	76,7	80,1	84,3	79,5	80,4
Tradicionális	28,7	16,9	10,4	7,7	18,1	15,7	7,6	4,2	3,2	8,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A várakozásnak megfelelően az egyértelműen, konzisztens módon tradicionális, illetve modern felfogást vallók arányában a legnagyobb eltérés az iskolai végzettség két pólusán, a 8 osztályt végzettek, illetve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében mutatkozik. Az elkötelezetten modern nézetek súlya a diplomások körében a legnagyobb, masszív tradíciókövetés pedig jellegzetes módon a 8 osztályt végzett férfiak között található. Ugyanakkor – összefüggésben nehéz munkaerő-piaci kondícióikkal – ez utóbbi csoport gondolkodásában tapasztalható leginkább a tradicionális szerepattitűdök visszaszorulása is 2000–2009 között. Bár a diplomás nők minden más csoporthoz képest a legkevésbé tradíciókövetők, a két vizsgálati év közötti időszakban attitűdjeik „konzisztenciája” némileg megingott: kissé többen váltak „hezitálóvá”, sőt körükben a modern szemléletmód súlya is kicsit halványodott.

Összességében 2000–2009 között a vizsgált korosztály egészére nézve jellemző a tradicionális attitűdök mérséklődése, a „modern-tradicionális”, hezitáló szemléletmód jelentősebb térnyerése és a modern szemléletmód súlyának szerény növekedése is. Valószínűnek tartjuk, hogy a magyar közgondolkodás egésze – gondolatilag most az idősebb korosztályokat is bele értve – még ma is meglehetősen nosztalgiával gondol a hagyományos családi felállásra, családi szerepmegosztásra. Kutatásunk szerint azonban – akár modern, akár tradicionális módon gondolkoznak – van egy olyan réteg, amely a leginkább elkötelezett, szilárd, határozott állásponttal rendelkezik a női munkavállalásról és a családi szerepmegosztásról. A 18–50 év közötti generációkban arányuk mintegy 20–25%-ra tehető, és e körön belül a modern felfogás aránya 2000–2009 között észrevehetően növekedett, némileg felülmúlva a markánsan, következetesen tradicionális szemléletmódot. Hogy a későbbiekben mennyire és milyen ütemben válik ez elterjedtebbé a tágabb közvéleményben, azt ma még nem tudjuk megítélni.

Összefoglalás

A tanulmány azt a célt tűzte maga elé, hogy megvizsgálja: milyen a 18–50 év közötti népesség fogadókészsége egy olyan családpolitika elfogadása iránt, amely a nők kereső tevékenysége és a gyermekvállalás, a családi élet közötti összhang elősegítésére törekszik. A kérdésre empirikus úton egy 2000-ben és 2009-ben készített kérdőíves vizsgálat eredményei alapján igyekeztünk választ adni. Az ennél korábbi időszakban végzett kutatásaink azt tanúsítják, hogy a női munkavállalás és a családi szerepmegosztás témaköreiben a magyar közgondolkodás nemzetközi viszonylatban is erősen tradicionális pozícióból indult. A vélemények, attitűdök időbeli alakulásának korrekt megfigyelését módszertanilag igyekeztünk biztosítani. Ezt segítette elő a két vizsgálati időpont (2000 és 2009) azonos mintája, a kérdőív-kérdések változatlan újrakérdezése, valamint egy összefoglaló index kialakítása, amely a konzisztensen modern/tradicionális attitűdök időbeli arányváltozását mutatja.

Az elmúlt közel egy évtized során figyelemre méltó változások tapasztalhatók. Modernebb, munka-orientáltabb lett az értékrend, az egyértelmű család- és gyermek-központúság

némileg visszaszorult. Elfogadottabbá vált, hogy az anya kereső tevékenysége nem feltétlenül negatív hatású a gyermek fejlődésére, sőt a kétkeresős családmodell a család stabilitása, biztonsága szempontjából elengedhetetlen követelmény. A tradicionális szerepmegosztás ideologikus töltésű témaköreiben ugyanakkor ma még erőteljes a hagyományos szemléletmód továbbélése.

Jelentős változás a vélemények homogénebbé válása is. A demográfiai jellemzők (gyermekszám, iskolai végzettség) szerint 2000-ben tapasztalt, markáns különbségek lecsökkentek vagy teljesen eltűntek, az álláspontok egységesebbé váltak. A homogenizálódás elsősorban azoknak a témaköröknek a megítélésében mutatkozik, amelyek a család és a munka összhangját vizsgálják. Ez arra enged következtetni, hogy a női munkavállalás ténye, a dolgozó anya státusa széleskörűen elfogadott, pozitívan támogatott a közgondolkodásban, és ez a vélemény egybeesik az állam által megfogalmazott családpolitikai és foglalkoztatás-politikai célkitűzésekkel.

Felfogásunk szerint a nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárás, valamint az érintett férfiak és nők szerepfelfogása közötti egybeesés pozitív, az eltérés pedig negatív hatással van a gyermekvállalási magatartásra. Kutatásunk eredményei alapján úgy látjuk, ma Magyarországon a közgondolkodás változása kedvező helyzetet teremt ahhoz, hogy az egyéni célok egybeessenek az állam céljaival, ami elvileg elősegíthetné a gyermekvállalási szándékok realizálását. Ehhez arra lenne szükség, hogy a családpolitika ne csak a deklarációk szintjén, hanem konkrét intézkedésekkel és a keretfeltételek megteremtésével (foglalkoztatás-politika, gyermekintézményi hálózat számottevő fejlesztése stb.) is biztosítsa az egyéni tervek, célok megvalósítását.

Három évig a gyermek mellett – de nem mindenáron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról¹

Blaskó Zsuzsa

A háromévesnél fiatalabb gyermekek napközbeni ellátásának megoldása évek óta a (köz)politikai figyelem középpontjában van Magyarországon. A kisgyermekes anyák alacsony foglalkoztatási mutatói, a szülői szabadságok rendszere, a bölcsődei férőhelyek száma, az alternatív ellátási formák elérhetősége mind-mind visszatérő témái a szakmai és a politikai diskurzusoknak is. Ennek ellenére igen keveset tudunk a téma társadalmi megítéléséről, arról, hogy milyen értékek és elvárások alakítják a kapcsolódó közvéleményt, és ezzel a szereplők viselkedését is. Ezzel kapcsolatban hivatkozási alapul többnyire csak meglehetősen általános, a nemi szerepek szélesebb tematikájába illeszkedő korábbi kutatási eredmények szolgálnak. A túlzott általánosságban túl ráadásul ezek az eredmények jellemzően nem a három évnél fiatalabb korosztályra, hanem egy tágabb korcsoportra vonatkoznak. A legtöbb korábbi felmérés egyszerűen azt vizsgálta, hogy mennyire tartja elfogadhatónak a közvélemény azt, ha egy kisgyermek – mégpedig a legtöbb vizsgálat esetében hatévesnél fiatalabb kisgyermek – anyja munkába áll. Az így levonható következtetések túlságosan általánosak és meglehetősen pontatlanok is ahhoz, hogy a három évnél fiatalabb gyermeket nevelő anyákra vonatkozó társadalmi elvárásokra következtethessünk belőlük. Jelen tanulmányunkban ezért egy új vizsgálat eredményeinek bemutatásával igyekszünk ezekre a gyermekekre célzott, kellően árnyalt képet adni a problémáról.

Korábbi kutatások eredményei

A nemi ideológiákra vonatkozó vizsgálatokból leszűrhető, több évtizedes, mára már szakmai közhellyé vált tapasztalat, hogy a magyar társadalom nemi szerepfelfogása általánosságban konzervatívnak mondható és ez a tulajdonsága a 2000-es évek legelejéig lényegében nem változott (vö. pl. Pongrácz–S.Molnár 1994; Tóth 1995; Pongrácz 2001; Blaskó 2005, 2006). A kisgyermekes gondozására, és így az anyák otthonmaradására vonatkozó kérdések megítélése nagyjából belesimult az általános trendbe. Eszerint a hetvenes évektől kezdődően széles körű és egyre fokozódó egyetértés mutatkozott abban, hogy egy óvodás- vagy akár iskoláskorú kisgyermekre valószínűleg rossz hatással van, ha az anyja dolgozik. A három éves gyes bevezetését követő első idevágó hazai vizsgálat a Népeségtudományi Kutatóintézetben (NKI) készült 1974-ben. Az abban feltett kérdés igen tág korcsoportra, a 10 év alatti gyermekek gondozására vonatkozott. A kérdőív-kérdés azt tudakolta, hogy a közvélemény pártfogolná-e, ha „*a kereső nők* (gyakorlatilag minden fiatal nő az volt!) *kisebb, pl. 10 éves kor alatti gyermek mellett otthon maradnának*”, vagy pedig azt tartanák-e helyesnek, hogy „*ha csak*

lehet, kisebb gyermekek mellett is folytassák kereső munkájukat”. A +32 pontos egyetértés-index az „otthonmaradás-pártiak” mintegy kétharmados fölényét jelezte (S. Molnár 2009: 46.). Bár az eredmények nem közvetlenül összevethetők, úgy tűnik, hogy a nyolcvanas évek során, majd bizonyos mértékig a rendszerváltás után is az otthonmaradás-pártiság erősödése volt jellemző. Az NKI nyolcvanas években végzett közvélemény-kutatásainak idevágó eredményeiről S. Molnár a következőképpen ír: „Míg 1985-ben nyomatékosan tiltakoztak a feltételezés ellen, mi szerint a „dolgozó anyák” nem biztosítanak elég jó nevelést, az évtized végén a szemléletmód szkeptikusabbá vált: fele-fele arányban oszlottak meg az egyetértő/nem egyetértő vélemények. A dolgozó anya nimbusza, a gyermek számára példaképként történő megjelenése is vesztett népszerűségéből.” (S. Molnár 2009: 51.).

A várakozásokkal ellentétben a rendszerváltozás környékén a tendencia kismértékben még fel is erősödött. Az 1988-as és 1994-es ISSP vizsgálatok eredményeiből kitűnik, hogy ebben az időszakban tovább nőtt a kisgyermekével otthon maradó anya-kép népszerűsége. Hat év alatt 28-ról 49 százalékra emelkedett azok aránya, akik teljesen egyetértettek azzal, hogy hatéves kor alatt egy kisgyermek megsínyli, ha az anyja munkába áll (1. táblázat). 1994 és 2002 között azután lassú visszarendeződés volt megfigyelhető. Ekkor kismértékben ugyan, de csökkenni kezdett a kisgyermekes anyák munkavállalásával szembeni ellenszenv (Blaskó 2006).²

1. táblázat: „Hatéves kor előtt egy kisgyermek mindenképpen megsínyli, ha az anyja dolgozik.” Az állítással egyetértő/nem egyetértő vélemények megoszlása, 1988, 1994, 2002 (%)

A kérdés éve	Az állítással					Összesen	Esetszám
	egyáltalán nem ért egyet 1	2	3	4	teljesen egyetért 5		
1988	1,6	16,3	11,5	42,3	28,3	100,0	1719
1994	3,9	7,6	15,3	23,6	49,5	100,0	1475
2002	2,6	15,5	16,4	32,0	33,5	100,0	1010

Forrás: Az ISSP 1988., 1994., 2002. évi adatfelvételeinek magyarországi adatai 18 éves és idősebb férfiak és nők országos mintáján.

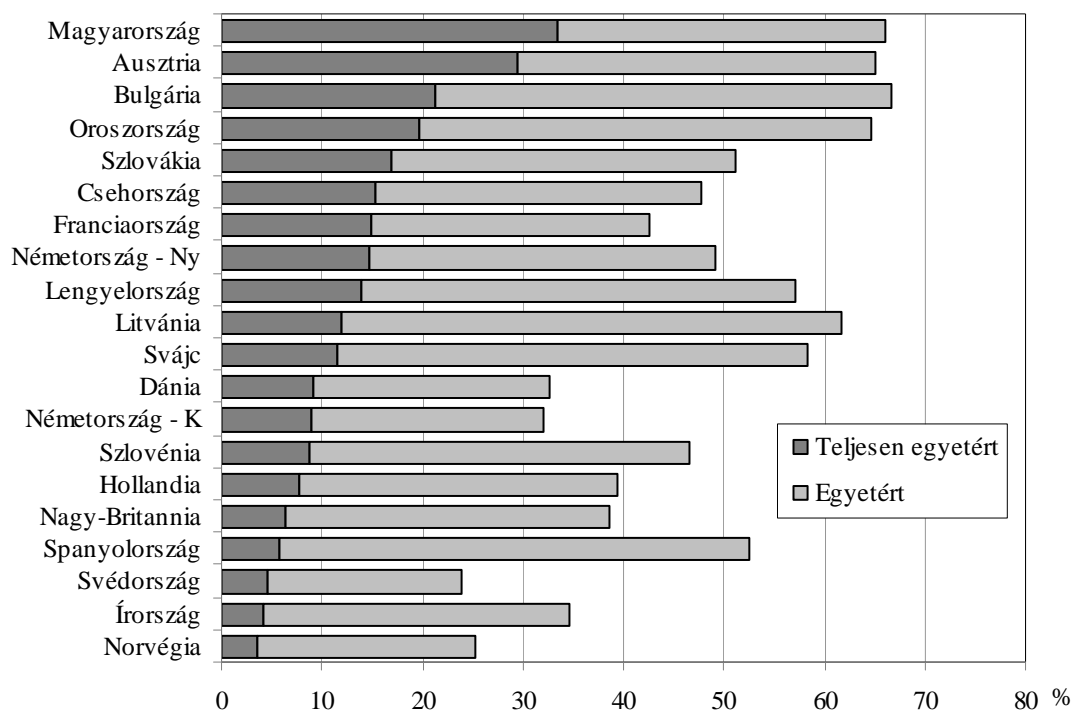
Hogy tágabb kontextusban is értékelni tudjuk a hazai közvéleményt, érdemes egy pillantást vetni a 2002. évi ISSP vizsgálat nemzetközi eredményeire is. Az 1. ábra azt mutatja, hogy Magyarországon az otthonmaradás-pártiság az ekkorra bekövetkezett csökkenés ellenére is kiemelkedő volt. A „Hatéves kor alatt megsínyli egy kisgyerek, ha az anyja dolgozik” kijelentés megítélését vizsgálva jól látszik, hogy számos európai ország között nálunk volt legna-

¹ A tanulmány első megjelenése: Demográfia 2011. LIV. évf. 1. szám 23–44.

² Bár más megfogalmazást használt, de ugyancsak a 6 év alatti korosztályra vonatkozott a 2000-es nemzetközi PPA vizsgálat kérdésfeltevése. A többség ekkor is egyetértett azzal, hogy „Egy óvodáskorú gyermek valószínűleg megsínyli, ha az anyja dolgozik” (S. Molnár 2009).

gyobb az állítással teljesen egyetértők tábora. Az egyetértők és a teljesen egyetértők (4-es és 5-ös osztályzatot adók) teljes részesedését tekintve is az élbolyba tartoztunk 2002-ben.³

1. ábra: „Hatéves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyerek, ha az anyja dolgozik”
Az állítással egyetértők aránya 20 európai országban, 2002 (%)

Forrás: Az ISSP 2002. évi adatfelvétele.

Tárgyalt témánk egy másik – a nemzetközi kutatásokban és nálunk is többször alkalmazott – kérdőív-kérdése, hogy „mit csináljon a nő, amikor van olyan gyereke, aki még nem jár iskolába?”. A kérdésfeltevés a teljes állású munkavégzés, a részmunkaidős állás és a teljes otthonmaradás közötti választásra kéri a válaszadókat. A 2. táblázat a válaszok hazai megoszlását mutatja be három időpontban. Az eredmények így módon is az otthonmaradás-pártiság fokozódását, majd visszaesését mutatják a rendszerváltozás körül. Ez esetben azonban a visszaesés jelentősebb annál, mint ahogyan azt az előző kérdésfeltevésnél tapasztalhattuk. 2002-ben ugyanis már azonos arányban voltak azok, akik szerint az iskolába még nem járó gyermeket nevelő anyának otthon kell maradnia és azok, akik a részdős munkavállalást megfelelő megoldásnak tartanák az ilyen nők számára.

³ Az angol nyelvű kérdőívben az állítás pontos szövege: „A preschool child suffers if his or her mother works”. Az eredmények az egyes országokban legalább 1000 fős, a felnőtt lakosságot reprezentáló mintákon alapulnak. A közölt arányszámok olyan megoszlásokból származnak, amelyben a válaszolni nem tudók nem szerepelnek.

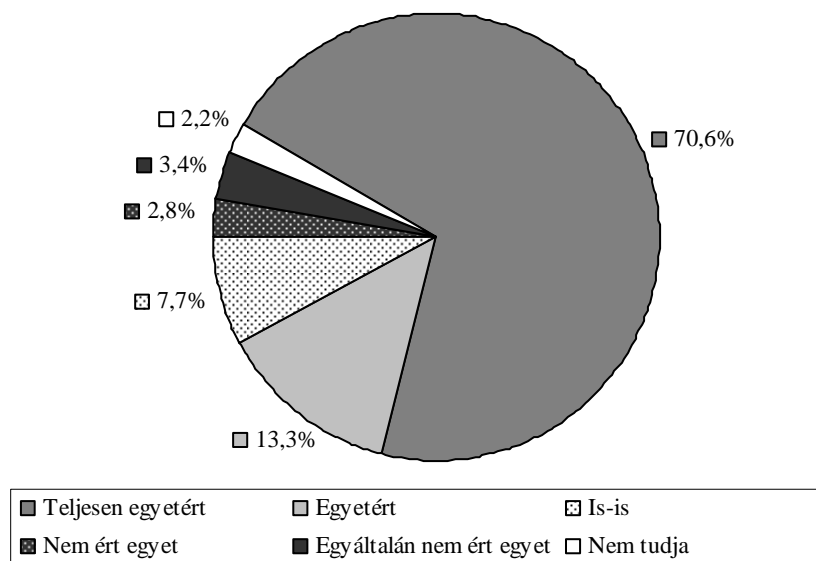
2. táblázat: „Mit csináljon a nő, ha van olyan gyermeke, aki még nem jár iskolába?”
A vélemények alakulása, 1988, 1994, 2002 (%)

A kérdés éve	Megfelelőnek tartott megoldás, ha az anya...				Összesen	Esetszám
	teljes munkaidőben dolgozik	részmunkaidőben dolgozik	otthon marad	nem tudja		
1988	8	40	51	1	100	1740
1994	5	31	63	1	100	1496
2002	6	46	46	1	100	1075

Forrás: Az ISSP 1988., 1994., 2002. évi adatfelvételeinek magyarországi adatai. 18 éves és idősebb férfiak és nők országos mintáján.

Az eddig bemutatott eredmények kivétel nélkül a bennünket érdeklőnél szélesebb gyermekkorosztályra, a hat év alattiakra vonatkoztak. Tudomásunk szerint a Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” című panel-vizsgálatának 2004. évi adatfelvétele az egyetlen olyan vizsgálat, amely a „szokásos” kérdésformában, ám nem a 0–6 évesekre, hanem a három év alattiakra vonatkozóan vizsgálta az anya munkába állásával kapcsolatos nézeteket. Akármelyik (korábbi vagy későbbi) vizsgálat eredményeivel is vetjük egybe e kérdés megítélését, szembeszökő az üzenet: az anya munkavállalását 3 évnél fiatalabb kisgyermek mellett a lakosság jóval nagyobb mértékben tartja károsnak, mint ahogyan azt a 6 év alattiakra vonatkozóan bármikor is tette. 2004-ben 10 megkérdezett közül 7 teljesen egyetértett azzal, hogy hároméves kor előtt a gyermekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni. További 13% ugyancsak osztotta ezt a véleményt, míg kifejezett egyet nem értést mindössze 6 százalék jelzett. Bár elképzelhető, hogy a rendkívül magas egyetértési arányhoz az is hozzájárult, hogy a kérdés szövegében az „eljár dolgozni” megfogalmazás szerepel, ami kizárja a rugalmasabb, otthonról is folytatható munkavégzési formákat, az eredmény mindenképpen figyelemre méltó és kellően motiválja a téma részletesebb vizsgálatát.

2. ábra: „Hároméves kor előtt a gyermekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni”
Az egyetértő/nem egyetértő vélemények megoszlása, 2004 (%)

Forrás: NKI, 2004. Esetszám: 13 540.

A vizsgálat és hipotézisek

A következőkben a szokásosnál alaposabb vizsgálatnak vetjük alá a magyar társadalomban a 3 év alatti kisgyermek gondozásáról, valamint anyaszerepről élő képet és elvárásokat. Ehhez a 2009-ben készült, „Családi értékek” című kérdőíves adatfelvétel eredményeit használjuk fel. Az 1500 fős vizsgálati minta a 18 és 50 év közötti lakosságot reprezentálja a főbb társadalmi jellemzők mentén.

E kutatásban módunk nyílt arra, hogy célirányosan az itt tárgyalt problémák vizsgálatára és az éppen aktuális családpolitikai változásokra is reflektálva alakítsuk ki vizsgálati kérdéseinket. Ezek összeállításánál alapvetően arra számítottunk, hogy – a 2004. évi adatfelvétel eredményeihez hasonlóan – a három év alatti gyermekekre vonatkozóan jelentősen nagyobb mértékű otthonmaradás-pártiságot tapasztalunk majd a megkérdezettek részéről, mint amekkorát a hat év alatti korcsoportra vonatkozóan találtak a korábbi vizsgálatok. Azt is feltételeztük, hogy célzottan megfogalmazott és a körülményeket jobban számításba vevő vizsgálati kérdések segítségével árnyaltabb eredményhez jutunk: *a három évig tartó főállású anyaszerep elvárásának intenzitása talán mégsem annyira erőteljes a magyar társadalomban, mint ahogyan azt a korábbi vizsgálatok sejteti engedik.* Egyrészt arra számítottunk, hogy az anya (legalább) három évig tartó otthonmaradását is kevesebben tartják kiemelten fontosnak, mint ahogyan azt a 2004. évi „hagyományos” vizsgálati mód sugallja, másrészt pedig azt vártuk, hogy az otthonmaradást fontosnak tartók véleménye is rugalmas bizonyos fokig, vagyis egyes körülmények mérlegelésével módosul. Összességében tehát arra számítottunk, hogy *a magyar társadalom alapvetően fontosnak tartja ugyan a három éves teljes állású anyaság intézményét, mégsem utasítja el egyértelműen az anyák ennél korábbi munkavállalását.* Hipotéziseinket részben technikai, részben pedig tartalmi okokkal tudjuk alátámasztani.

Technikai szempont, hogy az általánosan megszokott vizsgálati kérdések nem adnak lehetőséget a gyermek első, második és harmadik életévének évjáratonkénti szétválasztására (sőt mint láttuk, a legtöbb esetben az első hat éven belüli életéveinek megkülönböztetésekre sem). Emiatt eleve ki van zárva annak lehetősége, hogy különbséget tegyünk a (legalább) 3 éves otthonmaradást fontosnak tartók és azok között, akik szerint valójában csak egy (vagy két) évig van nagy szükség az anyai jelenlétre. A „szokásos” kérdésfeltevések mellett mindkét csoportot egyformán „konzervatívnak” szokás címkézni. Ezen a problémán vizsgálatunkban egyszerűen úgy léptünk túl, hogy a kérdezetteknek lehetőséget adtunk arra: maguk jelöljék meg, hány évig tartják fontosnak, hogy az anya otthon maradjon kisgyermekével.

A korábbi kutatási eredmények egy másik, immár nem technikai, hanem tartalmi magyarázatának azt tartjuk, hogy az anya „munkába állásának” fogalma a magyar társadalom tagjainak többségében feltehetően a tipikusnak tekinthető (legalább) napi 8 órás, meglehetősen rugalmatlan körülmények között végzett munka képzetét kelti. Ebből kiindulva arra számítottunk, hogy a kisgyermekes nők munkába állásának határozott elutasítása sok esetben nem a pénzkereső munkavégzésre általában, hanem a családdal csak súlyos nehézségek és

kompromisszumok árán összeegyeztethető munkavégzésre vonatkozik. Erre engedtek következtetni azok a korábban már bemutatott eredmények is, amelyek a részidős munkavállalás széles körű (és fokozódó) elfogadottságát mutatták. Szintúgy alátámasztják feltevésünket egy korábbi interjú vizsgálatunk eredményei is. Két-hároméves korú gyermekükkel hivatalosan „otthon lévő”, „nem dolgozó”, az anyai jelenlétet fontosnak valló anyák között nagy számban találtunk ugyanis olyan válaszadót, aki valójában térben és/vagy időben rugalmasan, a napi 8-nál jelentősen kisebb óraszámúban dolgozott, illetve az ilyen jellegű munkavégzést megengedhetőnek tartotta (Blaskó 2011; Fodor–Kispéter 2011). Mindezen tapasztalatok alapján arra számítottunk, hogy például részmunkaidős, vagy otthonról végezhető munkára gondolva a közvélemény is megengedőbb, és az ilyen típusú munkába állást nagyobb arányban tartja elfogadhatónak már a gyermek harmadik életévének betöltése előtt is.

Feltételeztük azt is, hogy nem csupán a munkavégzés módja, hanem annak motivációja is befolyásolja, hogyan ítéli meg a lakosság az anya munkavállalását. Tekintettel a hazai jövedelmi viszonyokra, illetve a munkaerőpiac állapotára, igen valószínű, hogy sokak szemében az anyagi kényszer még az anya viszonylag korai munkába állását is legitimálja. Arra is számítottunk, hogy az anyagi motiváció sokkal inkább elfogadott érv a közvélemény számára, mint az anya személyes, belső igénye a munkába állásra. Ezt a feltevésünket arra alapoztuk, hogy a nők szakmai törekvéseit, karrier-vágyát a magyar lakosság csak kevésbé ismeri el, és a családban betöltendő funkcióihoz képest jellemzően másodrendűnek tekinti.

Végezetül megjegyezzük, hogy vizsgálatunk kialakítása idején napirenden, lefolytatása időszakában pedig már érvényben volt a Bajnai-kormány törvénymódosítása (2009), amely a 2010 áprilisa után született gyermekek esetében háromról két évre csökkentette volna a gyes folyósításának időtartamát. Ennek egyik következménye, hogy a vizsgált probléma intenzívebben volt jelen a közbeszédben – és így vélhetően a köztudatban is – mint egyébként. Azt azonban, hogy ez a fokozott figyelem milyen irányba befolyásolhatta a kérdésekre adott válaszokat, szisztematikus vizsgálat hiányában nem tudhatjuk. Mindenesetre vizsgálatunk eredményei (összhangban eredeti kutatói szándékainkkal) felfoghatók egy, a több évtizede fennálló kisgyermek-gondozási gyakorlatot megváltoztatni szándékozó beavatkozás társadalmi fogadtatásának előjelezéseként is. Különösen igaz ez arra a néhány kérdésre, amelyekkel tanulmányunkat zárjuk majd. Ezek azt firtatják, milyen alternatív megoldásokat tartanának elfogadhatónak a kérdeztettek abban az esetben, ha a támogatott otthonmaradás ideje három évről kettőre rövidülne.

Eredmények

Az itt is elemzett „Családi értékek” kutatásban szereplő, nemi szerepekkel és a családi étellel kapcsolatos egyéb kérdéseket vizsgálva Pongrácz és S. Molnár (2011) már megmutatták, hogy azokban számottevő mértékben csökkent a konzervatív nézeteket vallók aránya a korábbi időszakokhoz képest. Az anyaszereppel kapcsolatos egyetlen olyan kérdésünk, amely köz-

vetlen összehasonlítási lehetőséget biztosít korábbi eredményekkel, szintén látványos „liberalizálódást” jelez. Azzal az állítással, hogy „*Hatéves kora előtt mindenképp megsínyli egy kisgyerek, ha az anyja dolgozik*” ezúttal a kérdezetteknek csupán 36 százaléka értett egyet (4-es vagy 5-ös osztályzat), ami jóval alacsonyabb, mint a hasonló kérdéssel 2002-ben kapott 60 százalékos arány.⁴

3. táblázat: „*Hatéves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyermek, ha az anyja dolgozik*”
Az állítással egyetértő/nem egyetértő vélemények változása, 2002, 2009 (%)

A kérdés éve	Az állítással						Összesen
	egyáltalán nem ért egyet 1	2	3	4	teljesen egyetért 5	nem tudja	
2002	3,2	18,2	17,5	29,9	29,9	1,4	100,0
2009	17,3	14,5	31,6	18,7	17,4	0,6	100,0

Forrás: Az ISSP 2002. évi adatfelvétele és „Családi értékek” 2009 (NKI) adatai, 18–50 év közötti férfiak és nők országos mintáján.

Bár a három év alatti gyermek-korosztályra vonatkozóan nem tettünk fel közvetlen összehasonlítási lehetőséget biztosító kérdést, eredményeink azt sejtetik, hogy a bölcsődés korú gyermeket nevelő anyákkal kapcsolatban nem zajlott le ehhez hasonló változás. Vagyis vizsgálatunk azt mutatja, hogy a kétezres évek során sem csökkent azok tábora, akik az otthonmaradást tartják számukra az ideális választásnak. Ráadásul az a hipotézisünk sem teljesült, hogy a rugalmasabb válaszadási lehetőséget nyújtó kérdésfeltevés csökkenteni a (legalább) 3 évig való otthonmaradáshoz ragaszkodók arányát.

Arra voltunk tehát kíváncsiak, hogy ha szabadon választhatnak, hány éves korban jelölik meg az emberek azt a határt, amikortól a kisgyermek anyja szerintük munkát vállalhat.⁵ Azt találtuk, hogy ilyen módon, szabadon döntve is a többség (56%) hároméves korra, vagy még későbbre (20%) húzza meg ezt a választvonalat. Az egyéves kort csak egy jelentéktelen kisebbség jelölte meg, a vizsgált korosztály egyötöde pedig a jelenlegi magyar gyakorlat megengedőbb változatát, a kétéves kori visszatérést tartja megfelelőnek.

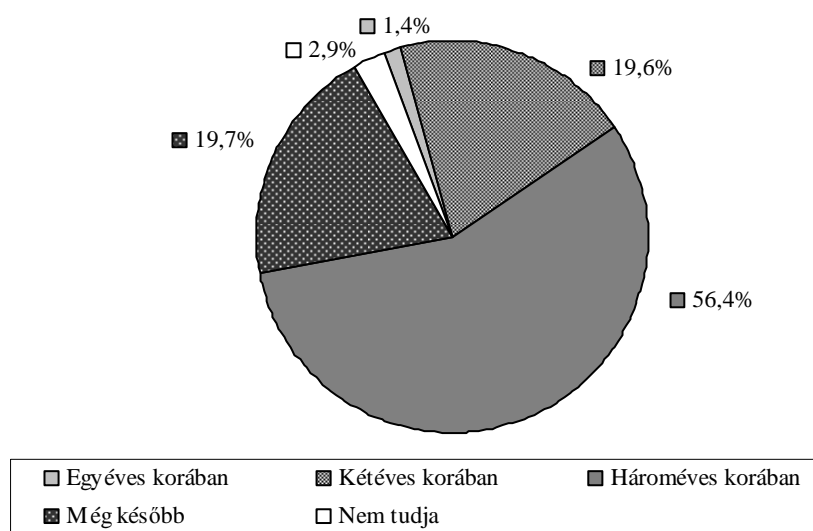
Bár közvetlen összehasonlításra nincsen mód, mégis érdemes ezeket az adatokat összevetni a már idézett, 2004-es eredményekkel. A 2. ábrán bemutatott értékeket az 50 évesnél fiatalabb korcsoportra újraszámolva azt kapjuk, hogy akkor a válaszadók 66 százaléka teljes mértékben egyetértett, további 15 százaléka pedig egyetértett azzal, hogy három év alatt meg-

⁴ A pontosabb összehasonlíthatóság kedvéért a 2002. évi mintán az új adatfelvételéhez hasonló korcsoportra, a 18–50 évesekre számított adatokat közöljük. Az időségek elhagyása (mint az az 1. táblázattal való összevetésből látható) csak igen kis mértékben módosította az akkori válaszmegoszlásokat.

⁵ A kérdés pontos szövege a következő volt: „Ön szerint általában hány éves korban fogadható el, hogy az anya munkát vállaljon?” A kérdezettek válaszlapok segítségével választhattak az alábbi lehetőségek közül: egy éves korban / két éves korban / három éves korban / később / nem tudja

sínyli egy kisgyerek, ha az anyja eljár dolgozni.⁶ Ennek az összesen 80 százalékos egyetértői tábornak a nagysága pedig nem tér el érdemben a 2009-ben, a rugalmasabb kérdezési módszerrel mért 76 százalékos egyetértési aránytól. Vagyis – eltérően sok más családi értékkel kapcsolatos témától – úgy tűnik, hogy a 3 év alatti gyermekek gondozásával kapcsolatos elvárások nem, vagy legfeljebb minimális mértékben mozdultak el az alapvetően családcentrikus kiinduló pontból a 2000-es évek során.

3. ábra „Ön szerint általánosságban a kisgyermek hány éves korában fogadható el, hogy az anya munkát vállaljon?”
A vélemények megoszlása, 2009 (%)

A 2009. évi eredményeinket részletesebben vizsgálva kiderül még, hogy a (legalább) hároméves korhoz való ragaszkodás erőteljesebb valamelyest a férfiak, mint a nők körében, és erőteljesebb az iskolázatlanok, mint az iskolázottak, valamint a városokban élőkhez képest a községek lakói között. A 3 éves kor előtti (de inkább csak 2 éves kor utáni) munkába állást elfogadók közé tartozik viszont a nők 24, a városokban élők 27, az érettségizettek 27 és a diplomások 30 százaléka. Nem befolyásolja érdemben a véleményeket sem a kérdezett életkora, sem pedig az, hogy nevel(t)-e gyermeket.

A továbbiakban azzal foglalkozunk, hogy megengedőbbé válik-e a közvélemény akkor, ha nem általánosságban, vagy (kizárólag) a gyermek érdekeit szem előtt tartva, hanem egyéb szempontokat is mérlegelve kell megítélni az anya munkába állását. Mint jeleztük, három ilyen körülményt vizsgálunk: a család anyagi szükségleteinek, a munkavállalás körülményeinek, valamint az anya személyes motivációinak az alakulását. Ehhez részben az előbb

⁶ Tökéletesen összehasonlítható mintákat úgy kapunk, ha mindkét adatbázisban a 21–50 éves korosztályra számítjuk ki az adatokat. Ha a 2009-es felvétel mintáját ennek megfelelően szűkítjük, akkor a válaszmegoszlások a következők lesznek az „általánosságban mikor jó, ha az anya munkába áll?” kérdésre: „a gyermek 1 éves korában”: 2%; „a gyermek 2 éves korában”: 20%; „a gyermek 3 éves korában”: 56%; „ennél később”: 20%; nem tudja: 2%. A megoszlás tehát lényegében nem tér el a teljes, 18–50 éves mintán számítottól.

bemutatott kérdés módosított, tehát azzal összehasonlítási lehetőséget biztosító változatait használtuk, részben pedig egyéb, kiegészítő kérdéseket.

Ha arra kérjük a válaszadókat, vegyék számításba a család anyagi szükségleteit is, és arról formáljanak véleményt, hogy mi az a legkorábbi időpont, amikor az anya munkába állása elfogadható akkor, ha a *család nehéz anyagi helyzetben van, és szükség van az anya keresetére*, a korábban bemutatottól jelentősen eltérő válaszmegoszlást kapunk. Ilyen körülmények között ugyanis a kérdezetteknek már csupán kisebb része (26%) ragaszkodik a három éves otthonmaradáshoz, vagy tart fontosnak ennél is hosszabb időt (4%). A relatív többség (46%) megelégedne két évvel, míg azok száma sem elhanyagolható, akik ennél is rövidebb időt is elégségesnek tartanak (18%) (4. ábra). Az anyagi nehézségekkel szembeni megértő hozzáállást tanúsítják egyébként azok a válaszok is, amelyekben a kérdezettek egyetértésük mértékét fejezhették az alábbi kijelentéssel: *Attól egy nő még jó anya lehet, hogy anyagi okból visszamegy dolgozni még mielőtt a gyermeke betölti a 3. évét*. Ezzel az állítással a kérdezettek csaknem fele teljesen egyetért, további 29 százaléka egyetért, 16 százalék egyet is ért meg nem is. Ugyanakkor minden huszadik megkérdezett azt is helyteleníti, ha egy anya anyagi okokból áll munkába a gyermek 3 éves kora előtt.

Az ideális munkába állási időpontot befolyásoló tényezők között még az anya motivációt vettük számba. Kérdésünk úgy hangzott, *„Ön szerint legkorábban mikor fogadható el, hogy az anya visszamenjen dolgozni, abban az esetben, ha egy anyának hiányzik a munka, a munkahely, és már szívesen dolgozna?”* Figyelemre méltó, hogy ez a magyarázat is elég sok esetben talál szimpátiára, és befolyásolja a közmegejtélés alakulását – persze korántsem olyan mértékben, mint az anyagi rászorultság. Kizárólag az anya igényeire való tekintettel a gyermek egyéves korában még csak kevesen (9%), kétéves korában azonban már viszonylag sokan (39%) tartják elfogadhatónak a munkába állást. A többiek ilyen esetekben (is) ragaszkodnának a 3 éves kori (39%) vagy még későbbi (8%) időpont kiváráshoz.

Más jellegű, a munkavállalásról szóló döntésen túl az (anyai) munkavállalás következményeit is befolyásoló tényező a végezhető *munka jellege*. Ennek vizsgálatára feltettük először is a „klasszikusan” az első hat évre megfogalmazott kérdést, ám ezúttal az első három év vonatkozásában: mit tegyen az anya, amíg a legkisebb gyermeke nem éri el az óvodás kort? A kérdésre a többség (68%) azt a választ adta, hogy legjobb az, ha ebben az időszakban az anya otthon marad.⁷ 28 százalék gondolta azt, hogy a részmunkaidő a legjobb megoldás, míg az anya teljes idős munkavállalását csupán egy elenyésző kisebbség (3%) támogatta. A teljes három éves időszakra vonatkoztatva tehát a részmunkaidős munkavégzés nem teljesen ellenszenves a magyar társadalomban – bár ebben a formában nem is bizonyult kifejezetten népszerű választásnak. Azonban, ha az első három éven belül módot adunk a differenciálásra,

⁷ Ez a kérdésünk a 2. táblázatban bemutatott „hagyományos” kérdés újraképzése volt a három évesnél fiatalabb gyermeket nevelő anyák esetére. Megint csak jól látható, hogy hatról három éves korra elmozdulva (az időközben bekövetkezett „modernizálódás” ellenére is) jócskán fokozódott az otthonmaradás támogatottsága.

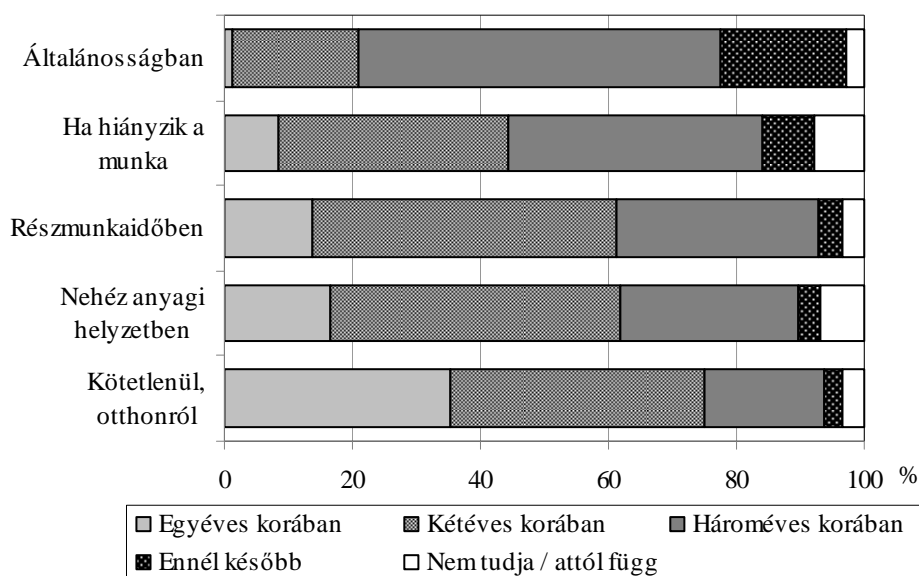
kiderül, hogy a részidős munkavégzést a vizsgált csoport többsége már a gyermek harmadik születésnapja előtt elfogadhatónak tartja. Már egyéves kortól egyetért ezzel 14%, kétéves kortól további 49% – a hároméves határhoz ebben az esetben „csupán” 30% ragaszkodik, illetve még tovább várna 3%.

Az igazi változást a munkavállalás megítélésében azonban az hozza, ha nem (csak) a munkavégzés ideje rövidül le, hanem annak helyszíne (is) megváltozik. Ha ugyanis arról van szó, hogy az anya otthonról végezheti a munkáját kötetlen munkaidőben, akkor mintegy egyötödnnyire szűkül a hároméves korhatárhoz ragaszkodók köre. Egy számottevő csoport (36%) így már egyéves kortól is elfogadhatónak tartja az otthoni munkavégzést, míg csaknem ugyanennyien (40%) a kétéves kor tájékán való munkakezdést támogatják. Vagyis ilyen esetben a nagy többség „feloldja” a hároméves szabályt, és nem lát kivétneivalót abban, ha a gyermek mellett dolgozik az anya.⁸ Összességében a munkakörülmények rugalmasságával együtt nagymértékben rugalmassá váló közvélekedés azt jelzi, hogy az általános helyzetre vonatkozó kérdésekre adott munkavégzés-ellenes válaszok nem függetlenek a magyar társadalomban élő munka-képtől, amely jellemzően az otthontól távol, teljes állásban, sokszor napi 8–10 órán keresztül végzett munkát mutat. Ennél kevésbé korlátozó körülmények között a gyermeknevelés és a munkavégzés összeegyeztetése már sokkal többek számára jelent elfogadható alternatívát – még három évnél fiatalabb gyermek mellett is.

Az 4. ábra a válaszok öt hasonló jellegű kérdésre adott megoszlásait teszi összehasonlíthatóvá. Jól látszik, hogy az alapvetően meglehetősen szigorú, otthonmaradás-párti (fiatal) közvéleményt jelentős mértékben képesek befolyásolni az egyedi körülmények: akár a munkába állás oka, akár a vállalt munka jellege. Minden, általunk vizsgált tényező más-más mértékben ugyan, de enyhítette a vélemények „szigorát”. A válaszok módusza szinte minden esetben (az anya személyes motivációit kivéve) két évre került át a korábbi háromról. A kétéves gyermek melletti munkába állást tehát számos esetben elfogadhatónak tartja a 18–50 évesek többsége – a két évhez azonban többségük ragaszkodik. Ennél rövidebb idejű „főállású anyaság” csak akkor számít széles körben elfogadhatónak, ha munkáját az anya otthonából végzi.

⁸ Ehhez valószínűleg hozzájárul az a vélemény, hogy így nincsen szükség alternatív gyermekgondozási lehetőségre, az anya a munkával párhuzamosan a gyermeket is el tudja látni, tehát az alapvetően anyai gondoskodás szempontja nem sérül.

4. ábra „Ön szerint legkorábban a gyermek hány éves korában fogadható el, hogy az anya visszamenjen dolgozni...?”
A válaszok megoszlása különféle feltételek mellett, 2009 (%)

Általános tendencia, hogy a nők megengedőbbek a férfiaknál, a városokban – de főként a Budapesten – élők a községeknél, a diplomások a kevésbé iskolázottaknál és a harmincasok a húszas vagy negyvenes éveikben járóknak. Az említett különbségek legkevésbé markánsan az otthonról végezhető munka megítélésénél rajzolódna ki – ezt a helyzetet mérlegelve a legtöbb társadalmi csoportban hasonló vélemények alakulnak ki.

Ahogy arról már szó esett, a 2009. évi kérdőíves vizsgálat idején érvényben volt az a törvény-módosítás, amely a gyes folyósításának időtartamát háromról két évre csökkentette volna. Ezt vizsgálva megkérdeztük a vizsgálati személyeket, mit javasolnának egy anyának, akinek gyermeke kétéves korában megszűnik a járandósága: keressen munkát, amikor a gyermeke kétéves lesz, vagy a gyermek érdekében maradjon otthon, amíg a gyermek óvodás nem lesz, még ha rosszabb körülmények között is kell élniük. Kíváncsiak voltunk arra is, milyen ellátási formát tartanának megfelelőnek azoknak a kétéves gyermekeknek, akiknek az anyja ekkor munkába áll. Annak ellenére, hogy azóta a 2010-ben megalakult Orbán-kormány ezt a jogszabályi módosítást visszavonta, mégis fontosnak tartjuk közölni az ide vonatkozó eredményeinket. Úgy látjuk ugyanis, hogy a kapott válaszok túlmutatnak a konkrét jogszabály fogadtatásán, és általánosabb érvényű következtetésekre is lehetőséget adnak.

Az a kérdés, hogy mit javasolnának az új feltételek mellett azoknak a nőknek, akiknek gyermeke eléri a kétéves kort (álljanak-e munkába, vagy pedig igyekezzenek megoldani, hogy a gyes megszűnése ellenére is otthon maradhassanak), erőteljesen megosztotta a közvéleményt. Ha csak kismértékben is, de többségbe került az a nézet, hogy ebben a helyzetben a munkába állást kell választani (51%), míg a kérdezettek 44 százaléka így is a hosszabb otthon maradáást támogatná. (A fennmaradó 5% nem tudott választ adni a kérdésre.)

Nem meglepő, hogy a probléma megítélése szoros összefüggésben van egy korábban tárgyalt véleménnyel, hogy ki milyen életkorú gyermek mellett tartaná *általánosságban* elfogadhatónak az anya munkába állását. Legnagyobb arányban természetesen azok támogatják az anya munkába állását a rövidített gyes lejártakor, akiknek egyébként is az a véleménye, hogy a gyermeknek elég, ha az anya egy, vagy kétéves koráig otthon marad vele. Az előbbi (szűk) csoportnak 89, míg az utóbbi (nagyobb) csoportnak 77 százaléka van ezen az állásponton (4. táblázat). Legnagyobb mértékű megosztottság abban a nagy létszámú csoportban jelentkezik, amely eleve a 3 éves kort tartotta határvonalnak. Itt lényegében egyforma nagyságú a munkavállalást támogatók és az otthon maradást pártolók köre (49 és 47 százalék). Legerősebb ellenállás a törvényileg kikényszerített munkába állással szemben természetesen abban a csoportban jelenik meg, amelyik három évnél is hosszabb ideig szeretné az anyákat a gyermekük mellett tudni (ld. 4. tábla).

4. táblázat: „Mit teyenenek az anyák, ha a gyermek kétéves korában megszűnik a gyes?”
A válaszok megoszlása aszerint, hogy általánosságban (egyébként) a gyermek hány éves korában tartanák megfelelőnek az anya visszatérését a munkába, 2009, %

Általánosságban (egyébként) mikor menjen vissza dolgozni az anya?	Esetszám	Mit teyenenek az anyák, ha csak 2 évig tart a gyes?			Összesen
		Keressenek munkát	Oldják meg, hogy otthon maradhassanak	Nem tudja	
Amikor a gyermek...					
1 éves	20	.	.	.	100,0
2 éves	297	77,2	16,8	6,0	100,0
3 éves	849	48,9	46,8	4,3	100,0
Még később	297	27,2	67,9	4,9	100,0
Nem tudja megítélni	44	47,7	25,2	27,1	100,0
Összesen és átlag	1504	50,7	43,8	5,4	100,0

Forrás: „Családi értékek” 2009. (NKI adatfelvétele 18–50 év közötti férfiak és nők országos mintáján.)

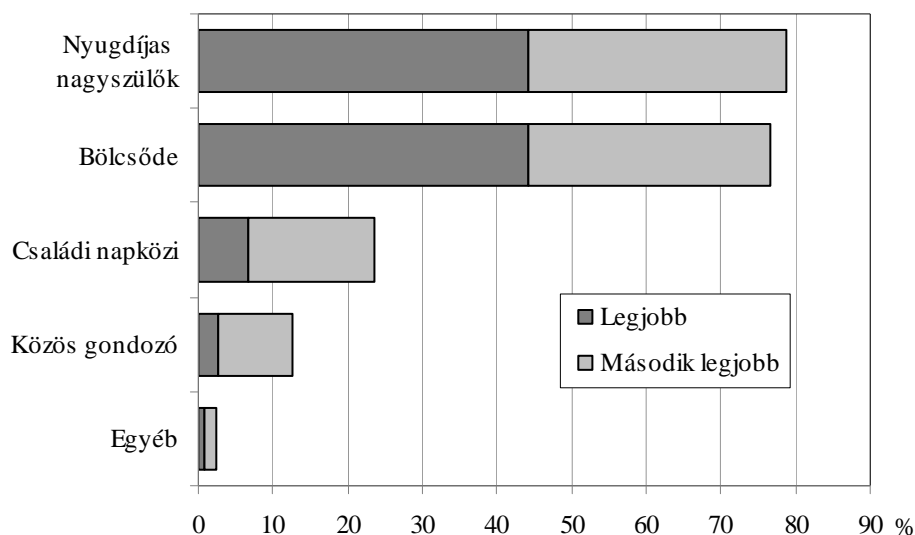
Egy olyan helyzetet, amelyben csak 2 évig biztosítják a gyest, az átlagosnál inkább készek lettek volna elfogadni a harmincasok, a legalább érettségivel rendelkezők, a vidéki városokban élők, és azok, akik saját bevallásuk szerint elég jó anyagi körülmények között élnek. Ezek az összefüggések többnyire akkor is fennállnak, ha a többi tényezőre (köztük az ideálisnak tartott visszatérési időre is) kontrollálunk. Az említett csoportok tehát akkor is hajlamosabbak elfogadón viszonyulni a korábbi, 2 év utáni munkába állás kényszeréhez, ha egyébként személyes véleményük szerint jobb lenne a legalább három évig való otthonmaradás.⁹ Feltételeztük, hogy a vizsgálat idején fennálló belpolitikai helyzetben a személyes politikai nézetek is

⁹ Az állítás egy logisztikus regresszió-számításon alapul, melynek függő változója annak valószínűsége, hogy valaki elfogadja a törvénymódosítás teremtette új körülményeket, és az anya munkába állását támogatja a gyes nélküli otthonmaradással szemben. A legerősebben meghatározó tényezőnek egyértelműen az ideális visszatérési időpontra vonatkozó személyes vélemény bizonyult, de a felsorolt tényezők többsége – a nem változójának kivételével – a többire kontrollálva is lényeges hatást gyakorol a kérdés megítélésére.

hatást gyakorolhattak a gyes-rövidítésre való reakciókra, ám eredményeink ezt nem támasztották alá.¹⁰

Abban az esetben, ha az anyáknak (mégis) munkába kellene állniuk miután gyermekük betöltötte a kétéves kort, a megkérdezettek többsége szerint a nyugdíjas nagyszülőkre kellene bízni nap közben a gyermeket, vagy pedig bölcsődébe kellene adni. A felsoroltak közül a legtöbb kérdezett ezt a két lehetőséget említette első (44–44%), illetve második (34–32%) helyen. Ennél jóval kevesebben, de – az intézmény viszonylagos újdonságához és ritkaságához mérten – nem túlságosan kevesen javasolnák a családi napköziket mint első (7%), vagy második (17%) legjobb megoldást.

5. ábra: „Ha az anyának (mégis) munkába kell állnia, ki vigyázzon a kétéves gyerekre?” Az első és a második legjobb megoldás említésének gyakorisága az egyes lehetőségeknél, 2009 (%)

A legelterjedtebb kisgyermekkorai ellátást nyújtó intézményeknek, a bölcsődéknek a megítélését további kérdésekkel is vizsgáltuk. Azt találtuk, hogy a vizsgált népességnek mintegy fele tartja a bölcsődéket az anyai gondozás megfelelő alternatívájának a gyermek kétéves korától. Az alábbiakban bemutatott véleménymegoszlások azt is sejtetik, hogy a hároméves korig tartó anyai otthonmaradáshoz való ragaszkodás sok esetben nem annyira, vagy nem kizárólag a vélt gyermeki érdekeken alapul, hanem a megfelelő számú alternatív ellátó-hely hiányán is. Az általánosságban hároméves otthon maradást pártolóknak ugyanis nem kevesebb, mint 40 százaléka értett egyet (4-es vagy 5-ös osztályzat) a következő kijelentéssel: „Ha elég bölcsőde lenne az országban, teljesen elfogadható lenne, hogy az anyák a gyermek kétéves kora után visszamenje-

¹⁰ 2009-ben a Bajnai Gordon irányította MSZP kormány népszerűsége igen alacsony volt, miközben a gyes lerövidítését ellenző Fidesz magasan állt. Kérdőívünkben nem szerepeltek közvetlenül a pártszimpátiára vonatkozó kérdések, ennek hiányában a 10-fokú politikai bal-jobb skálán adott önbesorolás hatását tudtuk csak ellenőrizni, és azt nem találtuk szignifikánsnak. Elképzelhetőnek tartjuk azonban, hogy a pártpreferenciák hatása szignifikánsnak bizonyult volna.

nek dolgozni.” Figyelemre méltó, hogy még az „általánosságban” több mint három évet szükségesnek tartók közül is 26 százalék így vélekedik.

5. táblázat: „Ha elég bölcsőde lenne az országban, teljesen elfogadható lenne, hogy az anyák a gyermek kétéves kora után visszamenjenek dolgozni.”

Az állítással egyetértő/nem egyetértő vélemények megoszlása aszerint, hogy általánosságban (egyéb-ként) a gyermek hány éves korában tartanak megfelelőnek az anya visszatérését a munkába, 2009 (%)

Általánosságban (egyéb-ként) mikor menjen vissza az anya dolgozni?	Az állítással						Összesen	Esetszám
	egyáltalán nem ért egyet 1	2	3	4	teljesen egyetért 5	nem tudja		
Amikor a gyermek:..								
1 éves	100,0	20
2 éves	2,0	3,5	23,6	42,1	28,6	0,2	100,0	297
3 éves	16,8	15,7	24,9	22,9	18,0	1,6	100,0	846
Még később	27,2	18,2	27,7	17,6	9,0	0,4	100,0	297
Nem tudja megítélni	6,5	0,0	38,4	16,1	13,7	25,2	100,0	44
Összesen és átlag	15,4	13,2	25,5	25,3	18,9	1,7	100,0	1504

Forrás: „Családi értékek” 2009. (NKI adatfelvétele 18–50 év közötti férfiak és nők országos mintáján.)

Következtetések

Tanulmányunkban több közelítésben is megmutattuk, hogy a kisgyermek (legalább) három évig tartó anyai gondozására vonatkozó elvárás erőteljesen jelen van ugyan a magyar társadalomban, ám inkább bizonyul egyfajta eszménynek, vagy a bölcsőde-hiány előidézte kényszernek, semmint következetesen képviselt társadalmi normának.

Az elv elterjedtségét jól mutatja, hogy vizsgálatunk szerint „általánosságban” tekintve a 18–50 év közötti férfiak és nők 56 százaléka vélekedik úgy, hogy három évig, további 20 százalék pedig, hogy még ennél is tovább otthon kellene maradniuk az anyáknak gyermekeikkel. Bár figyelemre méltó, hogy ezek az arányok nem utalnak az elvárások mérséklődésére 2004-hez képest, önmagában a hároméves korig való anyai gondozás igényének elterjedtsége nem meglepő. Magyarozatát véleményünk szerint a gyés-gyed rendszer intézményében, az ennek hatására, valamint a munkapiaci korlátoknak- és a gyermekellátó intézmények szükségének következtében kialakult több évtizedes gyakorlatban, valamint a gyakorlatot támogató közbeszéd hatásában kell keresnünk. Ami a kialakult gyakorlatot illeti: a kisgyermekes anyák a gyés bevezetését követően egyre növekvő arányban éltek a három évig, vagy ennél nem sokkal rövidebb ideig tartó otthonmaradás lehetőségével (Sándorné 1986; Bálint és Köllő 2007; OECD Family Database). Az pedig, hogy egy társadalmilag széles körűvé váló gyakorlat erős hatást gyakorolhat a kérdésről kialakuló vélekedésekre, szintén ismert tény. A magyar szülők többsége hároméves kora előtt nem, vagy csak azelőtt nem sokkal bízza másra (első-sorban ellátó intézményre, vagyis bölcsődére) gyermekét. Ez a tapasztalat vélhetően megerő-

sította a társadalomban azt a felfogást, hogy ez így van rendjén, így helyes, így természetes.¹¹ Ezt a nézetet támogatta az elmúlt évtizedek (nem annyira a közelmúlt, mint inkább a korábbi időszakok) közbeszéde is. Egy másik írásunkban (Blaskó 2011) interjúk vizsgálatok alapján megállapítottuk, hogy elsősorban a gyermekpszichológusoknak az az érve volt erős hatással a kisgyermekes anyák álláspontjára, amely szerint a kisgyermek egészséges lelki fejlődéséhez elengedhetetlen a (legalább) hároméves korig tartó intenzív anyai jelenlét.

Jelen tanulmányunkban azonban megmutattuk azt is, hogy ez a szigorú elvárás az anyákkal szemben korántsem abszolút, sőt, a körülmények függvényében viszonylag rugalmasan alakul. A három éves elvárás sok esetben inkább egyfajta ideálként, eszményként működik, amelyet a körülmények és lehetőségek felülírhatnak. Az általunk vizsgált legkülönbélebb helyzetekben az „általánosságban” három évhez ragaszkodóknak 36–73 százaléka volt hajlandó véleményét felülbírálni, és rövidebb otthonmaradási időtartamot is elfogadni. Ennek köszönhetően szinte minden vizsgált helyzetben¹² többségbe kerültek azok, akik nem utasítják el az anyák három év előtti munkába állását.

Igen nagy mértékben növeli például a korábbi munkába állás iránti megértést a család nehéz anyagi helyzete. Erre gondolva az embereknek több mint 60 százaléka elfogadja a három év előtti munkavégzést. Kevésbé támogatott, de ugyancsak enyhít az elvárások szigorán az, ha az anyának hiányzik a munkája és szívesen dolgozna – ilyenkor a kérdezettek 44 százaléka fogadja el a korábbi munkába állást. Az egyéni motivációk mellett lényegesek az elérhető munkakörülmények is – a részmunkaidős munkavállalás lehetősége kisebb mértékben, míg az otthonról való munkavégzés számottevően növeli a munkapiacra való visszatérés előrehozását.

A hároméves kor tehát a legtöbb ember gondolkodásában nem tekinthető szigorúan rögzített választóvonalnak. Nem mozdítható azonban el tetszőleges mértékben: többnyire ennek egy évvel, a gyermek kétéves korára való előrehozása az, ami még elég széles körben elfogadottnak bizonyul. A gyermek kétéves kora előtt csupán egy szűk kisebbség, és ők is csak a körülmények egy része esetén tudják elképzelni, hogy az anya a munkát válassza a gyermekével való folyamatos együttlét helyett.

A kétéves korhatár viszonylagos elfogadottságát további eredményeink is jelzik. Először is megmutattuk, hogy a Bajnai-kormány által tervezett rendszerben, amely a gyes folyósítását két év után szüntette volna meg, a véleményt formálni tudók közül valamivel többen javasolták volna a helyzet elfogadását és az érintett anyáknak munkába állását, mint ahányan ilyen körülmények között is otthonmaradásra bíztatták volna őket. Kimutatható az is, hogy a kellő számú bölcsődei férőhely hiánya nagyban hozzájárul a három évesnél korábbi munkavállalás elutasításához. Ha lenne elegendő férőhely, akkor a kérdezetteknek 45 százaléka elfogadhatónak tartaná, hogy az anyák dolgozni kezdjenek gyermekük kétéves korában, további 26 százalék pedig legalábbis nem utasítaná ezt el.

¹¹ Lásd ehhez az értékek adaptációjának mechanizmusáról pl. Lesthaeghe–Moors 2000.

¹² Kivétel ha az anya azért állna munkába, mert hiányzik neki a munkája.

Eredményeinkből két közvetlen következtetés is levonható a kapcsolódó szakpolitikák számára. Fontos lenne először is, hogy a kisgyermekes szülők igényeik szerint hozzáférhessenek rugalmas, a családi élettel összeegyeztethető munkalehetőségekhez. Ezen kívül pedig nem halasztható feladat a 3 évesnél fiatalabb korosztály napközbeni ellátását biztosító intézmények bővítése, a férőhelyek számának jelentős növelése sem. Természetesen egyik felvetés sem új, sok helyen sok szakértő jelezte már, hogy a rugalmas munkavégzési lehetőségek, valamint a kellő számú gyermekellátó hely hiánya objektív akadály az anyák korábbi munkába állásának. Vizsgálatunk alapján azonban a máshol elmondottakhoz még hozzátehetjük azt is, hogy ezek a problémák nem kis részben felelősek azért is, hogy Magyarországon olyan sokan elutasítók a korán kezdődő nem-anyai gondozással szemben. Ezeknek az akadályoknak az elhárítása (egyéb kedvező hatásain túl) csökkentené a rövidebb otthonmaradással szembeni társadalmi ellenállást. Ez pedig nemcsak azért volna fontos, mert elfogadóbbá tenné a közvéleményt a jelenlegi szabadságolási rendszer esetleges változtatásaival szemben, hanem azért is, mert elősegítené egy toleránsabb, sokszínűbb szerepek elfogadását támogató közvélemény kialakulását is. Ez utóbbi pedig elengedhetetlen ahhoz, hogy a kisgyermekes nők szabadabban, mérsékeltebb társadalmi nyomás mellett hozhassanak döntéseket életüknek ebben a meghatározó szakaszában.

Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon

Spéder Zsolt

Bevezető¹

Nem kockázatmentes vállalkozás annak körvonalazása, hogy a mai magyar közvéleményben milyen elképzelések és elvárások élnek a férfiaknak a családban betöltött szerepéről. A nehézség egyrészt abból adódik, hogy kevés kutatási előzményre támaszkodhatunk, és így azt az igényünket, hogy szűkebb tárgyunkat a férfiakra vonatkozó általános szerepelvárások részeként értelmezzük, nem könnyű érvényesíteni. Másrészt kényes feladat a már évtizedek óta a női sorsokra fókuszáló (feminista) társadalomtudományi irodalom kezelése: a vázlatos vagy a túlzottan részletező ismertetés egyaránt veszélyeket hordoz. A feladat mégis vonzó, amennyiben a családi viszonyoknak olyan új oldalait világíthatjuk meg, amelyek eddig kiestek a látókörünkől, vagy csak érintőlegesen, a női sorsok szempontjai szerint tárgyalták őket. Ugyanakkor ösztönzőleg hatottak ránk azok az írások, illetve kötetek, amelyek az „apaság kríziséről, kiüresedéséről” vagy az „új apaságról” a közelmúltban jelentek meg (Brannen 2003; Mühlig-Rost 2007). Hasonlóképpen inspirált az a felismerés, hogy a termékenységi elemzések féloldalasak maradnak, ha a gyermekvállalásra vonatkozó döntéseket csak a nők szempontjai szerint ismerjük meg (Thomson 1997; Puur et al. 2008).

A férfiak családon belüli szerepeire vonatkozó elvárások elemzését a férfiszerepeket meghatározó strukturális összefüggések rövid bemutatásával kezdjük: munkapiaci, intézményi, normatív és életpályához köthető szempontokat veszünk figyelembe. Hangsúlyozzuk, hogy e tényezők a szerepek gyakorlásának kereteit határolják körül, az egyének ennek során bizonyos szabadsággal rendelkeznek. Ezért mutatkozhatnak viszonylag homogén strukturális és intézményi környezetben is különbségek (Brannen, 2003). A szerepelvárások így egyszerre jelentik az egyéni szerepgyakorlatok keretfeltételeit, illetve formálódnak az egyéni szerepgyakorlatok révén.

Már itt érdemes tisztázni, hogy empirikus elemzésünk során döntően a családi szerepelvárások két vonatkozásával tudunk foglalkozni. Egyrészt megvizsgáljuk, hogy ma Magyarországon a közvélemény a jövedelemszerzést vagy a családi életben való aktív részvételt (gyermekgondozás, otthoni munka) várja-e el inkább a férfiaktól. Másrészt azt is értelmezzük, hogy a közvélemény hagyományos (fegyelmezés, jövedelemszerzés) vagy modern (a szeretet kimutatása, aktív részvétel a gyermekgondozásban) vonásokat vár-e el inkább az apáktól.² Az

¹ A tanulmány első megjelenése: Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről – 2011. 207–228.

² Empirikus elemzésünk tehát a Magyarországon elterjedt apai szerepek egyik meghatározó elemét, a normatív vonatkozásokat érinti.

elemzéshez a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet (NKI) *Családi értékek* c. felvételének adatbázisát³ használjuk.

A témáról szóló irodalom áttekintése

A családon belüli férfiszerepeket, az apaszerepet meghatározó tényezők

a) Munkapiac

A modern társadalomban a munkapiac a státuselosztás, a nemek szerinti munkamegosztás és így a családi szerepmegosztásoknak is központi intézménye (Ostner 1988; Hofäcker 2007). A gazdasági és hatalmi viszonyok nemek szerinti jellemzői is a munkapiac működésén keresztül érvényesülnek, a nemi szerepek lényeges tartalmai a munkapiac révén valósulnak meg. A munkapiac a különböző apai szerepek előfeltételeként is értelmezhető. A „kenyérkereső férfi” szerepének létrejöttét a foglalkoztatás expanziója, majd a bérek olyan mértékű növekedése tette lehetővé, amelynek köszönhetően a háztartást egy kereső is eltarthatja. A Parsons által teoretikusan megfogalmazott „male breadwinner – female housewife” nemi szerepmegosztásban a férfi elsődleges szerepe az, hogy keresőmunkájával biztosítsa a család tagjainak megélhetését, a nőé pedig az, hogy ellássa a háztartást, létrehozza a gyermek felneveléséhez, a család reprodukálásához elengedhetetlen környezetet és intimitást (Meuser 2009: 147ff).⁴ Az adekvát munkapiacra a férfiak foglalkoztatása domináns, a munkaidő hosszú, ahol a munkapiac kulcsszereplői a férfiak stb. Ez a családi szerepmegosztás – nem egy feminista megközelítés egyik központi tézise szerint is – akkor kérdőjeleződik meg, amikor a női munkavállalás egyre erőteljesebben terjed, ugyanakkor a családon belül nem következik be az otthoni/háztartási feladatok újraosztása, azokat továbbra is jellemzően a nők látják el. Ezzel általánossá válik a nők „második műszak”-ja (Hochschild 1989). A munkanélküliség megjelenése, tartóssá válása szintén alapjaiban kezdi ki a férfiak családon belüli hagyományos szerepét. Nem véletlenül kerül tehát a kutatások homlokterébe a háztartási munka nemek szerinti megosztása⁵, fogalmazódik meg a családon belüli nemi szerepek átalakításának igénye, és erősödik fel az az elvárás, amely a férfiaktól erőteljesebb részvételt kíván meg a háztartási munkában és a gyermeknevelésben.⁶

³ Az adatfelvétel részletes leírása megtalálható Pongrácz Tiborné és S. Molnár Edit *Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása* c., e kötetben szereplő tanulmányában.

⁴ Itt nem célunk és nincs is lehetőségünk annak tárgyalására, hogy a hagyományosnak tekintett modell kialakulását értelmezzük, annak ökonómiai és hatalmi összefüggéseit kritikailag elemezzük.

⁵ Az ide vonatkozó szakirodalom áttekintését lásd Herche (2010).

⁶ Noha a női munkavállalás bővülése a volt szocialista országokban korán és dinamikusán indult el, a nemek szerinti munkamegosztás problémája számos okból kifolyólag kevésbé erőteljesen jelent meg. Megítélésünk szerint ennek lényeges összetevője, hogy Magyarországon, és részben más országokban is, a női munkavállalás bővülését a férfiak által művelt „második műszak”, a háztájizás, a többletjövedelem-szerzés terjedése követte.

A munkapiac jellemző jegyei ma is erőteljesen befolyásolják a nemi szerepek megformálását, hiszen ezek képezik az aktuális családi feladat- és munkamegosztás keretfeltételeit. Ebben a vonatkozásban a rendelkezésre álló *foglalkoztatási formák* elterjedtségének és a nemek szerinti *jövedelmi diszkrpanciának* van különös jelentősége (Hofäcker 2007; Voltz 2007). Az előbbit illetően, ha a rendelkezésre álló álláshelyek döntő többsége teljes munkaidőjű, csak megfelelő gyermekellátó rendszer⁷ teszi lehetővé a kétkeresős munkavállalást és az otthoni feladatok párhuzamos elvégzését. Ha viszont a részmunkaidős álláshelyek kínálata bő, a távmunka elterjedt, kevésbé differenciált gyermekellátó rendszer mellett is teret nyerhetnek a kevésbé rigid, együttműködő (kollaboratív) családi munkamegosztási minták, és átalakulhatnak a családi nemi szerepek. Ami a nemek szerinti *kereseti különbségeket* illeti, ha nagymérvűek, ez erősítheti vagy éppen gyengítheti a hagyományos nemi szerepmegosztás gazdasági megalapozottságát. A férfiak bérelőnye egyértelműen akadályozza a hagyományos szerepmegosztás mintájának feladását, hiszen jövedelmük kiesése súlyosabb következménnyel jár a család megélhetésére.⁸ A kiegyenlítettebb bérvizonyok viszont alacsonyabb határáldozati költséggel járnak a magasabb jövedelműek számára, ha átmenetileg vagy tartósan kilépnek a munkapiacról.

b) Jóléti intézményrendszer, a családi viszonyok intézményes kezelése

Egy adott társadalom jogi-intézményi építménye, a jogok és kötelezettségek meghatározása, az újraelosztás szabályai, a jóléti szolgáltatásokhoz való hozzáférés feltételei, a jóléti szolgáltatások kiterjedtsége igen komplex módon befolyásolja, hogy egy adott társadalomban milyen apa- és anyaszerepek terjednek el inkább (Hobson–Morgan 2002; Voltz 2007; Anxo–Bosch–Rubery 2010). E szabályrendszer áttekintésére itt lehetetlenség vállalkozni, így egy-egy terület megemlítésével csak jelezni fogjuk az ebből eredő hatások összetett következményeit.

A gyermekellátáshoz való széles körű hozzáférés csökkenti annak kényszerét, hogy az egyik partner (általában a nő) kizárólagos feladatává váljon a gyermeknevelés és a háztartási munkák ellátása, s így hozzájárul(hat) a hagyományos nemi szerepek átalakulásához. A csak a férfiak által igénybe vehető szülői szabadság közvetlenül ösztönzi az aktív apa mintájának kialakulását, fokozott részvételüket a gyermekgondozásban.

A szülői (ezen belül apai) jogok és köteleességek szabályozásának szerepe a párkapcsolatok felbomlása nyomán válik nyilvánvalóvá (Hobson–Morgan 2002). Ettől függ, hogy az apának milyen lehetőségei és köteleességei vannak gyermekeit (és volt feleségét) tekintve. Hobson és Davis jóléti rendszereket összehasonlító munkájában arra is felhívja a figyelmet, hogy a tényleges apai szerepek nem mindig esnek egybe a jogilag favorizálttal. Az apaszerepek megvalósulásának számtalan összetevője van. Szorosan ide tartozik a tartásdíj rendszeres

⁷ Az otthoni feladatok ellátásához igénybe vehető idegen munka típusaira itt nem tudunk kitérni.

⁸ Megjegyezzük, hogy a „male-breadwinner – female housewife” koncepciójának kidolgozása idején is volt női munkavállaló, ám az a munkapiac periferálisabb státusait fedte le, illetve a női életpálya gyermekvállalás előtti, illetve gyermekvállalás utáni időszakait jellemezte inkább.

fizetésének közismert problémája, de nem kevésbé ismertek azok a nehézségek sem, amelyekkel az apák a válást követően a gyermekeik „láthatásának” gyakorlása során küszködnek. Mindezek elméleti szempontból is fontos kérdések, és súlyuk a válási részarányok emelkedése következtében növekszik, a válás utáni apaszerepekkel ebben a tanulmányban nem tudunk foglalkozni.⁹

Az újraelosztás mechanizmusai – például az adózás típusa, a jövedelem-megosztási szabályok, a gyermekek és családtagok figyelembevételének módozatai – komplex módon befolyásolhatják a családban élők munkavállalási profilját és ezen keresztül a nemi szerepek átalakulását vagy konzerválódását.

Fenti példáink csak néhány területet érintettek. A családi jogok és kötelezettségek átfogó szabályrendszere, a jóléti állam további szolgáltatásai, a szolgáltatásokhoz való hozzáférési szabályok számtalan egyéb területen is befolyásolják, hogy milyen szülői szerepek terjednek el, illetve szorulnak vissza egy adott társadalomban.

c) A nemi szerepeket érintő normatív aspektusok, családi szerepelvárások

Nyilvánvaló, hogy a nemi szerepek, azon belül a családi nemi szerepek mintájának alapját az adott társadalom tagjainak az arra vonatkozó normatív elképzelései képezik. A férfiasság képzete, a családon belüli nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások, az apaszerepek tartalma az egyének által gyakorolt szerepek keretfeltételének tekinthető (Voltz 2007). Az érvényes elképzelések segítségével, az uralkodó elvárásokhoz illeszkedve realizálják saját szerepeiket a mindennapokat megéllő egyének, és ezzel egyben hozzájárulnak a keretfeltételek fennmaradásához.¹⁰

Noha kézenfekvőnek tűnik, ám mégis félrevezető lenne azt feltételezni, hogy ezek az elképzelések az aktuálisan uralkodó szerepminták „lenyomatai”. Tudjuk, hogy a kulturális mintázatok és a strukturális viszonyok között csak egy-egy időszakban és viszonylag rövid ideig van összhang, sokkal inkább szembenállásuk a jellemző. Nem véletlen, hogy az apasággal foglalkozó írások az idevágó elképzelések és a domináns apaszerepek közötti *diszkrépanciát* emelik ki (Hofäcker 2007; Voltz 2007). Tanulmányunk empirikus fejezete a férfiszerepre Magyarországon jelenleg irányadó elképzelések jellegzetességeit tárja fel, és azokat az apai szerepek iránt mutatkozó elvárásrendszerként értelmezi.

d) Női szerepfelfogás, gyermekek szerepelvárása

Egyetértünk azokkal, akik a férfi családon belüli szerepének mintáit a családban együtt élők (férj, feleség, gyermek) által közösen kialakított és gyakorolt szerepegyüttes részeként, sőt a szereplők egymáshoz való viszonya részeként kívánja megérteni (Bambey–Gumbinger 2006).

⁹ Az elvált apák életkörülményeiről lásd Vukovich tanulmányát (Vukovich 2006).

¹⁰ Blaskó (2005) részletesen foglalkozik a nemi szerepekre és a nemek szerinti munkamegosztásra vonatkozó magyarországi elvárásokkal, azok változásával. A jövőben érdemes lenne a női/anyai szerepekre és a férfiakra vonatkozó elvárásokat összevetni, ám ezzel jelen tanulmányunkban nem foglalkozunk.

Egy ilyen feladat elvégzése meghaladja lehetőségeinket. Ugyanakkor érdemes itt kiemelni néhány olyan kutatási eredményt, leírt családon belüli mechanizmust, amely aktívan befolyásolja a férfiak szerepeit.

Több tanulmány mutat rá arra, hogy a férfiak otthoni munkában való részvételét a nők „kapuőrszerepe” akadályozhatja (Allen–Hawkins 1999; Voltz 2007). Leegyszerűsítve, itt azokról a mechanizmusokról van szó, amelyek megnehezítik, megkérdőjelezzik, leértékelik a férfi otthon végzett munkáját. A nő ugyanis az otthoni/privát szféra „menedzsere és ellenőre”, rajta múlik, partnere milyen feladatokat végezhet el, ő az, aki ellenőrzi és értékeli a feladatok elvégzésének minőségét. Allen és Hawkins igen alaposan járja körül ezt a kérdéskört. Középosztálybeli kétkeresős családokat vizsgálva kimutatja, hogy azon párokban, ahol a nő „kapuőrszerepet” játszik, sokkal egyenlőtlenebb az otthoni munka elosztása (i.m.). Voltz egy erősen indirekt „kapuőr-mechanizmust” tár fel, amikor kimutatja, hogy a nők körében elválik annak megítélése, hogy egy férfi viselkedésében mi mennyire „férfias” és/vagy „szimpatikus”. A csecsemőgondozó férfi például a nők 84%-ának szimpatikus, de csak 68%-ának férfias (Voltz 2007: 216). A férfi apai szerepeit illetően a gyermekek elvárásai sem semlegesek. Egy a kilencvenes évek végén végzett angliai kutatásban a tinédzserek leginkább azt várták el az apjuktól, hogy pénzt keressenek, ezzel megalapozva fogyasztási céljaik realizálását (Warin et al. 1999). Más vonatkozásban nem részletezték, hogy milyen aktív részvételt kívánnak az apjuktól; a megfogalmazások leginkább arra utaltak, hogy az apa szükség esetén „legyen ott”, legyen elérhető.

A jelzett mechanizmusok világosan utalnak arra, hogy mind a gyakorlatban megvalósuló apaszerepeket, mind pedig a családi szerepekhez kötődő elvárásokat a családi relációban is értelmezni kellene (Bambey–Gumbinger, 2006).

e) Az életpálya törései és tehetetlenségei

Számtalan kutatás jelzi, hogy a kiegyensúlyozott párkapcsolati viszonyok az életpályán bekövetkező események hatása, illetve az ahhoz való alkalmazkodás következtében alakulnak át. Vaskovics és munkatársai a bambergi házassági panelvizsgálat elemzése során azt mutatják be, hogy a házasság kezdetén a házimunkában együttműködő párok aktivitási szerkezete hogyan alakul át (Kamarás–Kapitány–Vaskovics 2005). A gyermek(ek) megszületését követően az anya szünetelteti foglalkozását, energiáit az otthoni feladatok elvégzésére koncentrálja, abban gyakorlatra tesz szert, és „hatékonyá” válik. Mindeközben az apa keresőpotenciálját kívánja növelni, ami gyakran többletmunkát igényel, ennek következtében viszont csökken az otthoni feladatok elvégzésére fennmaradó ideje. Végül a gyermek felnövekedésével a munka-piacra visszatérő nő továbbra is az otthoni feladatok elvégzésének felelőse és fő kivitelezője marad. Így fordul át egy kiegyensúlyozottnak induló családi szerepmegosztás a hagyományos nemi szerepmegosztás irányába.

f) Szabadság és meghatározottság a családi férfiszerepek gyakorlása során

A fentiekben vázolt aspektusok a családon belüli férfiszerepek kereteit jelölik ki, a társadalmilag mutakozó variációk ugyanakkor arra is utalnak, hogy a végül alkalmazott, gyakorolt szerepek összessége az egyének és családok aktív közreműködése révén, folyamatos önreflexiók során jön létre (Brannen 2003; Bambery–Gumbinger 2006). Noha az említett strukturális tényezők erőteljesen behatárolják a lehetséges és racionális cselekvések körét, ugyanakkor az egyéni és/vagy csoportspecifikus viselkedéseknek van tere. Nem véletlen, hogy egy adott társadalom különböző csoportjainak eltérőek a szerepelképzelései és gyakorlatuk. Különösen így lehet ez a modern társadalomban, amelyben az egyén egyre inkább tervezője és mestere saját biográfiájának és szerepeinek (Beck 2002).

Szereptípusok egy modern társadalomban

Az empirikus leírást megelőzően nem tanulság nélküli annak felidézése, hogy a mai modern társadalmakban a családi férfiszerepek milyen mintái és elképzelései azonosíthatók. A jóléti állam koncepciójának gender-neutrális jellegét megkérdőjelező nőkutatók a családi szerepmegosztások szerint különítették el a jóléti rezsimeket. Lewis (1992) az európai országokat aszerint különböztette meg, hogy mennyire erőteljes/kizárólagos a férfi kenyérkereső szerepe, és hogy erre az intézményrendszer mennyire erőteljesen ösztönöz. Az övéhez hasonló közelítésben Ostner a férfi kenyérkereső szerepének „erős, közepes és gyenge”, a nő családi kötelezettségének szintén „erős, közepes és gyenge” fokozatát megkülönböztetve szerkeszti modelljét (Helfferich 2009).

Az „új típusú” apa közvéleménybeli képét megragadni kívánó Voltz az elvárásrendszerek nemi különbségeinek mérésére használt kérdésrendszer segítségével különítette el az apaszerepeket,¹¹ majd szembesítette azt a gyakorlattal. A tipológia két pólusát a „hagyományos” és a „modern” apaszerep alkotja. Az előbbi a *kenyérkereső apaszereppel* azonosítható: a férfi legfontosabb feladata a család biztonságának megteremtése; a férfi életének centrumában a munka(vállalás) áll; a családban végső soron a férfi dönt; találkozáskor a férfi teszi meg az első lépéseket. Ezzel szemben a *modern férfi* szükségesnek tartja az emancipációt, úgy gondolja, hogy mindkét nemnek hozzá kell járulnia a család megélhetéséhez, az otthoni munkában egyenlő mértékben vesz részt, és a gyermeknevelés életének tartalmát, célt ad (Voltz 2007: 206 ff). Voltz két közbülső típust is meghatároz: azokat, akiknek sem az egyik, sem a másik skálán nem magas a pontszámuk, „bizonytalanoknak, útkeresőknek” nevezi, azokat pedig, akiknek pontszáma mindkét skálán átlag feletti, de nem túl magas, „pragmatikusnak, mazsolázónak [Rosinenpicker]” nevezi. Elemzése kimutatják, hogy a fenti négy típusba besorolható férfiak – de különösen a hagyományos és modern típusba tartozók – eltérően ítélik

¹¹ Voltz a családon belüli női szerepeket is tipizálta, és szintén egy négykategóriás tipizáláshoz jutott. A típusalkotáshoz faktoranalízist használt.

meg a férfiak családi szerepeit (családeltartó vs. családalakító) ; hogy milyen otthoni munkák kinek a felelősségi körébe tartoznak (mennyire különülnek el a férfias/nőies feladatok); hogy a gyermekgondozás és -nevelés mely területeiért (gondozás vs. oktatás) felelősek. (Lényeges különbség a „kenyérkereső” és az „új típusú apák” között éppen ez utóbbi területen mutatkozik, hiszen a modern apák nagyon aktívak a gyermekgondozásban.)

A modern viszonyok leírása során természetesen számtalan egyéb típusalkotással találkozhatunk. A hagyományos kenyérkereső és modern, egalitárius apa mellett a „kirakat-apa”, a „perifériális apa” (Bambery–Gumbinger 2006) is megjelennek, és számtalan apatípusnak jellemzője a bizonytalanság. Mindez egyértelműen arra utal, hogy az apaszerepek és apaképek átalakulóban vannak, hogy egy adott társadalmi kontextushoz nem köthető kizárólagosan a férfi családban betöltött szerepének egy meghatározott mintája, hogy az említett tényezők és az individuumok, társadalmi csoportok aktív szerepgyakorlata hozza létre és formálja az apaszerepeket és motiválja elterjedésüket.

Eredmények

A férfiak családi szerepére vonatkozó elvárások

A férfiak családon belüli szerepét megragadni kívánó állítások (item-sor) kialakítása során két típus lebegett a szemünk előtt. Az egyik a „kenyérkereső férfi/apa” modellje. (Ez megfeleltethető a Parsons-i leírásnak.) Ekkor a férfi családon belüli elsődleges és/vagy kizárólagos feladata a jövedelemszerzés, az anyagiak biztosítása, a foglalkozási karrier. E típus jellemző velejárója a családon belüli egyenlőtlen „hatalmi” pozíció („a legfontosabb döntéseket a családban a férfiaknak kell meghozni”). A második típus az egalitárius modell jegyeit viseli. Ekkor a férfi számára egyaránt fontos az anyagi biztonság megteremtése, egyszersmind az aktív részvétel a család mindennapjaiban. E típus fontos jegye, hogy a férfi képes az otthoni/gyermeknevelési feladatok ellátására („*Egy apa ugyanolyan jól el tud látni egy kisgyermeket, mint egy anya.*”), hogy ezt ne szégyellje (ne tartsa nevetségesnek), továbbá a szűkösen rendelkezésére álló idejének felhasználása során a családot preferálja a többletjövedelemmel szemben („*Egy férfi számára fontosabb, hogy több időt töltsön a családjával, mint hogy pluszmunkával mindenáron növelje a család bevételét.*”). Lényeges ismérve ezen utóbbi típusnak az apasággal való pozitív azonosulás¹² (fontos és élmény). Azt feltételeztük, hogy a két férfi/apaszerep, ha nem zárja is ki egymást, kellőképp nagy az eszmei távolságuk ahhoz, hogy közöttük kevés átfedés legyen. Vagyis azt gondoltuk, hogy aki egyetértően foglal állást a férfivel szembeni elvárásrendszer első változatával kapcsolatban (pontosabban annak egyes vonatkozásaival), az a második típushoz kötődő állításokkal nem fog egyetérteni.¹³ A követ-

¹² Fontos kiemelni, hogy a második típus hipotetikus leírása során nem „szerepcserében” gondolkodtunk, vagyis nem egy kizárólag gyermekgondozásra koncentrált apát képzeltünk el.

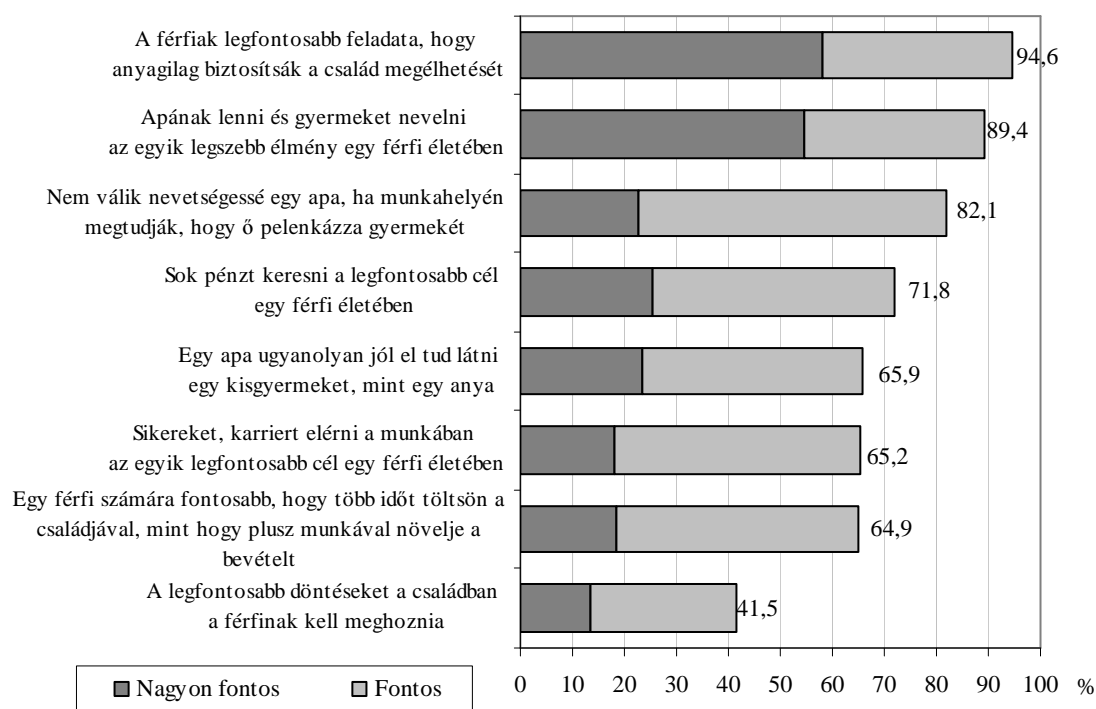
¹³ Már itt jelezzük, hogy ez a feltételezésünk nem igazolódott be.

kezőkben röviden áttekintjük, hogy a vizsgált népesség mennyiben azonosul a családi férfi-szerepek egyes vonatkozásaival.

A férfiak családi szerepeinek nem egy vonásával a népesség *döntő többsége* (több mint négyötöde) azonosul (1. ábra). Egyöntetűen érvényes ez arra az állításra, hogy „a férfiak legfontosabb feladata, hogy anyagilag biztosítsák a család megélhetését”, hiszen a kérdezettek háromötöde (58%) teljesen, közel kétötöde (36%) pedig többé-kevésbé elfogadja ezt a kijelentést. Úgyszintén egyöntetűen (89%) nyilvánul meg a közvélemény abban, hogy a gyermek(ek) felnevelését a férfi életútja legszebb élményei közé sorolja. Végül sokan (82%) tagadják azt, hogy nevetségessé válna a férfi, akiről kiderül, hogy ő (is) pelenkázza gyermekét. Pedig köztudott, hogy a pelenkázás az egyik legnőiesebbnek tartott gyermekellátási feladat (Fahey–Spéder 2004). Érdeemes megemlíteni, hogy a közvélemény a férfi szerepeinek azon vonásairól ítél egységesen és támogatólag, amelyek előzetes feltételezéseink szerint nem egy irányba mutatnak.

Részben egymással ellentmondó vonások kerültek abba a csoportba is, amellyel a közvélemény jelentős többsége (60–75%-a) egyetért. A kérdezettek 72%-a a férfiak legfontosabb céljának a pénzkeresést tekinti, ám kevesebb mint 10 százalékponttal marad csak el ettől azok hányada (65%), akik szerint a férfiaknak szűkös idejükből inkább a családra, mint többetjövedelem szerzésére kellene időt szentelniük. Ez utóbbi részarányal szinte megegyezik azon kérdezettek relatív súlya, akik szerint a férfiak is képesek ellátni egy kisgyermeket, valamint azoké, akik szerint a férfiak életében a siker és a karrier a legfontosabb.

1. ábra: Az apák szerepére vonatkozó adott állítással egyetértők aránya Magyarországon, 2009 (%)

Forrás: NKI Családi értékek felvétel, 2009. Saját számítás.

Az itt listázott szerepváltozatok közül egy olyat találtunk, amelyet a közvélemény elvet: a kérdezettek csupán kétötöde (41,5%) ért egyet azzal, hogy a családban a férfiaknak kell a legfontosabb döntéseket meghozniuk.

A fenti állítások elfogadottságát illetően alig találtunk eltéréseket az egyes társadalmi csoportok szerint. Ez részben érthető, hiszen ha a megkérdezettek döntő többsége egyetértően nyilatkozik, akkor a változónak nem lehet lényeges szórása. Más állításokat tekintve, egy-egy aspiráció esetében a nem és az iskolai végzettség szerint mutatkoznak bizonyos különbségek. A férfiak között például elterjedtebb az a nézet, hogy a „legfontosabb döntéseket a családon belül a férfiaknak kell meghoznia”, de ez az eltérés minimálisnak tekinthető.¹⁴ Az iskolai végzettségnek pedig abban van némi szerepe, hogy a magasabb képzettségűek szerint a családdal töltött időt a többletjövedelem-szerzésre fordítással szemben az apáknak előnyben kellene részesíteniük.

Megvizsgáltuk, hogy a közvélemény szerint a fenti családi szerepváltozatok mennyire tekinthetők eltérő, illetve egymással szemben álló családi szerepváltozatoknak, vagyis a közvélemény szerint mennyire járnak együtt (korrelálnak pozitívan), illetve mennyire állnak szemben egymással (korrelálnak negatívan). Azt találtuk, hogy szignifikáns pozitív kapcsolat mutatkozik egyfelől a férfi családon belüli erős döntési pozíciója, a karrier mint a férfiélet legfontosabb célja és a „sok pénz” mint életcél között. Másfelől szorosan kapcsolódnak egymáshoz a férfit a kisgyermek ellátására képesnek tartó, a családdal töltött időt a többletjövedelemnél fontosabbnak tartó és az apaságot a legfontosabb életcélnek tartó vélekedések (Melléklet, M.1. táblázat). (Más – gyenge pozitív – kapcsolatokat is mutatkoznak, de azokkal itt most nem foglalkozunk.) Ezek a relációk arra utalnak, hogy az előzetesen részletezett két családi szerep-együttes valós eleme a közvéleménynek. Meglepő ugyanakkor, hogy alkotóelemeik között nem mutatkozott a várt negatív kapcsolat; vagyis nem állítható, hogy akik az egyik szerepváltozás-köteggel egyetértenek, azok a másikat elvetnék.

Az egyes szerepklaszterek kölcsönös kapcsolatának kimutatása és a közvéleményben betöltött súlyuk vizsgálata céljából két új változót alakítottunk ki. Első lépésben két, megítélésük szerint egymásnak egyértelműen ellentmondó változó kapcsolatát kíséreltünk meg tisztázni, majd az összes változó felhasználásával alakítottuk ki előzetesen tervezett típusainkat. Először azt vizsgáltuk meg, hogy a jövedelemszerzést a legfontosabb férfiszerepnek valló, illetve az időfelhasználásban a többletjövedelem szerzésével szemben a családot előnyben részesítő vélekedések között milyen a kapcsolat. A két változó segítségével konstruált típusokat és megoszlásukat az 1. táblázat tartalmazza.

¹⁴ A teljesen egyetértő férfiak és nők között kevesebb mint 10% a különbség.

1. táblázat: A népesség megoszlása a férfi-, apai szerepelvárás (két változó alapján) kialakított típusai szerint 2009-ben Magyarországon (%)

Szerepelvárás-típusok	Megoszlás
Kenyérkereső férfi	24,5
Családcentrikus férfi	18,5
Kereső- és családcentrikus férfi	48,0
Nincs elvárás	9,0
Összesen (N=1474)	100,0

A két tiszta változatot az interjúalanyok negyede-ötöde vallja magáénak. Egyfelől a megkérdezettek 24,5%-a a jövedelemszerzést preferálja, és nem ért egyet azzal, hogy az előbbivel szemben az időfelhasználásban a férfinak a családot kellene előnyben részesítenie. Másfelől 18,5% azok aránya, akik szerint az időfelhasználásban a család a fontosabb a többletjövedelemmel szemben, és a férfinak nem a pénzkeresés a legfontosabb életcélja. A legelterjedtebb nézet (48,0%) azonban az, amely a férfiszerepek között mind a családcentrikusságot, mind pedig a pénzkeresést egyaránt fontos, meghatározó célnak tekinti. A megkérdezettek egytizede sem egyik, sem másik aspirációt nem tekinti relevánsnak a családi férfiszerepekkel szemben.¹⁵ Legtöbben tehát azok vannak, akik egy *kettős és egyben egymással szemben álló elvárás* fogalmazzák meg a férfiakkal szemben: legyen a pénzkereset az életcéljuk, ugyanakkor fontosabb legyen számukra a családdal eltöltött idő, mint a többletjövedelem-szerzés. Jól körülhatárolható és arányukban jelentős népeiséget, ám mégis kisebbséget alkotnak azok, akik csak az egyik vagy a másik aspirációt kívánják meg a férfiaktól.

Az eredmények ismeretében indokoltnak látjuk, hogy a férfiszerep-elvárás leíró változónkat kibővítsük.¹⁶ A hagyományos kenyérkeresői szerephez köthető három, egymással korreláló aspiráció –a) a férfi hozza a döntést; b) siker és karrier mint életcél; c) sok pénz keresése mint életcél – segítségével létrehoztunk egy négyelemű „hagyományos férfiasság” változót. A változó értéke 3, ha valaki a fenti ambíciók mindegyikét a családon belüli férfiszerephez tartozónak ítéli, és 0, ha egyiket sem. Három másik jellemző jegy – i) a gyermekellátási képesség; ii) a család fontosabb, mint a többletjövedelem, iii) a pelenkázás nem nevetséges – segítségével pedig a családcentrikus férfiszerep-elvárás leírására konstruáltunk négyelemű változót, mely akkor veszi fel a 3-as értéket, ha valaki minden itt említett mozzanatot lényeges férfivonásnak tart. E két változó segítségével kialakítható a férfiszerepre vonatkozó elvárás egy az előzőekhez hasonló szerkezetű változója. A kizárólag a „hagyományos férfiasság” ideálját követők (2 vagy 3 pont) képezik a „kenyérkereső férfi” ideálcsoportját, az élet centrumába csak a gyermekellátást helyezők kerültek a „családcentrikus férfi” ideálcsoportjába. Azok, akik mindkét változócsoporthoz magas értékkel szerepeltek – vagyis mind a hagyományos, mind az új típusú férfi aspirációkat fontosnak tartották –, őket soroltuk a „kereső és csa-

¹⁵ Hasonló megoszlási arányszámokat kapunk, ha a családcentrikus, illetve karriert követő vonásokat vetjük össze.

¹⁶ Két olyan vonást – „a férfi feladata az anyagi biztonság megteremtése”, illetve „az apaság az egyik legszebb férfiélmény” – nem vontunk be a típusalkotásba, mert azok általában mindenki által elfogadottak.

ládcentrikus” kategóriába. Végül azok, akik az említett vonásokat nem tartották fontosnak, az elvárással nem rendelkezők csoportját alkotják.

Az így képzett változók megoszlása valamelyest eltér a korábban leírt változókéétól, ám az arányok alapvető üzenete megegyezik. A népesség fele (50%) a férfiak családi szerepét illetően olyan elvárásrendszerrel ért egyet, amelynek egyaránt része a kenyérkereső funkció és a családcentrikus mozzanat. E modellünk szerint a népesség valamivel több mint negyede (28%) részesíti előnyben a gyermekcentrikus, míg ennél mintegy 10 százalékponttal kevesebb (15%) a klasszikus kenyérkereső férfiszerepet.

2. táblázat: A népesség megoszlása a családi férfiszerepek szerint (6 változó alapján) 2009-ben Magyarországon (%)

<i>Típusok</i>	<i>Megoszlás</i>
Kenyérkereső férfi	15,3
Családcentrikus férfi	27,7
Kereső- és családcentrikus férfi	50,1
Nincs elvárás	8,9
<i>Összesen (N=1429)</i>	<i>100,0</i>

A különböző társadalmi csoportok vélekedése alig tér el egymástól, legyen szó akár a két, akár a hat változó alapján képzett típusokról. A kettős elvárás mindkét modell szerint gyakoribb a férfiak körében. A férfiak között jellemzőbb a kenyérkeresői és a családcentrikus szerep betöltésének párhuzamos elvárása. A legnagyobb különbségek iskolai végzettség szerint tapasztalhatók. Az alacsony végzettségűek a kenyérkereső, míg a képzettebbek a családcentrikus férfi ideálját részesítik előnyben (M.2. táblázat). A kettős elvárás a szakmunkás végzettségűek között mutatkozik átlagot meghaladónak.

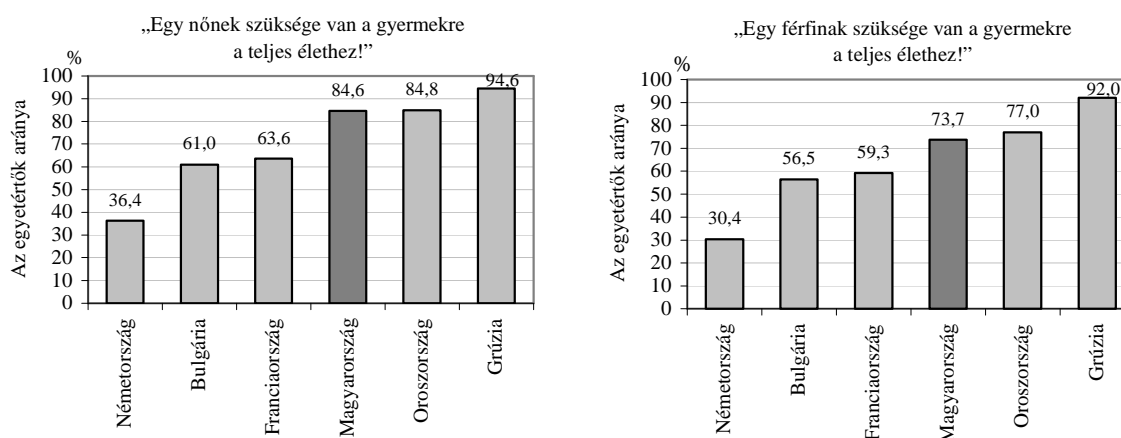
Férfiak és a gyermekvállalás

Köztudott és számtalan empirikus elemzés meg is erősítette, hogy a gyermekvállalás, az anyaság a nők társadalmi szereprendszerének elválaszthatatlan része. Ez akkor is így van, ha a gyermektelenség aránya egyre nő, és a „szingli” létforma bizonyos társadalmi csoportokban kívánatosnak tűnik. Vajon mennyiben elengedhetetlen része a férfi életpályájának a gyermekvállalás, az apaság? Már ismertettük azt az adatot, hogy a népesség kilenctizede egyetért az „apának lenni és gyermeket nevelni az egyik legszebb élmény egy férfi életében” kijelentéssel. De mutatkozik-e nemek szerinti különbség, ha a kérdéseket ennél közvetlenebb formában tesszük fel – ahogy az a *Generation and Gender Survey*ben (GGS) szerepelt. (Mivel több ország esetében rendelkezünk válasszal, ezért itt rövid nemzetközi összehasonlításra is lehetőségünk van.)

A GGS-ben – és a magyar *Életünk fordulópontjai* c. kutatásban – megkérdeztük, hogy mennyire fontos egy nő és egy férfi önmegvalósítása szempontjából a gyermek. (A kérdés így hangzott: „Egy férfinak szüksége van gyerekekre a teljes élethez.” Ugyanezt az állítást termé-

szetesen a női szerepeket illetően is megfogalmazzuk.) Úgy gondoltuk, hogy ez adekvát jelzője annak, hogy ma milyen súllyal szerepel a gyermek a nők és férfiak életében. Feltételeztük, hogy Magyarországhoz hasonlóan sok más európai országban is változatlanul érvényesülnek nemspecifikus szerepelvárások, és azt vártuk, hogy az interjúalanyok a gyermekvállalást a nők önmegvalósítása szempontjából tartják majd lényegesnek, elengedhetetlennek. A hat országot tekintve, Németország kivételével, nem számítottunk lényeges különbségre, hiszen Németországon kívül a gyermektelenségnek nem volt elterjedt gyakorlata.

2. ábra: A női és férfiszerepekre vonatkozó állítással egyetértők aránya hat európai országban, 2001–2005

Forrás: Saját számítás, GGS-adatok.

A hat országból csak háromban értett egyet a megkérdezettek döntő többsége azzal, hogy a nő teljes élethez elengedhetetlen a gyermek (vö. 2. ábra). Ezek közé tartozott Magyarország is, az igenlő válaszok 85%-ával. Franciaországban és Bulgáriában viszont az interjúalanyok 61%-a, Németországban pedig csak alig több mint harmada (36%) vélekedett így. Ha ugyanezt a normát a férfiakra vonatkoztatjuk – és tanulmányunkban ennek van jelentősége –, akkor igen hasonló országok közötti rangsort kapunk eredményként. Ahol a gyermeket a női élet teljessége szempontjából lényegesnek tartják, ott ezt a férfiakra nézve is így gondolják, és fordítva, ahol a gyermek ebből a szempontból nem számít elengedhetetlennek, ott ezt a meggyőződést mindkét nemre kiterjesztik. Magyarországon – a nők esetéhez viszonyítva – mindössze 10 százalékponttal alacsonyabb azok aránya, akik a gyermeket a férfi önmegvalósítása szempontjából is fontosnak/elengedhetetlennek tartják. A szülőséghez vonatkozó elvárásokban a fenti két állítást tekintve országonként nincsenek lényeges nemspecifikus különbségek: ezt a teljes élet megélését tekintve a társadalom ugyanúgy tartja fontosnak vagy lényegtelennek a férfiak, mint a nők esetében.

3. táblázat: Az adott állítással egyetértők aránya nemek szerint 2004–2005-ben Magyarországon (%)

Állítások	Nő	Férfi
„Egy nőnek szüksége van gyerekekre a teljes élethez.”	87,0	82,1
„Egy férfinak szüksége van gyerekekre a teljes élethez.”	71,6	75,8

Forrás: Saját számítás, GGS-adatok.

Némi különbség tapasztalható a válaszok megoszlásában az interjúalanyok neme szerint. A nők értelmezésében a szülőség erőteljesebben kötődik a női, mint a férfiszerepekhez. Míg a nők 87%-a ért egyet azzal, hogy életük elengedhetetlen része a gyermek, addig a férfiakat szerepeit tekintve a nőknek csak 71,6%-a gondolja azt hogy azok életcéljai között elengedhetetlen a gyermek (vö. 3. táblázat). Magyarországon a nők némileg markánsabb különbséget látnak a gyermek nők és férfiak életében betöltött szerepét tekintve mint a férfiak.

Ennél lényegesebb az országok közötti különbség, noha ezzel e tanulmány keretében csak érintőlegesen foglalkozunk. Az azonban külön említést érdemel, hogy a termékenység szempontjából egyik legkritikusabb országban, Németországban a nők és férfiak alig egyharmada tartja a szülőséget életcélnak, és ez az egybeesés nem lehet véletlen.

Az apai szerepek tartalmáról

Az apától elvárt szerepek a családi férfiszerepek immanens részét képezik, így az előbbiek vizsgálata tovább pontosítja ismereteinket az utóbbiakra vonatkozó kívánalmakról. Feltételezhető, hogy a kenyérkereső szerepet előterbe állítók kevésbé várják az apáktól a gyermekkel való aktív együttlétet, de abban már kevésbé lehetünk biztosak, hogy a közvélemény velük szemben nem támasztaná ugyanúgy azt az igényt, hogy gyermekük iránti szeretetüket nyíltan is kifejezzék.

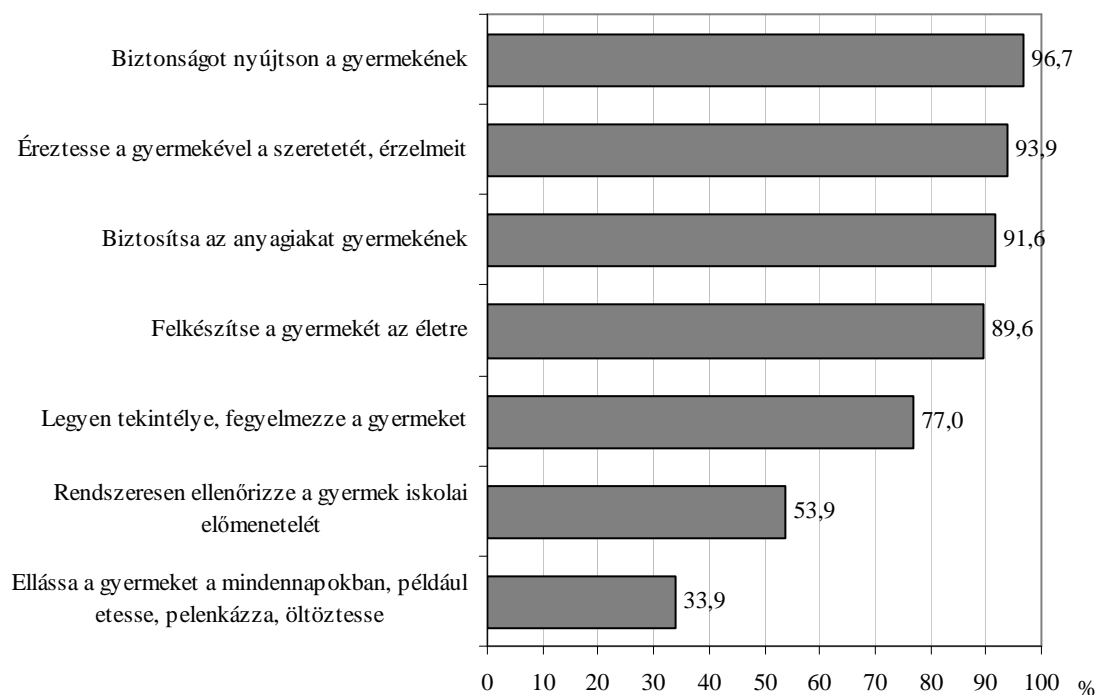
2009-ben a *Családi értékek* vizsgálat során a lehetséges apai feladatoknak és funkcióknak rövid listáját szembesítettük csak interjúalanyaink értékrendszerével. (Egy olyan bő lista lekérdezésére nem volt lehetőségünk, amelynek révén a gyermek életciklusához és egyes életeseményekhez kötve részletesebb ismeretekhez juthattunk volna.) A kiválasztott hét apai feladat négy apai funkció egyes vonatkozásainak fontosságát mérte azon keresztül, hogy ezek ellátását a közvélemény mennyiben várja el tőlük.¹⁷ A gyermek számára nyújtandó *biztonság* két közelítésben is szerepelt: az egyik az általában vett biztonság („biztonságot nyújtson gyermekének”), a másik az anyagi biztonság megteremtésére irányult („biztosítsa az anyagiakat gyermekének”). Egy megfogalmazott norma tesztelte annak társadalmi igényét, hogy az apák *kimutassák gyermekük iránti szeretetüket* („éreztesse gyermekével a szeretetét, érzelmeit”). Tudjuk, hogy a hagyományos szerepelképzelések szerint ez az anyák terrénuma. Egy

¹⁷ A kérdés a kérdőívben így szólt: „Az apák sok mindent megtesznek gyermekeikért. Kérem, a válaszlap segítségével mondja meg, mennyire fontosak az ott felsorolt feladatok egy apa számára: nagyon fontos, kicsit fontos vagy egyáltalán nem fontos az, hogy?” Majd ezt követte a két szerepelem, feladat felsorolása.

kérdés az apák *morális nevelésben* elvárt szerepére vonatkozott („felkészítse gyermekét az életre”). Még egy szülői feladat – „rendszeresen ellenőrizze a gyermek iskolai előmenetelét” – köthető a nevelői szerephez, ám azt konkrét megfogalmazása¹⁸ miatt mi inkább a gyermekgondozásban és nevelésben való aktív részvétel követelményeihez kapcsoltuk. A gyermekgondozásban és nevelésben *aktívan részt vevő* apai szerep betöltése iránti társadalmi kíváncsalmat a csecsemőkorhoz kötődő mindennapi feladatokkal közelítettük („ellássa a gyermeket a mindennapokban, például etesse, pelenkázza, öltöztesse”). Végül arra is kíváncsiak voltunk, hogy a mai közvéleményben mennyire él még a családon belüli *apai autoritás*, a fegyelmező szerep („legyen tekintélye, fegyelmezze a gyermeket”).

Az egyes apai feladatok egyszerű értékelése – nagyon fontosnak, illetve lényegtelennek minősítése – első látásra csak kicsivel vezet közelebb minket annak felméréséhez, hogy milyen apakép él a közvéleményben (3. ábra). Az apai szerepek négy olyan mozzanatát azonosíthatjuk – anyagi biztonság, életre való felkészítés, éreztetni a szeretetet, biztonság nyújtása –, ami a közvélemény egyöntetű helyeslésével találkozunk. Az is szembetűnő, hogy a népesség harmada (34%) tartja csak nagyon fontosnak, hogy az apa a családi élet mindennapjaiban aktívan (etetéssel, pelenkázással, öltöztetéssel) vegyen részt.

3. ábra: Mennyire fontos az apák számára, hogy... – a „nagyon fontos” válaszváltozatot adók aránya (%)

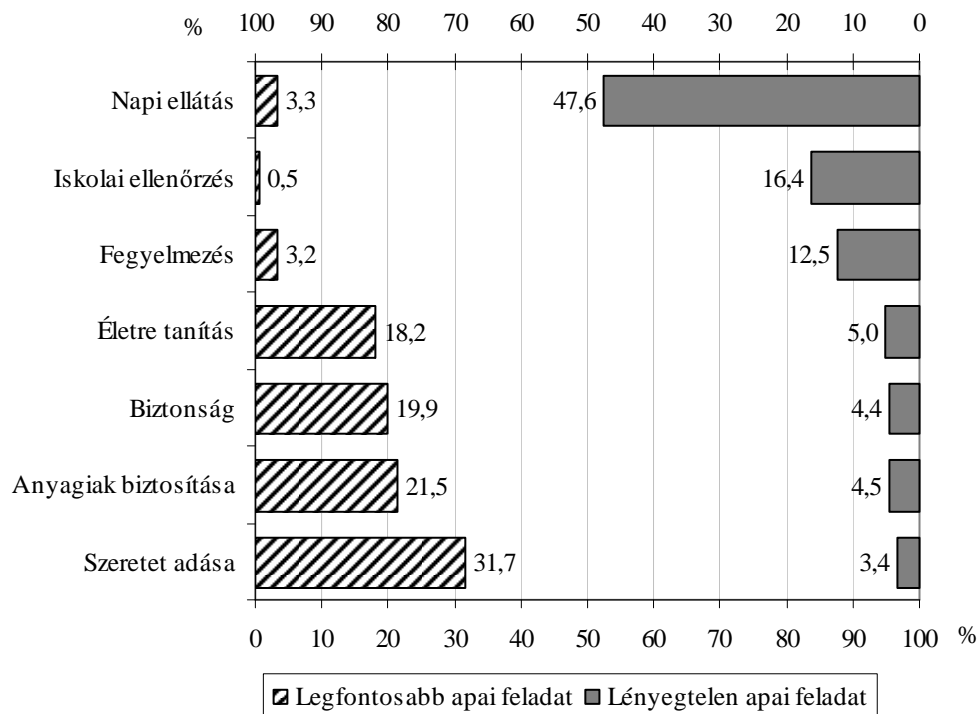
Forrás: NKI Családi értékek c. adatfelvétel, 2009. Saját számítás.

¹⁸ „Rendszeresen ellenőrizze a gyermekek iskolai előmenetelét.”

A közvélemény domináns apaképének vonásait pontosabban rajzolhatjuk meg, ha megvizsgáljuk, hogy a fenti hét feladatnak milyen a preferenciarendje. A legfontosabbnak tekintett apai feladatok három funkció körül csoportosulnak. A legtöbben (~40%) a biztonságteremtés klasszikus feladatát tekintik a legfontosabbnak (vö. 4. ábra). Noha nincs teljes egyezés az általában vett és az anyagi biztonság között, úgy gondoljuk, a kettő nagyon erősen kapcsolódik egymáshoz. A népesség közel egyharmada (31,7%) a szeretet kimutatását tekinti a legfontosabb apai feladatnak – noha ezt korábban klasszikusan a nőkhöz (anyákhoz) kötötték. Végül jelentősnek mondható, a kérdezettek közel egyötödét (18,2%) kitevő azok részaránya, akik a morális eligazítást, az életre tanítást tartják elsődlegesnek. A maradék három feladatot – így a mindennapokban való aktív részvételt – szinte senki sem sorolja a leglényegesebb apai feladatok közé.

Meglepőnek tartjuk, hogy a megkérdezettek fele (47,6%) a *legkevésbé fontosnak* éppen a mindennapi feladatokban való aktív részvételt tekinti. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy ezek között a gyermekek iskolai előmenetelének ellenőrzése szerepel még magas arányban, és tudjuk, hogy ez is napi rendszerességű ténykedést igényel, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a népesség döntő többségének az apáról alkotott képéből a mindennapi családi életben való aktív részvétel hiányzik.

4. ábra: A legfontosabbnak és a legkevésbé fontosnak tartott feladatok egy apa számára – a válaszok megoszlása (%)

Forrás: KSH NKI Családi értékek c. adatfelvétel, 2009. Saját számítás.

A közvéleményben a tárgyalt apaszerepekhez kapcsolható hét feladat fontosságáról uralkodó nézetek egyrészt megerősítik, másrészt módosítják a családi férfiszerepekről a korábbiakban elmondottakat. Megerősítik annyiban, hogy eredményeink szerint a klasszikus férfiszerepekhez köthető kívánalmak (biztonság garantálása és védelem, életre nevelés) ma is élnek és hatnak. De egyértelműen az is beigazolódott, hogy érvényesülnek nem hagyományos elvárások is. Erre utal, hogy igen magas azok aránya, akik a „szeretet, érzelmek kimutatását” a leglényegesebb apai feladatnak tartják. Ugyanakkor az adatgyűjtésnek az az eredménye, hogy a mindennapi családi-gyermeknevelési feladatokat a többség nem sorolja a férfiak érdemi kötetelmei közé, arra utal, hogy a férfiszerep hagyományos értelmezése szilárdan megrögzült a magyar társadalomban.

A legfontosabb és a legkevésbé fontos apai feladatok társadalmi ismérvek szerinti elemzése tovább árnyalja a képet. *Nemek* szerint a leglényegesebb különbség, hogy a „szeretet kimutatását” a nők, az „életre tanítást”, illetve az „anyagi biztonság megteremtését” a férfiak tartják valamivel fontosabb apai feladatnak. Megemlítenéd, hogy a „napi ellátást” lényegtelennek tartók között nem a férfiak vannak többen (45,8%); a részarányok alig térnek el, de hányaduk mégis a nők körében magasabb (49,5%). A legszámottevőbb különbség *iskolai végzettség* szerint mutatkozik. A nyolc osztályt végzettek között magas (32,2%), a diplomások között viszont alacsony (10,5%) azok aránya, akik az anyagi biztonság megteremtését tekintik a legfontosabb apai feladatnak. A felsőfokú végzettségűek inkább az általában vett biztonságot tekintik lényegesnek (25,1%). A szeretet kimutatását is inkább a képzetebbek sorolják a legfontosabb apai feladatok közé (érettségizettek: 37%, felsőfokú végzettségűek: 35,6%). A leglényegtelenebb feladatokat illetően az adatok iskolai végzettség szerint alig szóródnak.

Tanulságos lehet még annak tisztázása, hogy miként függenek össze a férfiaknak a családban betöltött, illetve az apai szerepükkel szemben támasztott elvárások. Az ezeket leíró két változó közötti kapcsolatot a keresztábra a következőképpen mutatja: A „kenyérkereső férfi” ideálját vallók közül átlag felett (33,3%) tartják legfontosabbnak az „anyagiak biztosítását” (vö. M.3. táblázat). Az ugyanezen csoporthoz tartozók átlag felett (57,3%) tartják lényegtelennek a napi ellátásban való részvételt (vö. M.4. táblázat). A férfiaktól gyermekcentrikus viselkedést kívánók viszont a szeretetadást tartják átlag felett (42,5%) a legfontosabb apai feladatnak. A mind a jövedelemszerzést, mind pedig a családi életben való részvételt fontosnak tartó, a megkérdezettek felét kitevő csoport heterogén képet mutat az apai funkciók fontosságát tekintve, megoszlásuk nem tér el a teljes népességben mérttől.

Összefoglalás

Tanulmányunk tárgya az volt, hogy a közvélemény milyen családi szerepeket vár el leginkább a férfiaktól. A bevezetőben áttekintett szakirodalom alapján rámutattunk, hogy az idevágó normatív eljárások, más kontextuális tényezőkkel együtt, lényegesen befolyásolják, hogy a

férfiak hogyan alakítják családi szerepeiket. Vizsgálódásunk három kérdésre irányult: a társadalom a jövedelemszerzést vagy a családi életben való aktív részvételt várja-e inkább a férfiaktól; mi a közvélekedés arról, hogy mennyire fontos a gyermek a férfiak életében; végül az apaszerep egyes vonásaira vonatkozó elvárásokat tekintettük át. Elemzéseink eredményeként megállapíthatjuk, hogy a közvélemény a férfiakkal szemben egyfajta kettős elvárásrendszert fogalmaz meg: egyidejűleg tartja szükségesnek a hagyományos kenyérkereső szerep betöltését (a családi szerepe a jövedelemszerzés legyen), ugyanakkor részvételét is a gyermeknevelésben. A megkérdezettek fele ötvözné a hagyományos és modern férfiszerepet. Bár kisebb arányban, de megjelenik a homogén elvárás-struktúra is, azaz a csak modern, illetve a csak hagyományos igények képviselője. A lényegesnek és lényegtelennek tekintett apai vonások elemzéséből is arra következtethetünk, hogy a férfiakkal szemben támasztott elvárások heterogén jellegűek. Az a tény azonban, hogy interjúalanyaink fele nem tartja lényegesnek, hogy az apák aktívan részt vállaljanak a gyermekgondozásban, arra utal, hogy a modern apai vonások mégsem terjedtek el markánsan, és a hagyományos kenyérkereső férfi/apa képe mélyen beívódott a magyar társadalomba.

Melléklet

M.1. táblázat: A férfi családi szerepeinek mozzanatai közötti korreláció –
Pearson-féle, csak szignifikáns hatások

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Anyagi biztonság	1							
Gyermekvállalási képesség	0,08	1						
Több idő a gyermekkel	–	0,18	1					
Pelenkázás	–	–	0,09	1				
Férfi dönt	0,14	–	0,09	0,26	1			
Férfikarrier	0,18	0,10	0,11	0,13	0,33	1		
Sok pénz	0,22	–	–	0,14	0,26	0,45	1	
Apának lenni	0,16	0,15	0,13	0,08	–	–	–	1

M.2. táblázat: A férfi szerepelvárás típusok (6 változó) megoszlása iskolai végzettség szerint
Magyarországon 2009-ben

Típusok	Iskolai végzettség				Összesen
	8 osztály	szakmunkásképző	érettségi	felsőfokú	
Kenyérkereső	25,8	13,3	10,7	13,2	15,4
Családcentrikus	18,9	24,7	32,8	37,9	27,7
Kereső- és család- centrikus	48,9	53,3	50,0	44,5	50,1
Nincs elvárás	6,3	8,8	6,4	4,4	6,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	333	445	466	182	1426

M.3. táblázat: Az apai szerepek legfontosabb mozzanatainak megoszlása a férfi családi szerepeire vonatkozó elvárások szerint

Az apai szerepek mozzanatai	Családi férfiszerepek			Összesen
	kenyérkereső	családcentrikus	kereső- és családcentrikus	
Anyagiak biztosítása	33,3	13,2	21,8	21,2
Életre nevelés	23,3	19,1	17,5	18,3
Napi ellátás	4,1	2,0	3,8	3,2
Iskolai ellenőrzés	0,5	0,0	0,7	0,5
Szeretet kimutatása	14,2	42,5	29,9	31,7
Biztonság	20,5	19,6	20,8	20,2
Tekintély, fegyelem	3,2	2,5	3,1	3,2
Nem tudja	0,9	1,0	2,4	1,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

M.4. táblázat: Az apai szerepek legkevésbé fontosnak tartott mozzanatainak megoszlása a férfi családi szerepeire vonatkozó elvárások szerint

Az apai szerepek mozzanatai	Családi férfiszerepek			Összesen
	kenyérkereső	családcentrikus	kereső- és családcentrikus	
Anyagiak biztosítása	2,3	5,9	5,0	4,7
Életre nevelés	2,7	5,1	6,1	5,1
Napi ellátás	57,5	47,7	43,6	47,4
Iskolai ellenőrzés	14,6	15,6	17,6	16,4
Szeretet kimutatása	4,1	2,8	3,6	3,5
Biztonság	5,9	4,6	3,6	4,6
Tekintély, fegyelem	10,5	12,2	13,4	12,6
Nem tudja	2,3	6,1	7,0	5,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A pronatalista népesedéspolitikák támogatottsága, a családtámogatások ismertsége

Kapitány Balázs

A lakosság viszonya a pronatalista népesedéspolitikához

A Népeségtudományi Kutatóintézet (NKI) 2010. őszi közvélemény-kutatása¹ szerint az ország népességének fogyása a nagykorú magyar lakosság túlnyomó többsége számára komoly aggodalmat jelent.

A válaszadók csaknem kétharmada (65%) úgy látja, hogy „a népességfogyás a legsúlyosabb problémák egyike, de azért vannak ennél súlyosabb problémák”. A válaszadók mintegy egyötöde (21%) egyenesen úgy látja, hogy „a népességfogyás az ország legsúlyosabb problémája”. Ez utóbbi adatban talán az is szerepet játszott, hogy az októberi adatgyűjtés idején elég sok sajtócikk foglalkozott azzal, hogy Magyarország lakosságszáma immár nyilvánvalóan a tízmilliós „lélektani küszöb” alá süllyed (a 2010. októberben nyilvánosságra hozott 2010. júliusi adat szerint 10 millió 1 ezer fő volt a lakosságszám).

Ezzel szemben a lakosság alig 12%-a tartja nem súlyos problémának a népességfogyást, míg 2% egyáltalán nem érzi ezt problémának.

Természetesen egy ország lakosságának csökkenése több módon orvosolható. A két leginkább járható út a bevándorlás, illetve a gyermekvállalás ösztönzése. A magyar polgárok véleménye ezen a területen az elmúlt évtizedekben nemigen változott: a probléma megoldását túlnyomó többségük a gyermekvállalás kiemelt támogatásában látja.

Kérdésünk így szólt:

„Ön szerint mit tehet az állam a népességcsökkenés ellen? A következő két megoldás közül melyikkel értene inkább egyet?”

1 – Az államnak támogatnia kellene, hogy külföldiek bevándoroljanak az országba, vagy pedig

2 – az állam azzal tehetné a legtöbbet, hogy támogatja a gyermekvállalást, gyermeknevelést?

3 – Mindkét megoldással egyetértene.

4 – Egyikkel sem értene egyet, valójában az állam nem tehet semmit a népességcsökkenés ellen.

5 – Egyéb válasz”

A lakosság mintegy 4%-a (ha a nem tudom válaszokat is ide számoljuk, kb. 5%-a) szkeptikus, úgy véli, valójában az állam tehetetlen, nem tehet semmit a népességcsökkenés ellen. A bevándorlás támogatásával, mint kizárólagos eszközzel szintén igen kevesen (4%) értenek egyet. Ehhez a csoporthoz hozzászámolhatjuk még azt az egytizedet (10%), akik mindkét megoldással, tehát így a bevándorlás támogatásával is egyetértenének.

¹ A közvélemény-kutatás a 18 éves és idősebb férfiak és nők 1000 fős országos mintáján készült.

A túlnyomó többség (82%) azonban úgy vélekedik, hogy *„az állam azzal tehetné a legtöbbet, hogy támogatja a gyermekvállalást, gyermeknevelést”*. Azonban itt is figyelembe vehetjük még azt a 10%-os réteget, amely mind a bevándorlás támogatását, mind a gyermekvállalás támogatását állami feladatnak látja.

Ha a népességfogyásért érzett aggodalmat és a gyermekvállalás támogatását, mint a megoldást szolgáló állami eszközt együttesen vesszük figyelembe, akkor megállapíthatjuk, hogy a *mai magyar társadalom négyötöde pronatalista beállítottságú*: a népességfogyást az ország szempontjából „legalább” a legsúlyosabb problémák egyikének értékeli, és úgy véli, hogy az állam e probléma megoldása érdekében azzal tehetné a legtöbbet, hogy támogatja a gyermekvállalást, gyermeknevelést.

A pronatalista beállítottság mögött azonban nincs értékconszenzus. Egy adott személy rengeteg különböző ideológiai és pragmatikus okból vallhat pronatalista elveket, például azért mert gyermektelen és tart attól, hogy nem lesz, aki idős korában a nyugdíját fizetni fogja. Vagy épp azért, mert jelenleg több kiskorú gyermeket nevel, és az efféle intézkedésektől saját helyzetének javulását várja. Vagy azért, mert a magyarság jövőjéért aggódik stb. Ezek a különbségek azért lényegesek, mert – mint majd látni fogjuk – a pronatalista nézeteket valló válaszadók egyes csoportjai, mihelyt gyakorlati lépésekről, esetleges intézkedésekről esik szó, immár egymástól eltérően vélekednek.

A következőkben az egyes intézkedések elfogadottságának a teszteléséhez a pronatalista beállítottságú csoporton belül két – specifikus érvrendszerekre fogékony – alcsoportot, és egy általános vegyes, maradék csoportot alakítottunk ki.

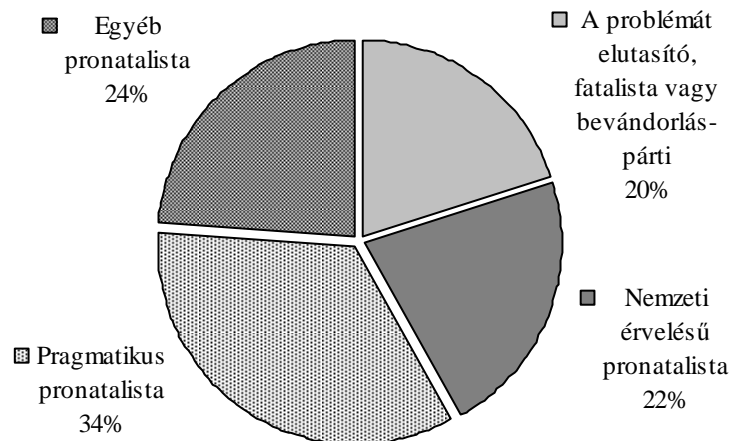
„Nemzeti pronatalistának” neveztük azokat a pronatalistákat, akik *„teljes mértékben egyetértettek”* azzal az állítással, hogy *„ha egy nemzet lakossága csökken, az a nemzet hanyatlásának a jele”*, és egyetértettek azzal az – egyébként a valóságban tényszerűen nem igaz – állítással miszerint *„Magyarországon rosszabb a helyzet, mint a környező országokban (például Románia, Szerbia, Szlovákia), mert azokban több gyermeket vállalnak”*.

„Pragmatikus pronatalistának” neveztük a pronatalista beállítottságú válaszadók azon csoportját, akik elutasítják, vagy csak részben fogadják el azt az állítást, hogy *„ha egy nemzet lakossága csökken, az a nemzet hanyatlásának a jele”*, és egyetértettek azzal az – egyébként a valóságban tényszerűen nem igaz – állítással, miszerint *„a népesség csökkenése nem kimondottan magyarországi probléma – Európa legtöbb országában is csökken a népesség”*.

Az „egyéb pronatalista csoportba” maradékelven soroltuk be a többi pronatalista beállítottságú válaszadót.

Összességében így – a nem pronatalista, illetve bevándorlaspárti vagy demográfiai kérdésekben fatalista válaszadókat az elemezhetőség miatt egy közös csoportba sorolva – a magyarországi felnőtt korú lakosság népesedéspolitikai beállítottság szerint négy, nagyon hozzávetőlegesen hasonló nagyságú véleménycsoportba sorolható be:

1. ábra: A magyarországi felnőtt korú lakosság népesedéspolitikai beállítottság szerint (2010. október)

Amennyiben az egyes népesedéspolitikai intézkedések esetleges fogadtatását vizsgáljuk, fontos, hogy differenciált megközelítést kell alkalmazni, hiszen az egyes csoportokban meglehetősen különböző lehet a viszonyulás az egyes tervezett intézkedésekhez.

Ezt a következőkben egy példával illusztráljuk: Az elmúlt években többször felmerült annak a lehetősége, hogy a különféle társadalmi ellátórendszerben (nyugdíj-rendszer, egészségbiztosítás) valamilyen módon érzékeltetni lehetne azt, hogy az állam elismeri a gyermeknevelés hasznosságát, és kompenzálja azokat a szülőket, akik azért fizetnek/fizettek be kevesebb nyugdíjjárulékot, mert gyermeket nevelnek/neveltek. Az NKI közvélemény-kutatásában több esetleges reformjavaslat elfogadottságát tesztelte. Ezek közül az egyik tesztelt intézkedés egy németországi mintára² történő, gyermektelenek által fizetendő magasabb egészségbiztosítási járulék esetleges bevezetése volt. Ezt a következő állítással operacionalizáltuk „a gyermektelen felnőtteknek több egészségbiztosítást kellene fizetniük, mint a gyermeket nevelőknek, mivel idős korukban nem lesz, aki majd őket ápolja”.

Eredményeink szerint egy ilyen javaslat meglehetősen megosztja a magyarországi választókat, összességében a javaslat ellenzői (58%) valamivel többen vannak, mint a támogatók (42%). A javaslatot átlag feletti arányban támogatnák a nagycsaládosok, a potenciális gyermekvállalók, valamint a gyermeket nevelők (2.ábra³), és nyilván kevésbé szimpatikus az intézkedés által potenciálisan negatívan érintett gyermektelenek körében.

² Németországban a magyarországi egészségbiztosítási járulék két részből áll, ez egyiket ápolási biztosítás járulékanak hívják (Pflegeversicherung). Ennek mértéke általában 1,7%, de 2005 óta a 23 év feletti gyermektelenek 1,95%-ot fizetnek, mondván a gyermektelenek időskori ápolása a későbbiekben nagyobb terhet jelent majd a társadalomnak.

³ Az ábrákban szereplő kifejezések magyarázata:

Potenciális gyermekvállaló: 45 év alatti, partnerrel élő.

Potenciális újabb gyermekvállaló: 45 év alatti, partnerrel élő, legalább egy gyermeke született már.

Gyermeknevelő: saját háztartásában 18 év alatti gyermekét neveli

Kisgyermeknevelő: saját háztartásában 10 év alatti gyermekét neveli.

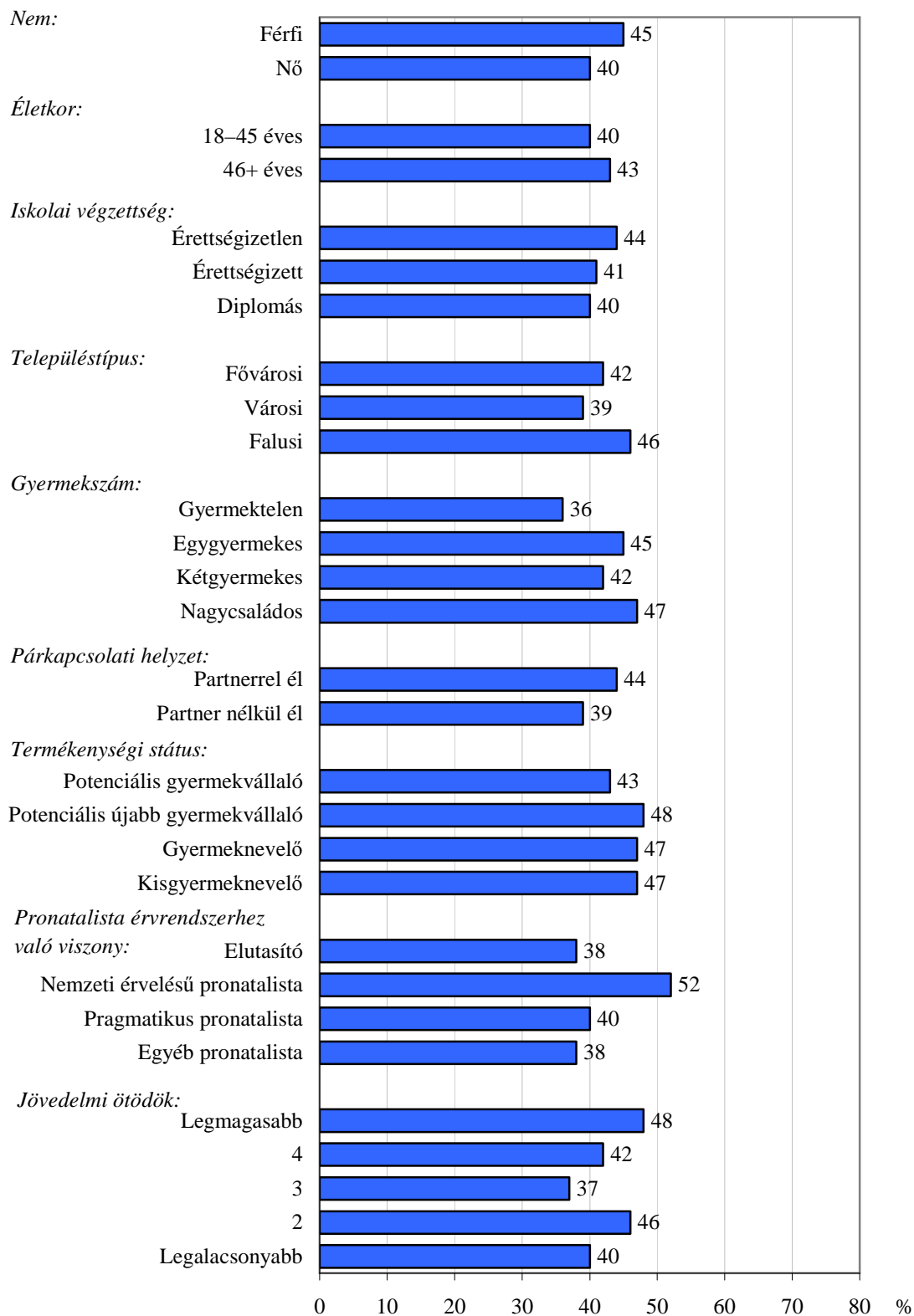
A pronatalista érvrendszerhez való viszony szerinti tipológia létrehozását ld. külön a szövegben.

Fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a pronatalista beállítottságú válaszadók egyáltalán nem egységesek ezen a területen. A nemzeti pronatalista beállítottságúak körében például egy ilyen intézkedés támogatottsága immár többségi (52%), ezzel szemben a „pragmatikus pronatalisták” és az „egyéb pronatalisták” többsége – a nem pronatalistákhoz hasonlóan – elutasítana egy ilyen intézkedést. Természetesen ez a „minta” nem általános szabály, azt azonban minden esetben figyelembe kell venni, hogy a pronatalista érvelést elfogadó többségen belül az egyes alcsoportokban meglehetően különböző lehet a viszonyulás az egyes tervezett intézkedésekhez.

A családtámogatási rendszer esetleges reformja szempontjából az is kulcskérdés, vajon hogyan vélekednek a polgárok és különösképpen az érintettek a jelenlegi⁴ családtámogatási rendszerről, illetve mennyire ismerik annak kulcselemeit.

⁴ A „jelenlegi” állapot minden esetben értelemszerűen a kérdés időpontjára vonatkozó állapotot jelenti. Ez a kérdésektől függően 2009, vagy 2010 októbere.

2. ábra: „A gyermektelen felnőtteknek több egészségbiztosítást kellene fizetniük, mint a gyermeket nevelőknek, mivel idős korukban nem lesz, aki majd őket ápolja.”
(Teljesen egyetért, inkább egyetért)
Összes választó: 42%

Forrás: KSH-NKI adatok: 2010. október. N=1008

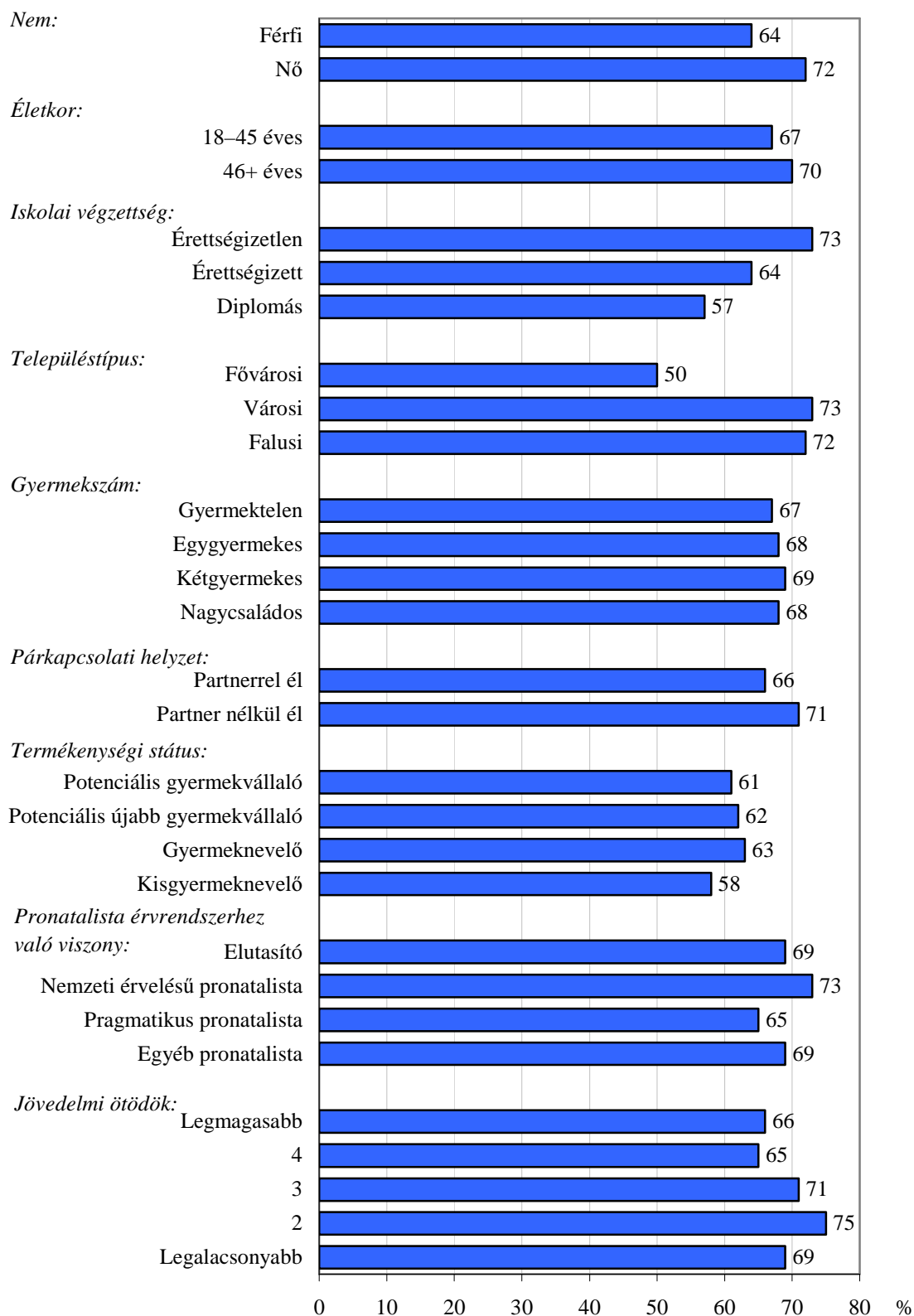
A jelenlegi családpolitikai rendszer értékelése

A 2010. évi adatfelvétel alkalmából azt is vizsgáltuk, mennyire ért egyet a lakosság a következő állítással: „*A mai magyar családtámogatási rendszer bonyolult és kiszámíthatatlan*”. A válaszadók mintegy 16%-a nem tudott erről véleményt alkotni (jellemzően idős, gyermektelen válaszadók), míg tőlük eltekintve, a véleménnyel rendelkezők között – sajnos – a többségben voltak az egyetértők: Az állítással 28% értett egyet „teljes mértékben”, 41% „inkább”. Az állítással 24% inkább nem értett egyet, míg a teljesen elutasítók aránya csupán 7%. A két egyetértő kategóriát összevonva azt mondhatjuk, hogy a kérdésről véleményt formálni képes válaszadók *bő kétharmada bonyolultnak és kiszámíthatatlannak tartja a családtámogatási rendszert*.

Ez a vélekedés mindenesetre nem különösen meglepő az elmúlt évtizedek állandó változtatásai után. Azonban mindenképpen rossz hírről van szó, olyan értelemben, hogy népesedéspolitikai alapvetés, miszerint pozitív termékenységi hatás átlátható és kiszámítható családtámogatás rendszertől várható, mivel a gyermekvállalásra készülők csak az ilyen jellegű támogatások léteivel számolnak, kalkulálnak. Másfelől viszont egy ilyen, a jelenlegi rendszert elítélő vélekedés paradox módon érv lehet a rendszer további átalakítása mellett, ha az átalakítás az egyszerűsítés és kiszámíthatóság irányába mutat.

Ha az egyetértés mértékét megnézzük a főbb társadalmi csoportok körében, vegyes képet kapunk. Egyfelől a potenciális gyermekvállalók, illetve a kisgyermeket nevelők statisztikailag jelentősen kisebb arányban értenek egyet az állítással, ami azért jó hír. Másfelől viszont egyértelmű földrajzi, társadalmi lejtő figyelhető meg: a diplomások és a fővárosiak lényegesen jobb véleménnyel vannak a jelenlegi családtámogatási rendszerről, mint a falusaik, az érettségizetlenek, az alacsony jövedelműek. Ebből azt a következtetést vonnánk le, hogy az esetleges átalakításnak feltétlenül építeni szükséges a jelenlegi rendszer elfogadott, ismert elemeire, „tisztá lappal” indulva teljesen új rendszer bevezetésében gondolkodni tévedés lenne.

3. ábra: „A mai magyar családtámogatási rendszer (gyes, gyed, családi pótlék, babakötvény stb.) bonyolult és kiszámíthatatlan.”
(Teljesen egyetért, inkább egyetért) Összes választó: 68%

Forrás: KSH-NKI adatok: 2010. október. N=1008

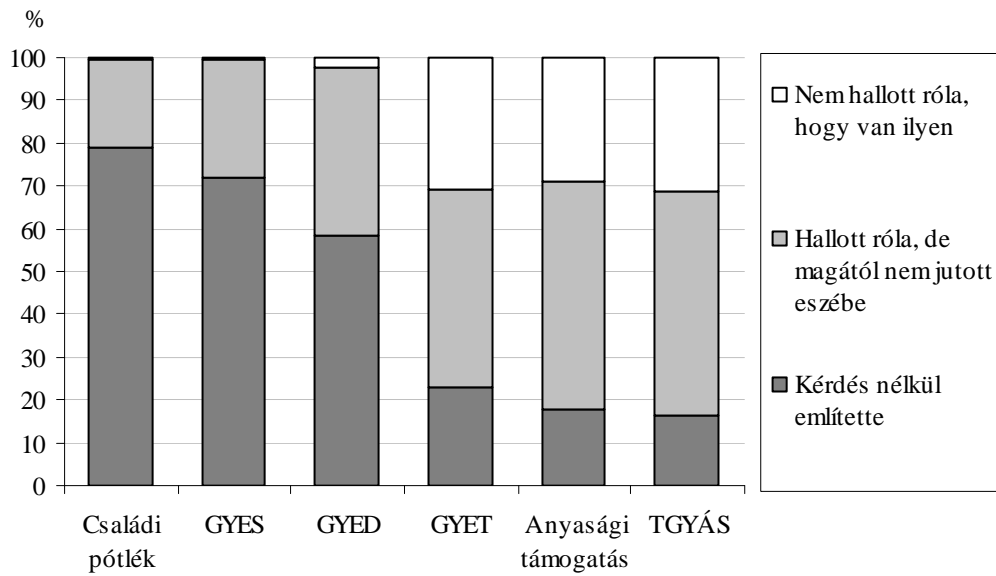
Az egyes családtámogatások ismertsége

Kérdéses, melyek a családtámogatási rendszernek azok az elemei, amelyek valóban ismertek. Erről a 2009. évi felvételtől vannak adataink. Ekkor először arra kértük a 18–50 éves – tehát a támogatásokban potenciálisan érintett – válaszadóinkat, hogy minden előzetes lista segítségével, maguktól soroljanak fel olyan pénzügyi támogatási formákat, amelyeket az állam ad „a gyermeket vállalóknak, a gyermeket nevelő családoknak”. Ezt nevezzük a továbbiakban „spontán ismertségnek”. Ezután a kérdezőbiztos egy általunk megadott lista alapján felsorolta a legfontosabb támogatási formákat, külön-külön rákérdezve, hallott-e már a válaszadó az adott támogatásról. Ezt nevezzük a továbbiakban „támogatott ismertségnek”. Kutatásunkban azt nem teszteltük, hogy vajon valóban helyes elképzelései vannak-e az általa említett, vagy ismert juttatás mibenlétéről a válaszadónak, azonban piackutatási tapasztalatok alapján az tételezhető fel, hogy a támogatott ismertség mögött igen sokszor nagyon felületes tárgyi tudás húzódik meg.

2009 őszén Magyarországon *a legismertebb családtámogatás egyértelműen a családi pótlék* volt, ezt a válaszadók 79%-a külön kérdés nélkül említette, és a nem említők is szinte kivétel nélkül hallottak a létezéséről. A második helyen a gyeg áll, spontán ismertsége 72%, támogatott ismertsége 100%. A gyed esetén a spontán említők aránya már nem érte el a kétharmadot, a támogatott ismertség alapján azonban erről a juttatásról is szinte mindenki hallott már. Ebben az időszakban még létezett egy negyedik, szintén csaknem 100%-os támogatott ismertséggel rendelkező juttatás, az úgynevezett „szocpol”. Mind anyagi, mind ismertségi szempontból ez a négy juttatás jelentette a magyarországi családtámogatási rendszer vázát.

A juttatások következő körébe az a három támogatás tartozik, amelyek spontán ismertsége az érintettek körében egyötöd körüli, viszont az érintett korosztályok mintegy kétharmada legalább hallott a létezésükről. Ezek a gyet, az anyasági támogatás és a tgyás. *Ezen juttatások ismertsége már olyan alacsony, hogy ez esetleges népesedési hatásukat nagyban veszélyezteti.* Így például a potenciálisan további gyermeket vállaló kétgyermekes szülők (vagyis a gyet potenciális igénybevevői) közül 27% nem is hallott a gyet létezéséről. Nyilván az ő esetleges gyermekvállalási döntéseiket ez a sokgyermekeseknek igen fontos juttatás így nem is befolyásolja. Különösen zavaró, hogy a kisgyermekes szülőknek a gyermek születésekor járó egyösszegű juttatás (anyasági támogatás) nemcsak a gyermektelenek szűk fele (46%), de a szülők mintegy ötöde számára is teljesen ismeretlen. A gyedhez hasonló, de annál több szempontból is jóval nagyvonalúbb terhelességi gyermekágyi segély bőkezűsége szintén nem gyakorolhat átütő hatást: a még gyermektelen potenciális gyermekvállalók többsége (53%) nem is hallott a létezéséről.

4. ábra: A legfontosabb családtámogatások ismertsége
18–50 éves lakosság körében (2009. november) N=1500

Végül érdemes röviden kitérni a köznyelvben „babakötvénynek”, „Start-számlának” nevezett életkezdési támogatásra, amelyet a bankok szívesen kommunikálnak úgy, mint népszerű sikertermék. Ennek – az emberek által különböző neven említett – juttatásnak az összesített spontán ismertsége a 18–50 évesek körében nem érte el a 2%-ot sem.

Irodalom

- Aassve, A.–Billari, F. C.–Spéder Zs. (2006): Societal transition, policy changes and family formation: Evidences from Hungary. *Journal of European Population*, No. 2: 127–152.
- Ajzen, I. (1991): The theory of planned behavior. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes* 50. 179–211. Jelen tanulmányban a hivatkozás Spéder–Kapitány (2007) munkája alapján történik.
- Allen, S. M.–Hawkins, A. J. (1999): Maternal gatekeeping: mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 61. p. 199–212.
- Andorka R. (1987): Gyermekszám a fejlett országokban. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Anxo, D.–Bosch, G.–Rubery, J. (2010): Shaping the life course: an European perspective. In: Anxo, D.–G. Bosch–J. Rubery (eds.): *The welfare state and life transitions*. Edward Elgar pp. 1–77.
- Baizán, P. (2001): Transition to adulthood in Spain. In Corin, M.–Klijzing, E. (eds.): *Transition to adulthood in Europe*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 297–329.
- Bálint M.–Köllő J. (2007): Gyermeknevelési támogatások. In: Fazekas K.–Cseres-Gergely Zs.–Scharle Á. (szerk.) *Munkaerő-piaci Tükör, MTA–KTI 2007*.
- Bambey, A.–Gumbinger, H.-W. (2006): „Neue Väter” – anderer Kinder? Das Vaterbild im Umbruch – Zwischen gesellschaftlichen Erwartungen und realer Umsetzung. *Forschung Frankfurt* no. 4. pp. 26–31.
- Barber, J. S.–Axin, W. G.–Thornton, A. (2002): The influence of Attitudes on family Formation Processes. In: Lesthaeghe, R. (ed.): *Meaning and Choice: value orientations and life course decisions*. NIDI/CBGS Publications: The Hague 45–93.
- Beck, U. (2002): *A kockázat-társadalom*. Budapest: Századvég.
- Beets, G. C. N.–Liefbroer, A. C.–Giervald, J. (1999): Changes in Fertility Values and Behaviour: A Life Course Approach. In: Leete, R. (ed.): *Dynamics of Values in Fertility Change*. Oxford: 100–120.
- Bernhardt, E. (2004): Cohabitation or Marriage? Preferred Living Arrangements in Sweeden, Austria Institute for Family Studies. <http://www.oif.ac.at/sdf/sdf04-04>
- Billari, F. C. (2005): Partnership, childbearing and parenting: Trends of the 1990s. In: Macura, M.–MacDonald, A. L.–Haug, W. (eds.): *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. Geneva: UN 63–94.
- Billari, F.C.–Wilson, C. (2001): Convergence towards Diversity? Cohort Dynamics in the Transition to Adulthood in Contemporary Western Europe. MPIDR Working Paper WP. 2001–039. Jelen tanulmányban a hivatkozás Paksi–Szalma (2009) munkája alapján történik.
- Blake, J. (1981): The only child in America: Prejudice versus performance. *Developmental Review* 1: 43–53.
- Blaskó Zs. (2005): Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 2005/2–3. 159–186.
- Blaskó Zs. (2006): Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka. *KSH NKI Kutatási jelentések* 82. p. 110.
- Blaskó Zs. (2010): Meddig maradjon otthon az anya? – a gyermekfejlődés szempontjai. *Kutatási tapasztalatok és társadalompolitikai következtetések*. *Esély* 2010/3. 89–116.
- Blaskó Zs. (2011): Hároméves kor alatt mindenképpen megsínyli? In: Nagy I.–Pongrácz T.-né (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011*. Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 156–170.

- Blaskó Zs. (2011): Három évig a gyermek mellett – de nem mindenáron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról. *Demográfia*, 2011/1. 23–44.
- Blossfeld, H.-P.–Huinik, J. (1991): Human Capital Investment or Norms of Role Transition? How Women’s Schooling and Career Affect the Process of family Formation. *American Journal of Sociology*, vol. 97. No.1: 143–168.
- Brannen, J. (2003): Changing family and generational patterns: a comparative assesment of fatherhood. In: Chisholm, L.–A. de Lillo–C. Leccardi–R. Richter (eds.): *Family forms and the young generation in Europe. Ein Tagungsband der europäischen Beobachtungsstelle zur sozialen Situation, Demographie und Familie am ÖIF. ÖIF–Materialsammlung Heft 16.* pp. 23–36.
- Bukodi E. (2001): A párkapcsolat-formálódás és -felbomlás néhány társadalmi meghatározója. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások, 2001. TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 88–113.*
- Bukodi E. (2001): *Ki kivel (nem) házasodik? Párvalasztás Magyarországon.* Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó.
- Bumpass, L.L.–Lu, H.H. (2000): Trend in cohabitation and implications for children’s family contexts in the United States. *Population Studies*, 54, 29–41.
- Calhoun, L.G.–Selby, J.W. (1980): Voluntary Childlessness, Involuntary Childlessness and Having Children: A Study of Social Perceptions, *Family Relations*, 29. 181–183.
- Callan, V. T. (1985): Perceptions of Parents, the Voluntarily and Involuntarily Childless: Multi-dimensional Scaling Analysis. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 47. No.4. 1045–1050.
- Carlson, E.–Klinger A. (1987): Partner in life: Unmarried couples in Hungary. *European Journal of Population*, 3. 85–99.
- Cherlin, A. (1980): Postponing Marriage: The Influence of Young Women’s Work Expectation. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 42. No. 2. 355–365.
- Cook, A. S.–West, J. B.–Hamner, J. (1982): Changes in Attitudes toward Parenting among college Women: 1972 and 1979 Samples. *Family Relations*, Vol. 31. No.1. 109–113.
- Cunnigham, M.–Thornton, A. (2005): The Influence of Union Transitions and White Adult’s Attitudes toward Cohabitation. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 67. No. 3, 710–720. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/3600199.pdf>
- Csernák J.-né (1992): Élettársi kapcsolatban élő nők néhány társadalmi-demográfia jellemzője Magyarországon. In: *Élettársi kapcsolatok Magyarországon. NKI Kutatási Jelentések*, 46: 17–59.
- Csernák J.-né (1996): Házasság és válás Magyarországon – 1870–1994. *Demográfia* 2–3. 108–135.
- Demeny, P. (2003): Population policy on Europe at the dawn of the twenty-first century. *Population and Development Review*, 29. 1–28.
- Easterlin, R. A. (1975): An economic framework for fertility analysis. *Studies on Family Planning*, 6. 54–63.
- Efrani, A.–Beujot, R. (2006): Familial Orientations and the Rationales for Childbearing Behavior. *Canadian Studies in Population*, Vol. 33.1., 49–67. <http://www.canpopsoc.org/journal/CSPv33n1p49.pdf>
- Eggebeen, D.–Uhlenberg, P. (1985): Changes in the organization of men’s lives: 1960–1980. *Family Relations*, Vol. 34, No. 2, pp. 251–257.
- Fahey, T.– Zs. Spéder (2004): Fertility and family issues in an enlarged Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dublin, (letölthető: www.eurofound.eu.int/living/qual_life/Index.html)
- Fodor, É.–Kispéter, E. (2011): Making the “reserve army” invisible. Lengthy parental leave and women’s economic marginalization in Hungary. *Kézirat.*
- Fokkema, T.–Esweldt, L. (2006): *Child-friendly Policies.* BIB, Wiesbaden, Work Paper 7.

- Földházi E. (2009). Válás. In: Demográfiai Portré, 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. NKI Budapest, 19–29.
- Frey M. (2001): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, 9–30.
- Frey M. (2009): Nők és férfiak a munkaerőpiacon – a lisszaboni Növekedési és Foglalkoztatási Stratégia céljainak tükrében. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, 27–51.
- Friedman, D.–Hecher, M.–Kanazava, S. (1994): A Theory of the Value of Children, *Demography* 31(3): 375–401.
- Friedman, D.–Hecher, M.–Kanazava, S. (1999): Theories of the Value of Children: A New Approach. In: Leete, R. (ed): *Dynamics of Values in Fertility Change*. Oxford 19–47.
- Gillespie, R. (2003): Childfree and Feminine: Understanding the Gender Identity of Voluntarily Childless Women. *Gender and Society*, Vol. 17. No.1. 122–123.
- Girard, A.–Roussel, L. (1982): Ideal Family Size: Fertility and Population Policy in Western Europe. *Population and Developmental Review*, 82. 323–345.
- Goldstein, J.–Lutz, W.–Testa, M. R. (2003): The emergence of Sub-Replacement Family Size Ideals in Europe. *European Demographic Research Papers*, Vienna Institute Demography.
- Goldstein, J. R.–Kenny, C. T. (2001): Marriage Delayed or Marriage Forgone? New Cohort Forecast of First Marriage for U.S. Women. *American Sociological Review*, Vol. 66. No. 44. pp. 506–519. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/3088920.pdf>
- Gonzáles, M.J.–Jurado-Guerrero, T. (2006): Remaining childless in affluent economies: a comparison of France, West Germany, Italy and Spain, 1994–2001. *European Journal of Population* 22(4): 317–352.
- Gustafsson, S. (2001): Optimal age at motherhood. Theoretical and empirical considerations on postponement of maternity in Europe, *Journal of Population Economics* 14(2): 225–247.
- Haas, L.–O’Brien, M. (2010): New observation on how fathers work and care: introduction to the special issue – Men, work and parenting – part 1. *Fathering*, Vol. 8, No. 3, pp. 271–275.
- Hagewen, J.–Morgan, S .P. (2005): Intended and Ideal Family Size in the United States (1970–2002). *Population and Development Review*, Vol. 31. No. 3. 507–527.
- Hakim, C. (2001): Alternative European models of women,s roles int he family and labour market. In: *The Making of the European Union. Contribution of the Social Sciencewis*.Ed.: M. Haller, Springer, Berlin, 265–286.
- Hakim, C. (2002): Lifestyle preferences as determinants of women,s differentiated labour market careers. *Work and Occupations*, 29(4). 428–459.
- Hareven, T. (2003): Comments on Julia Brannen’s paper. In: Chisholm, L.–A. de Lillo–C. Leccardi–R. Richter (eds.): *Family forms and the young generation in Europe. Ein Tagungsband der europäischen Beobachtungsstelle zur sozialen Situation, Demographie und Familie am ÖIF*. Wien, ÖIF–Materialsammlung Heft 16., pp. 37–40.
- Haskey, J. (2001): Cohabitation in Great Britain: Past, present and future trends and attitudes. *Population Trends*, 103. 4–25.
- Heathon et al. (1999): Persistence and change in decisions to remain childless. In: *Journal of Marriage and Family*. Vol. 61. No. 2: 531–539.
- Helferich, C. (2009): Männer in der Familie. In: Kapella, O.–Rille-Pfeifer, Ch.–M. Rupp–Schneider, N.F. (Hrsg.): *Die Vielfalt der Familie. Tgaungsband zum 3. Europäischen Fachkongress Familienforschung*. Verlag Barbara Budrich, pp. 189–202.
- Herche V. (2010): Háztartási munkamegosztás – azonosságok és különbségek Európában. *Demográfia*, 53. évf. 1. sz. 67–90.

- Hobcraft, J.–Kiernan, K. (1995): Becoming a parent in Europe. In: EAPS-IUSSP: Evolution or revolution in European Population. P. 27-64.
- Hobson, B.–Morgan, D. (2002): Introduction: making man into father. In: Hobson, B. eds.: Making man into father. Man, Masculinity and the Social Policies of Fatherhood. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–24.
- Hochschild, A. R. (1989): The second shift: working parents and the revolution at home. New York: Viking Penguin.
- Hoem, J.–Neyer, G.–Andersson, G. (2006): Education and childlessness. The relationship between educational field, educational level, and childlessness among Swedish women born in 1955–59. *Demographic Research* 14(125) 331–380.
- Jensen, A.-M. (2000): Childbearing in marriage and outside: from unity to gender dividie? Paper presented at the NIEPS Workshop on Gender Relation, Family and Work. Zahradky Castle, 15–16 September: 17.
- Kamarás F. (1996): Európai Termékenységi és Családvizsgálat Magyarországon. Budapest: KSH
- Kamarás F. (2001): A termékenység alakulása és befolyásoló tényezői. In: Cseh-Szombathy L.–Tóth P. P. (szerk.): Népesedés és népesedéspolitika. Budapest: Századvég 13–41.
- Kamarás F. (2002): Gyermekvállalás. In: Spéder Zs. (szerk.): Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. NKI Műhelytanulmányok 1. 51–73.
- Kamarás F. (2005): Családalapítás és gyermekvállalás Európában. Kérdések és kérdőjelek. In: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. Budapest, 87–101.old.
- Kamarás F.–Kapitány B.–Vaskovics L. (2005): Fiatal házaspárok életútja Németországban és Magyarországon. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének Kutatási Jelentései 81. sz.
- Kapitány B. (2002): Gyermekvállalási kedv Magyarországon. In: Pongrácz T.-né–Spéder Zs. (szerk.): Népeség – értékek – vélemények. Budapest, KSH NKI Kutatási jelentések, 73: 23–34.
- Kapitány B. (2003): Az értékbeállítódások különbségei különböző kohorszokban és életkorokban. In: Spéder Zs. (szerk.): Család és népeség – itthon és Európában, Századvég Kiadó, 254–281.
- Kapitány B. (2010): A kései gyermekvállalás kockázatai. KorFa – On-line, NKI Népesedési Hírlevél, 2. szám. 1–3.
- Kapitány B.–S. Molnár E. (2002): Gyermek-centrikus érzelmek és egyéni célok, vágyak viszonya. Századvég, 3. sz. 97–117. old.
- Kapitány B.–Spéder Zs. (2009): Gyermekvállalás. In *Demográfiai Portré, 2009. Jelentés a magyar népeség helyzetéről*. NKI, Budapest. 29–41.
- Klinger A. (1974): Magyarország népesedéspolitikája. In: Szabady E. (szerk.): Népesedéspolitika – a világ népeségi problémái. Kossuth Kiadó, 247–335.
- Klinger A. (1983): A termékenység befolyásolásának eszközei. In: Kulcsár K. (szerk.): A népesedés és a népesedéspolitika. Kossuth Kiadó, 29–72.
- Kohli, M. (1993): A foglalkozási életút intézményesülése és individualizálódása. *Replika*, 9–10: 161–177.
- KSH (1988): Tizenhárom évvel a házasságkötés után. KSH 39.
- Lesthaeghe, R. (ed.) (2002): *Meaning and Choice: value orientations and life course decisions*. NIDI/CBGS Publications: The Hague 273–305.
- Lesthaeghe, R.–Moors, G. (2000): Életpálya-váltások és értékorientáció: szelekció és adaptáció. *Demográfia*, 2000/4. 405–444.
- Lévai Júlia (szerk.) (1997): A nemek közötti megkülönböztetés tilalma a nemzetközi kötelezettségek tükrében. In: *Egyenlő esélyek és jogharmonizáció. MÚM Egyenlő Esélyek Titkársága*.
- Lewis, J. (1992): Gender and the development of welfare regimes. *Journal of European Social Policy*, vol. 2, no. 3, pp. 159–173.

- Matysiak, A.–Vignoli, D. (2009): Finding the „right moment” for the first baby to come: A comparison between Italy and Poland. Max Planc Institute for Demographic Research, Working paper 2009–011.
- Meuser, M. (2009): Männer und Familie. In: Kapella, O.–Rille-Pfeifer, Ch.–Rupp, M.–Schneider, N. F. (Hrsg.): Die Vielfalt der Familie. Tgaungsband zum 3. Europäischen Fachkongress Familienforschung. Verlag Barbara Budrich, pp. 145–156.
- Moors, G. (2002): Reciprocal relations between gender role values and family formation. In: Lesthaeghe, R. (ed.): Meaning and Choice: value orientations and life course decisions. NIDI/CBGS Publications: The Hague 217-250.
- Morgan, S. P. (2001): Is low fertility a 21st century demographic crisis? *Demography* 40. 589–603.
- Mueller, K. A.–Yoder, J. D. (1999): Stigmatization of non-normative family size status. *Sex Roles*, 41. 901–919.
- Mühling, T.–H. Rost (2007): *Väter im Blickpunkt*. Opladen: Verlag Barbara Budrich, pp. 9–23.
- Nagy B. (1997) Karrier női módra. In: Lévai K.–Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. TÁRKI – MM. 35–52.
- Nagy B. (1999): Munkahelyi előmenetel. In: Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. TÁRKI – SzCsM. 30–40.
- OECD Family Database
http://www.oecd.org/document/4/0,3746,en_2649_34819_37836996_1_1_1_1,00.html
- Ostner, I. (1988): *Berufsarbeit und Hausarbeit*. Frankfurt: Campus.
- Paksi V.–Szalma I. (2009): Mikor vállaljunk gyereket? *Szociológiai Szemle*, 3. 92–116.
- Philipov, D. (2006): Gender Issues. Dialog Population Policy Acceptance Study (PPAS). Work Paket 5. BIB, No.5.
- Philipov, D. (2008): Family-related Gender Attitudes. In: Höhn, Ch.–Avramov, D.–Kotowska, I. (eds.): *Population Change and Policies*. Springer Verlag, 153–174.
- Pongrácz T.-né (2001): A család és a munka szerepe a nők életében. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. Budapest, TÁRKI – SzCsM. 30–46.
- Pongrácz T.-né (2006): A házasságok felbontásának társadalmi társadalmi és demográfiai jellemzői. In: Kovacsics J.-né (szerk.) *Egy élet az igazságügyi statisztika szolgálatában*. ELTE Állami- és jogtudományi kar 185–199.
- Pongrácz T.-né (2007): A gyermekvállalás, gyermektelenség és a gyermek értéke közötti kapcsolat az európai régió országaiban. *Demográfia*, 50/2–3. 197–220.
- Pongrácz T.-né (2009): A párkapcsolatok jellegzetességei. In: *Demográfiai Portré, 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. NKI, Budapest, 9–19.
- Pongrácz T.-né –Murinkó L. (2009): Háztartási munkamegosztási azonosságok és különbségek Európában. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né (szerk.): Szerepváltozások, 2009. Budapest, TÁRKI – SZCSM, 95–116.
- Pongrácz T.-né –S. Molnár E. (1976): Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvélemény-kutatás. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Közlemények, 43.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E. (1994): Kisgyermekes apák és anyák szülői, családi attitűdjei négy európai országban. Budapest, KSH NKI Kutatási jelentések, 52.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E. (1997): A gyermekvállalási magatartás alakulása. In: Lévai K.–Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. TÁRKI – MM. 35–52.

- Pongrácz T.-né–S. Molnár E. (2000): Kísérlet a „tradícióőrző” és az attól elszakadó, „modernizálódó” családi értékek empirikus vizsgálatára. In: Spéder Zs.–Tóth P.P. (szerk.): Emberi viszonyok. Cseh-Szombathy László tiszteletére. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó 52–80.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E. (2011): Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. . In: Nagy I.–Pongrácz T.-né (szerk.): Szerepváltozások 2011. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011. Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 192–206.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E.–Dobossy I. (2000): Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések, 62.
- Popenoe D.–Whitehead, B. (2002): Should we together? What young adults need to know about cohabitation before marriage (2nd ed.) National Marriage Project, Rutgers University.
- Puur, A.–L. Sz. Oláh–M. I. Tazi-Preve–J. Dorbritz (2008): Men’s childbearing desires and views of the male role in Europe at the dawn of the 21st century. Demographic Research, vol. 19, Art. 56, pp. 1883–1912. <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/56/>
- Riesmann, D. (1986): A magányos tömeg. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Safilios-Rothschild C. (1970): Toward a cross-cultural conceptualization of family modernity. Journal of Comparative Family Studies, No. 1. 17–25.
- Sándorné Dr. Horváth E. (1986): A Gyestől a Gyedig. A Magyar Nők Országos Tanácsa. Kossuth Könyvkiadó. 159 o.
- Schmidt, Ch. (2004): Kinderlose Männer in Deutschland. DIW-Materien 34. Berlin.
- Schoen et al. (1999): Do Fertility Intentions Affect Fertility Behavior? In: Journal of Marriage and the Family. Vol. 61. No. 3: 790–799.
- S. Molnár E. (1998): A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusai 18–40 éves férfiak és nők körében. Demográfia, 2–3. sz.
- S. Molnár E. (1999): A gyermekvállalás konfliktusai. In: Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. TÁRKI – SzCsM. 155–173.
- S. Molnár E. (1999): Családi értékek – magatartások – demográfiai tendenciák. Századvég, Ősz, 31–55.
- S. Molnár E. (2001): A közvélemény gyermekszám-preferenciái. Demográfia, 44/3–4. 259–280.
- S. Molnár E. (2001): Családi értékek – családpolitika. In: Cseh-Szombathy L.–Tóth P. P. (szerk.): Népesedés és népesedéspolitika. Századvég Könyvkiadó. 70–98.
- S. Molnár E. (2001): Élettársi együttélések – tények és vélemények. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. Budapest, TÁRKI – SzCsM. 65–88.
- S. Molnár E. (2003): Házasságon kívüli szülések a XX. század utolsó évtizedében. In: Spéder Zs. (szerk.): Család és népesség itthon és Európában. Századvég Kiadó, 65–86.
- S. Molnár E. (2009): A gyermekszám-preferenciák alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. Demográfia 2009/4. 283–313.
- S. Molnár E. (2009): Életcélok – gyermekszám-preferenciák Magyarországon és az európai régió néhány országában. In: Látás-viszonyok, Pallas, 189–209.
- S. Molnár E. (2010): Demográfiai eseményeket kísérő magatartási normák változásai. Statisztikai Szemle, 3. szám, 252–273.
- S. Molnár E. (2010): Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése. Demográfia 2010/2–3. 234–276.
- S. Molnár E.–Dobossy I. (2000): „Tradícióőrző” és „modernizálódó” szemléletmód a rendszerváltozás után jelentkező családi problémák megítélésében. Társszerző: Dobossy Imre. In: Emberi viszonyok. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 80–100.

- S. Molnár E.–Virágh E. (1990): Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről – 1989. KSH Népeség-tudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések, 38.
- Skevik, A. (2006): ‘Absent father’ or ‘reorganized families’? Variations in father-child contact after parental break-up in Norway. *The Sociological Review*, pp. 114–132.
- Spéder Zs. (2005): Az élettársi kapcsolatok térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, 2005/2–3: 187–217.
- Spéder Zs. (2006): Mintaváltás közben. A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére és párkapcsolati státusára. *Demográfia*, 2006/2–3. 113–140.
- Spéder Zs. (2011): Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011*. Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 207–228.
- Spéder Zs.–Kapitány B. (2007): *Gyermekek: vágyak és tények Dinamikus termékenységi elemzések*. KSH NKI, Műhelytanulmányok, 6.: 173–194.
- Spéder Zs.–Kapitány B. (2009): *Gyermekevállalás*. In: Monostori J.–Öri P.–S. Molnár E.–Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré*, KSH NKI, Budapest, 29–41.
- Tárkány Szűcs E. (1981): *Magyar jogi népszokások*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Testa, M. R.–Grilli, R. (2004): *The Effects of Childbearing Regional Contexts on Ideal Family Size in Europe: A Multilevel Analysis*. *European Demographic Research Papers*, <http://www.oeaw.at/vid/download/edrp4.04.pdf>.
- Thomson, E. (1997): Couple childbearing desires, intentions, and births. *Demography*, vol. 34, no. 3, pp. 343–354.
- Thornton, A. (1989): Changing Attitude toward Family Issues in the United States. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 51, No. 4., pp. 873–893. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/353202.pdf>
- Thornton, A.–Young-DeMarco, L. (2001): Four Decades of Trend in Attitudes toward Family Issues in the United States: The 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 63, No.4. 1009–1037. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/3599811.pdf>
- Tóth O. (1993): A szülővé válás időzítése az életútban. *Szociológiai Szemle* 3–4. szám, 121–135.
- Tóth O. (1995): Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle* 1995/1. 71–86.
- Trost, J. (1975): Married and unmarried cohabitation. The case of Sweden, with some comparisons. *Journal of Marriage and Family*, 37. 677–682.
- Utasi Á. (2001): *Fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélye*. *Szerepváltozások* (Szerk: Nagy Ildikó-Pongrácz Tiborné-Tóth István György) 2001. 113-133 p.
- Van de Kaa, D. J. (2001): Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to new Behavior. *Population and Developmental Review*, Vol. 27. Supplement: Global Fertility Transition (2001), 230–331). Population Council.
- Vaskovics L. (2000): A társadalmi modernizáció és a munkamegosztás a partnerkapcsolatokban és a családban. (Összehasonlító vizsgálat). In: Elekes Zs.–Spéder Zs. (szerk.): *Törések és kötések*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 287–303.
- Veenhoven, R.–Verkuyten, M. (1989): The well-being of only children. *Adolescence*, 24. 155–166.
- Voltz, R. (2007): *Väter zwischen Wunsch und Wirklichkeit*. In: Mühling, T.–Rost, H. (Hrsg.): *Väter im Blickpunkt*. Opladen: Verlag Barbara Budrich, pp. 205–224.
- Vukovich, G. (2006): Az elvált apák helyzetének néhány aspektusa. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2006*. Budapest: TÁRKI, 267–283.
- Wall, G.–Arnold, S. (2007): How involved is involved fathering? *Gender & Society*, Vol. 21, No. 4, pp. 508–527.

- Warin, J.–Solomon, Y.–Lewis, C.–Langford, W (1999): *Fathers, work and family life*. London, Family Policy Studies Centre/Joseph Rowntree Fund Joint Series.
- Xiaohe, X.–Hudspeth, C. D.–Bartkowski, J. P. (2005): The Timing of First Marriage. *Journal of Family Issues*, Vol. 26., No. 5. 584–618.
- Yabiku, S. T. (2006): Neighbors and Neighborhoods: Effects on Marriage Timing. *Population Research and Policy Review*, Vol. 25. No. 4. 305–327.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. (Előszót írta: *Monigl István*)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. *S. Molnár Edit*: Érték–orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: *Nemeskéri János, Juhász Attila*: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. *Szabó Kálmán*: A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. *Valkovics Emil*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. *Bies Klára*: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. *S. Molnár Edit – Pataki Judit*: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. *Mádai Lajos*: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. *Vukovich Gabriella*: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat–európai tapasztalatok.
11. *Hoóz István*: Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. *Joubert Kálmán*: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben elveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. *Pongrácz Tiborné*: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. *Hoóz István*: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Készítették: *Bies Klára, Hablicsek László*: Területi népességelőreszámítás 1981–2001.
16. *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)

17. Szerkesztette: *Hablicsek László, Monigl István*: Társadalmi-demográfiai prognózisok. A Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. *Klinger András*: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. *Moksony Ferenc*: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. *Csernák Józsefné*: A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: *Cseh-Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György*: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. *Szukicsné Serfőző Klára*: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. *Rátay Csaba – Tusnády Gábor*: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. *Terestényi Tamás*: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc*: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. *Hablicsek László – Monigl István – Vukovich Gabriella*: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. *Munkácsy Ferenc – Szentgáli Tamás – Szívós Péter*: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Szerkesztette: *S. Molnár Edit*: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális–tudati tényezők. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. *Munkácsy Ferenc*: Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc, Monigl István*: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14–15.
32. *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terhességek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: *Barabás Miklós*: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Szerkesztette: *Hablicsek Lászlók, Monigl István*: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. *Csernák Józsefné – Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989.

36. *Fóti János*: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Szerkesztette: *Monigl István*: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. *S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Közvélemény–kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991.

39. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.
40. *Joubert Kálmán – Gárdos Éva*: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Sokgyermekes családok.

1992.

42. *Hablicsek László*: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. *Fóti János – Illés Sándor*: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. *Falussy Béla – Miltényi Károly – Mórítz Pálné – Paksy András*: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. *Csernák Józsefné – Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993.

47. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. *Szukicsné Serfőző Klára*: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. *Tóth Pál Péter*: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994.

50. *Illés Sándor*: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. *Szukicsné Serfőző Klára*: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995.

54. *Hablicsek László*: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.
55. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996.

56. *Szűcs Zoltán*: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi–demográfiai jellemzői.
57. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné*: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. *Illés Sándor – Hablicsek László*: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997.

60. *Daróczi Etelka*: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998.

61. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné – Kamarás Ferenc – Hablicsek László*: Házasságon kívüli szülések.

2000.

62. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre*: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.
63. *Illés Sándor*: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.
64. *Daróczi Etelka – Spéder Zsolt (szerk.)*: A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.
65. *Melegh Attila*: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001.

66. *Gödri Irén*: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.
67. *Tárkányi Ákos*: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.
68. *Hablicsek László*: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.
69. *Spéder Zsolt – Monostori Judit*: Mozaikok a gyermekszegénységről.
70. *Joubert Kálmán – Gyenis Gyula*: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejllettsége I.

2002.

71. *Illés Sándor – Lukács Éva*: Migráció és statisztika.
72. *Tóth Pál Péter – Valkovics Emil*: Népesedési helyzetünk.
73. *Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (szerk.)*: Népeség – értékek – vélemények

2003.

74. *Daróczi Etelka (szerk.)*: Kettős szorításban.
75. *Őri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

2004.

76. *Tóth Pál Péter*: Külföldiekkel vagy idegenekkel...
77. *Daróczi Etelka – Kovács Katalin*: Halálozási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak.

2005.

78. *Hablicsek László*: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.
79. *Gellérné Lukács Éva – Illés Sándor*: Migrációs politikák és jogharmonizáció.
80. *Gödri Irén – Tóth Pál Péter*: Bevándorlás és beilleszkedés.

81. *Kamarás Ferenc – Kapitány Balázs – Vaskovics László: Fialat házaspárok életútja Németországban és Magyarországon.*
- 2006.**
82. *Blaskó Zsuzsa: Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka.*
83. *Joubert Kálmán (szerk.): Az Országos Longitudinális Gyermeknövekedés-vizsgálat eredményei születéstől 18 éves korig I.*
- 2007.**
84. *Hablicsek László – Kovács Katalin: Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005.*
- 2009.**
85. *Illés Sándor (szerk.): Magyarország vonzásában.*
86. *Spéder Zsolt (szerk.): Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón.*
87. *Kovács Katalin: Munkapiac, munkakörülmények és egészség.*
- 2010.**
88. *Melegh Attila–Kovács Éva–Gödri Irén: „Azt hittem célt tévesztettem.” A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban.*
89. *Gödri Irén: Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és kapcsolatháló jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban.*
90. *Bálint Lajos: A területi halandósági különbségek alakulása Magyarországon, 1980–2006.*

MŰHELYTANULMÁNYOK

- 2002.**
1. *Spéder Zsolt: Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés.*
- 2003.**
2. *Kapitány Balázs (szerk.): Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése.*
3. *Dobossy Imre – S. Molnár Edit – Virágh Eszter: Öregedés és társadalmi környezet.*

2004.

4. *Kapitány Balázs – Spéder Zolt: Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.*

2006.

5. *Kovács Katalin: Egészség-esélyek.*

2007.

6. *Spéder Zolt – Kapitány Balázs: Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések.*

2008.

7. *Monostori Judit: Korai nyugdíjba vonulás. Okok és következmények.*